

DOBOVÉ POZADÍ NOVÉHO ZÁKONA

Mgr. Karel Taschner, Th.D.

Úvod

Dobové pozadí Nového zákona má za úkol zobrazit prostředí, v němž vznikají spisy Nového zákona. Všímá si jednak historického období před příchodem Krista, ale hlavní pozornost věnuje poměrům v Palestině a celé římské říši kde se začalo šířit evangelium o Ježíši Kristu. Doba příchodu Krista je naplněním času (Mk 1, 15; Ga 4, 4; Ef 1, 10).

Dobové pozadí Nového zákona zahrnuje dějiny od návratu Židů z babylonského zajetí v roce 537 př. Kr. do konce židovského státu v roce 135 po Kr. Kromě politického dějinného vývoje si všímá kultury a náboženství tehdejšího světa, zvláště jevů, které se objevují v tzv. helénismu a židovství. Plnost času se týkala jak židovského tak i pohanského světa. Na události novozákonní doby je třeba se dívat především ze zorného úhlu náboženského vývoje a všech daností ovlivňujících náboženské myšlení.

Křesťanské poselství není možné posuzovat izolovaně od tehdejší situace a vývoje lidstva. Znalost dobového pozadí Nového zákona je významným předpokladem pro správné rozvíjení ostatních novozákonních disciplín (úvodu do NZ, exegeze a novozákonní teologie), ale i dějin církve a dogmatu. Pro křesťanství mnoho znamenala struktura říše římské a řeckořímská kultura. Je zvláštní, že křesťanství, které má své počátky v Orientě, se za východní hranice římské říše na východ fakticky nerozšířilo, a také v samotné Palestině se ujalo jen velmi sporadicky. Židé jako celek křesťanství nikdy nepřijali. Proto křesťanské poselství se šířilo do stále nových oblastí římské říše, a tak plnilo své misijní poslání.

Zkoumáním prostředí, do kterého křesťanství pronikalo, zjistíme jednak časné společné názory a fakta, které umožnily křesťanství později zaujmout významné místo v tehdejší společnosti. Na druhé straně vynikne odlišnost a jedinečnost křesťanského poselství jako Božího zjevení. Rozmanitost prostředí, do kterého křesťanské poselství vstoupilo, představuje obraz lidstva všech dob (*in nuce*) a umožňuje pochopit, proč evangelium je schopno oslovit všechny oblasti lidského života.

Pro studium dobového pozadí Nového zákona jsou významné spisy, které v oné době vznikly a zachovaly se nám dodnes. Jedná se o spisy římských historiků (Tacitus, Plinius ml., Suetonius), spisy filozofů oné doby, dílo Josepha Flavia, židovské náboženské prameny (pozdní části Starého zákona, apokryfy a pseudoepigrafické spisy, spisy kumránské, části Talmudu) a křesťanské prameny (spisy Nového zákona a spisy apoštolských otců).

Dobové pozadí Nového zákona je jednou z nejmladších novozákonních disciplín, která byla také nazývána dějinami novozákonní doby. Svůj počátek má teprve od roku 1862, kdy Mathias Schneckenburger uveřejnil své přednášky o dějinách novozákonní doby. Velké

množství materiálu shromáždil Emil Schürer ve třech obsáhlých svazcích pod názvem *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* (v letech 1901 -1909 vyšlo 4. vydání). V roce 1895 vydal Oscar Holtzmann *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, v nichž položil důraz na náboženskomravní obsah židovstva. V tomto ohledu je zvláště významná kniha Wilhelma Bousetta *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter* (3. vydání v roce 1926). Za standardní učebnice dějin novozákonní doby lze považovat knihu Bo Reicke *Neutestamentliche Zeitgeschichte* (1965) a knihu E. Lohse *Die Umwelt des Neuen Testament*. Pod vedením J. Leipoldta a Waltera Grundmanna vyšly tři svazky *Umwelt des Urchristentums*. V české literatuře vyšel spis Františka Žilky *Dějiny novozákonní doby* (1925), kniha J. Mánka *Když Pilát spravoval Judsko*, dílo Josepha Flavia *Válka židovská*, kniha P. Pokorného *Řecké dědictví v Orientu* (1993) a kniha G. Segalla *Historické panoráma Nového zákona* (1998). Ve slovenštině vydal prof. Karol Gábriš *Dějiny novozákonnej doby* (1994).

DĚJINY ŘÍMSKÉ ŘÍŠE V NOVOZÁKONNÍ DOBĚ

V době vzniku Nového zákona byl téměř celý civilizovaný svět pod nadvládou Říma. Toto obrovské impérium se rozkládalo od Atlantského oceánu až k Eufratu a Rudému moři, od Rýna až k Sahaře.

Město Řím, hlavní město římského impéria, bylo podle tradice založeno dvěma bratry, Romulem a Remem, roku 753 před Kristem. Předek těchto bratří Aeneas byl statečný Řek, který musel utéci z hořící Troje a založil město při ústí řeky Tibery na území dnešní Itálie. Spolu s ním přišli další řečtí přistěhovalci a s latinskými starousedlíky vytvořili národ římský. Podle pověstí byli Romulus a Remus po narození odloženi v košíku do řeky Tibery, byli nalezeni a vychováni vlčicí. Když dorostli, založili společně nové město. Při sporu o jeho jméno byl Remus zabit Romulem a město bylo nazváno po Romulovi Romou čili Římem a Romulus se stal jeho prvním králem. Po období vlády sedmi králů byl v roce 510 před Kristem poslední král lidovým povstáním vyhnán a byla vyhlášena republika. Mírovými smlouvami i úspěšnými válkami proti Etruskům a jiným kmenům ovládli Římané postupně celý italský poloostrov (roku 265 př. Kr.). Nařízení senátu a římského lidu platilo od té doby v celé Itálii.

Při další expanzi se střetl Řím se zájmy Kartága, jež bylo v oné době námořní velmocí západního Středomoří. Toto město založili Féničané z Týru. Výsledkem první punské války (264 - 241 př. Kr.) bylo obsazení Sicílie, Korsiky a Sardínie, které se tak staly římskými provinciemi. Římský stát se změnil z federace italských měst a území ve skutečnou říši. Druhá punská válka (218 - 201 př. Kr.) znamenala velké ohrožení pro Řím, když po přechodu Alp punská armáda pod vedením Hanibala uštěďřila Římanům krutou porážku u Kann a poté se objevila přímo před branami města. Nakonec však římská vojska i tuto válku vyhrála a Kartágo se muselo ve prospěch Říma vzdát všech území mimo Afriky. Moc Kartága byla zlomena. Třetí punská válka (149 - 146 př. Kr.) končí dobytím a zničením Kartága. Téhož roku si Řím podmanil Řecko. Makedonie a Achaja se staly římskými provinciemi. Řím se stal nejmocnějším státem Středomoří.

Roku 133 př. Kr. připadlo Římu též pergamské království, z něhož byla učiněna římská provincie Asie. Roku 64 př. Kr. Pompeius vytvořil ze Sýrie římskou provincii a připojil k ní Judeu. Roku 58 a 57 př. Kr. vedl Caesar svá tažení v Galii a připojil ji k Římu. V období od punských válek až do smrti Julia Caesara byla země mnohokrát zmítána občanskými válkami. Po pěti stoletích republiky začíná poslední epocha římských starověkých dějin - období císařství. Zahrnuje půl tisíciletí a končí rokem 476 po Kristu.

Augustus - 27 př. Kr. - 14 po Kr.

Jeho vlastní jméno Gaius Octavius bylo po adopci jeho prastrýcem Gaiem Juliem Caesarem rozšířeno na Gaius Julius Caesar Octavianus. Po velkých vojenských a vládních úspěších mu senát udělil čestné příjmení Augustus (Vznešený), jež v sobě, zvláště když bylo užíváno v řeckém překladu (Sebastos), zahrnovalo i nadlidský, božský charakter osobnosti.

Augustova vláda se právně zakládala na tom, že v jeho rukou byla soustředěna nejvyšší vojenská a občanská moc. Senát mu svěřil úřad vrchního velitele ozbrojených sil i doživotní moc tribuna lidu. Tak získal kontrolu nad senátem, který měl tehdy 600 členů a vykonával soudní a zákonodárnou moc. Byl nazýván též *princeps senatus* a měl zde právo hovořit jako první. Nový typ vlády byl vlastně delegovaný absolutismus. I bez delegované autority měl v rukou armádu a finanční zdroje zisků pocházejících především z Egypta. Nadále se však scházela i lidová shromáždění. Císařství si zejména ve své první vývojové fázi zachovalo mnohé prvky republikánského zřízení.

Během Augustovy vlády byly provedeny mnohé reformy, které přispěly ke konsolidaci římského života, k nápravě všeobecného úpadku mravů, k obnově právního řádu, k oživení hospodářství a ke zlepšení životních podmínek římské chudiny. Za oficiální program své zahraniční politiky císař vyhlásil *Pax Romana* „římský mír“ tj. mír vnucený a zajištěný přesilou římských zbraní. Byla vytvořena profesionální armáda. Diplomacii prováděl z pozice síly. Do jeho vlády též spadá největší rozkvět umění starověkého Říma. V této době žijí básníci Vergilius, Horatius a Ovidius. Je to také doba rozkvětu římské architektury. „Převzal jsem město z cihel a zanechal po sobě z mramoru,“ řekl podle Suetonia Augustus a měl pravdu. Obnovil též státní náboženství a vybudoval mnoho chrámů. V provinciích byl zaveden kult císaře a kult římského státu. Na mnoha místech byl uctíván jako *Dominus et Deus* (pán a bůh). V roce 12 př. Kr. přejímá též úřad nejvyššího kněze jako součást svého programu restaurace náboženství.

Velký význam pro šíření křesťanství mělo to, že od doby Augustovy bylo zajištěno poměrné bezpečí pro cestování a obchod, bylo zavedeno období pokoje a ekonomické prosperity, které vytvořilo představu nového počátku, zahájení nové éry pokoje a prosperity.

K upevnění impéria nařídil sčítání lidu včetně sepsání všeho majetku, na jehož základě byly pak konány odvody k vojsku a vypisovány různé daně. Za jeho vlády se narodil Ježíš. Usnesením senátu byli římscí císaři po smrti buď prohlášeni za „božské“ (*consecratio*), nebo bylo jejich jméno vymazáno z paměti (*damnatio memoriae*). Augustus byl po své smrti prohlášen bohem. Ještě za jeho života senát schválil, aby jeho moc přešla po jeho smrti na členy jeho rodiny. Tím se dovršila cesta Říma k dědičné monarchii. Augustus jmenoval svým nástupcem nevlastního syna Tiberia.

Tiberius - 14 - 37 po Kr.

Do období jeho vlády spadají nejdůležitější novozákonní události: vykoupení Jana Křtitele, činnost Ježíšova i jeho ukřižování. Vlády se Tiberius ujal ve věku 56 let. Měl za sebou bohaté zkušenosti vojevůdce a úspěšného diplomata. Nepotrpěl si na náboženské uctívání. Nařídil, že mu nesmějí být zasvěcovány chrámy a bez jeho svolení mu nesměly být stavěny sochy. Jeho vláda přinesla stabilitu na hranicích a lepší pořádek v provinciích, kde nechával děle vysoké úředníky.

Úspěšná opatření, která byla po Augustově vládě nezbytná, nezvýšila jeho popularitu. Římský lid mu vyčítal, že skrbí na hrách a kratochvích. Stupňující kritiku proti své osobě řešil

uplatněním zákona o urážce majestátu. Postupem doby zamořilo Řím udavačství. Tiberius byl podezřívavý, popudlivý, v čemž ho podporoval vůdce pretoriánů Sejánus, který ze zjištěných důvodů odhaloval stále nové nepřátele. Ve vykonstruovaných procesech zahynulo mnoho lidí zvláště z vyšších a majetných vrstev. Tento známý antisemita, který dostal čestný titul *Amicus Caesaris* (přítel císaře) a který stále více přebíral moc do svých rukou, byl zřejmě v pozadí vyhlášení protizidovských opatření za vlády Tiberia. Byl chráněncem Pontského Piláta, který byl Sejánem dosazen jako prokurátor v Judsku. V roce 19 po Kristu byli vyhnáni z Říma přívrženci orientálních náboženství včetně židovstva. „Židovskou mládež rozptýlil pod záminkou vojenské služby do provincií s nezdravým podnebím.“ (Suetonius).

Aby unikl intrikám dvora a pomluvám města, Tiberius opustil v roce 26 Řím a pobýval na ostrově Capri. Odtud spravoval provincie a správu Říma ponechal Sejánovi. Po odhalení spiknutí byl popraven i Sejánus. Po jeho smrti vydává Tiberius prožidovský edikt. Ke konci života Tiberius zatrpkl a přestal se starat o státní záležitosti. Jeho mrtvolu přivezenou do Říma vítaly davy voláním: „Tiberia do Tiberu.“ Senát odmítl jeho *consecratio*.

Caligula - 37 – 41 po Kr.

Byl vnukem Tiberiova bratra Drusa a synem Germanika, miláčka lidu, kterého Tiberius adoptoval. Oficiální jméno bylo Gaius. Zdrobnělé jméno Caligula (botička) dostal od legionářů, když se jako dvouletý objevil ve vojenské uniformě ve vojenském táboře u Kolína nad Rýnem. Na počátku vlády naplňoval velké naděje, jež do něho lid vkládal. Osvobodil politické vězně, uspořádal řadu velkolepých her. Brzo se však u něho začaly projevovat příznaky duševní choroby. Nutil senátory, aby mu posluhovali jako otroci. Prohlásil, že mu patří všechny ženy, a jednal podle toho i v přítomnosti jejich manželů. Svou sestru a milenkou Drusillu prohlásil za bohyni a sebe za boha. Svého koně chtěl jmenovat konzulem. Dal si postavit chrám se zlatou sochou, kterou museli každý den oblékat podle toho, co měl právě na sobě. Požadoval, aby jeho socha byla postavena též v jeruzalémském chrámu, což by vedlo zřejmě ke vzpouře Židů. Plánoval kolektivní popravu všech senátorů. Tyto záměry již nemohl uskutečnit, protože byl zavražděn velitelem osobní stráže, kterému dal heslo, jež velitel považoval za urážku. Caligula patří k psychopatům a šílencům na trůnu. Jeho smrt byla přijata s ulehčením. Senát vynesl *damnatio memoriae* a vymazal tím jeho jména z paměti lidu.

Caligula se octl též v konfliktu se Židy. Když Židé v Jamnii zničili oltář, který mu byl postaven v roce 40 po Kr., nařídil, aby jeho socha byla postavena do jeruzalémského chrámu. Svého legáta v Sýrii Petronia odsoudil k smrti, protože se zdráhal pro odpor Židů toto nařízení neprodleně vykonat. Naštěstí zemřel dříve, než své příkazy mohl uskutečnit.

Claudius - 41 – 54 po Kr.

Claudius byl synovec Tiberiův a strýc Gaiův. Od dětství měl slabé zdraví, kulhal a koktal, takže působil dojmem slabomyslného. Byl to však vzdělaný člověk a zdůrazňováním svého podivínství se chránil v době perzekucí. Caligula ho považoval za neškodného blázna, který nemůže ohrozit jeho vládu. Léta přehlížení v královské rodině naplnil čtením a studiem. Po zabití Caliguly pretoriány se Claudius ukryl za záclonou, kde ho našly pretoriánské gardy a

prohlásily jej císařem. Jednáním mezi pretoriány a senátem byl pověřen Agrippa I., kterého Claudius odměnil rozšířením království v Palestině.

Z opovrhovaného člověka se stal moudrý a schopný vládce. K římské říši připojil Británii. Vytvořil nový správní aparát, kde zaměstnal spolehlivé a vděčné propuštěnce. Vybudoval tisíce kilometrů silnic, římský vodovod a Ostii proměnil v nejvýznamnější přístav Středomoří. Za jeho vlády získali římské občanství i obyvatelé provincií. Pokusil se obnovit staré římské náboženství. K jiným náboženstvím se stavěl odmítavě. Židy vypověděl z Říma. „Poněvadž Židé působili nepokoje z podnětu Chresta, vyhnal je z Říma“ (Suetonius). Zřejmě byl Chrestem míněn Kristus. Mezi vypovězenými byli i manželé Akvila a Priscilla (Sk 18,1 – 3). V 50 letech se Claudius oženil se svou neteří Agrippinou, dcerou svého bratra Germanika a adoptoval jejího syna Nerona. Tato žena měla na něho neblahý vliv. Aby získala trůn pro svého syna Nerona, zřejmě otrávila svého manžela. Po své smrti byl Claudius zařazen senátem mezi bohy.

Nero - 54 – 68 po Kr.

Prvých 5 let byla jeho vláda poměrně dobrá. O všem, co podnikal, se radil se senátem a svým vychovatelem Senecou, jehož bratr Gálio byl místodržitelem v Achaji (Sk 18, 12). V druhém období rozhodoval o všem sám jako samovládce. Nade vše kladl své úspěchy umělecké a sportovní. Byl velmi ctižádostivý a krutě potlačoval jakýkoliv nesouhlas s jeho rozhodnutími. V římských dějinách se proslavil svou krutostí. Vraždil i své nejbližší příbuzné. Dal otrávit Claudiova syna Britannica a celou jeho rodinu. Nechal zabít svou prvou manželku Octavii i svou matku Agrippinu, svého učitele a vychovatele Senecu přinutil k sebevraždě. Jeho druhou ženou byla Poppaea, o které Josephus hovoří jako o „ctitelce Boha“ a byla zřejmě proselytkou, někteří se dokonce domnívají, že byla křesťankou.

Vinu za požár Říma (v roce 64 po Kr.) svedl na křesťany a krutě je pronásledoval. Nechával je oblékat do zvířecích kůží a štvál proti nim psy a divokou zvěř. Jiné nechával křižovat či upalovat. Křesťanské náboženství bylo zakázáno. Podle historika Sulpicia Severa byli v té době odsouzeni k smrti apoštolové Petr a Pavel. První z nich byl ukřižován, druhý popraven mečem. Nešlo zde o konflikt církve a státu, ale spíše o konflikt dvou náboženství. Křesťané odmítali prokazovat císařovu obrazu náboženskou poctu. Nelze historicky prokázat, že to byl Nero, kdo město nechal zapálit. Po požáru se snažil zmírnit bídu a nepříjemné následky. Začal však sklízet jeden neúspěch za druhým. Po řadě neúspěšných spiknutí došlo ke vzpouře vojsk a Nero na útěku z Říma spáchal sebevraždu. Jeho smrtí skončila Julio – Claudijská dynastie.

Galba, Otho, Vittelius - 68 – 69 po Kr.

Nero nezanechal dědice ani závěť. Otevřel tak bránu období zmatku a občanských válek. Vojska v Hispánii prohlásila za císaře legáta Servia Sulpicia Galbu, vůdce vzpoury proti Neronovi. Otho, který ho dříve podporoval, jej nechal po sedmiměsíční vládě zavraždit a sám se nechal provolat za císaře. Legie v Germánii si zvolili za císaře Vittelii. Otho vládl pouze 3 měsíce a spáchal po porážce svého vojska v boji proti Vitteliovi sebevraždu. Vittelii zabili vojáci vzbouřeného velitele východních legií Vespasiána, který právě dobýval Jeruzalém.

Vespasianus – 69 – 79 po Kr.

Ujal se vlády v 69 letech, když ho v době obléhání Jeruzaléma římské legie v Alexandrii vyhlásili za císaře. Pocházel ze středních vrstev, jeho dědeček byl setníkem. Vespasianus prošel úřadem senátora, konsula i generála. Byl to zkušený voják, hospodárný a rázný. Vládl v dobré shodě se senátem. Obnovil jeho pravomoc a sebevědomí, strpěl dokonce opozici. Hospodárností ozdravil státní finance. V roce 70 po Kr. vyhnal helénistické a orientální astrology z Říma. Vybudoval nový amfiteátr Koloseum. Měl smysl pro humor. Neopustil ho ani na smrtelné posteli. Když si vzpomněl, že se zemřelým císařům dostává božských poct, pronesl: „Běda, zdá se mi, že se stávám bohem!“.

Titus – 79 – 81 po Kr.

V pověření svým otcem dobyl v roce 70 po Kr. jako velitel římských legií Jeruzalém, a ukončil tak židovskou válku. Tento syn Vespasianův vládl jako římský císař pouze dva roky a dva měsíce. Za jeho vlády nedošlo k žádnému sporu se senátem, k žádnému politickému procesu, k žádné popravě. Charakteristický je pro něho výrok, který zaznamenal Suetonius: když si jednou při večeři vzpomněl, že od rána neprokázal nikomu nic dobrého, zvolal: „Přátelé, ztratil jsem den.“ V době jeho vlády došlo 24. srpna 79 po Kr. k výbuchu Vesuvu, jímž zahynula kvetoucí města Pompeje, Herkulaneum a Stabie. Později vypukl v Římě požár, který zničil Kapitol, Pantheon a Agrippovy lázně. Titus dal vystavět mnoho nových budov. Za jeho vlády bylo otevřeno Koloseum.

Domitianus - 81 – 96 po Kr.

Jestliže byl Titus přímo čítankovým vzorem dobrého císaře, jeho mladší bratr nástupce Domitianus se stal příkladem tyрана na trůně. Spolupráci se senátem přerušil, vybudoval rozsáhlou síť donašečů. Dal se titulovat „pán a bůh“ (*Dominus et Deus*). Přisuzuje se mu též pronásledování křesťanů, protože je považoval za překážku upevnění státního náboženství. Za jeho vlády se octl ve vyhnanství apoštol Jan a vznikla kniha Zjevení. Domitianus byl dobrým hospodářem. Usiloval zabezpečit bezpečnost hranic říše, zlepšit správu v provinciích a odstranit korupci. Dokončil vybudování chrámu na Kapitolu a nechal postavit řadu dalších význačných budov a monumentů v Římě (například Titův vítězný oblouk byl postaven v roce 81).

V posledních letech jeho vlády se postupně zotřoval teror, zejména v uplatňování zákona o urážce majestátu překonal všechny své předchůdce. Pronásledoval senátorskou stranu, filozofy i ty, kteří neprojevovali dostatečný zájem o oficiální náboženství a kult císaře. Zřídil speciální chrám a gigantickou sochu císaře (šestinásobek životní velikosti). Nakonec se proti němu spikli jeho nejbližší přátelé v čele s jeho vlastní manželkou a zavraždili ho.

Nerva – 96 – 98 po Kr.

Senát zvolil císařem muže ze svého středu, starého a váženého patricije Nerva. Jeho prvním činem bylo zastavení poprav a procesů pro urážku majestátu. Vládl mírně a udělal dobře, že za svého nástupce zvolil Traiana, kterého adoptoval za syna, a získal tak oporu armády.

Traianus - 98 –117 po Kr.

Pocházel ze Španělska. Byl povoláním voják, energické povahy. Vynikl jako vojevůdce a organizátor. Zapsal se do dějin jako císař, za něhož dosáhla římská říše největší rozlohy. K říši připojil Dácii, území na sever od Dunaje, ovládl Arménii, Asýrii a Mezopotámii. K zajištění nových hranic dal vybudovat řetěz pevností spojených silnicemi. Jeho vláda je považována za vrchol konsolidace a pořádku v římské říši. Byl to schopný, cílevědomý panovník, velký stavitel v Římě i provinciích. Potlačil 2. židovskou válku v letech 115 – 117 po Kristu, jež začala v Kyrenii a Egyptě a rozšířila se do Mezopotámie.

Hadriánus - 117 – 137 po Kr.

Za císaře ho povolalo vojsko v Sýrii. Mezi vojáky a senátory se těšil vážnosti jako zkušený vojevůdce. Vzdělané vrstvy ho ctily jako příznivce umění a filozofie. Měl zájem též o historii, archeologii a literaturu. Říše v jeho době byla zabezpečena též posílením pevností a uvážlivou politikou. Na sklonku jeho vlády vypukla židovská vzpoura (132 – 135 po Kr.) pod vedením Bar Kochby, která byla tvrdě potlačena.

Přehled doby vlády jednotlivých císařů:

Augustus	27 před K. – 14 po Kr.	Vespasiánus	69 – 79 po Kr.
Tibérius	14 – 37 po Kr.	Titus	79 – 81 po Kr.
Caligula	37 – 41 po Kr.	Domitiánus	81 – 96 po Kr.
Claudius	41 – 54 po Kr.	Nerva	96 – 98 po Kr.
Nero	54 – 68 po Kr.	Traianus	98 – 117 po Kr.
Galba, Otto, Vitélius	68 – 69 po Kr.	Hadriánus	117 - 137 po Kr.

Vláda v provinciích

Provincie mírumilovné a loajální k Římu byly pod vládou prokonzulů, kteří byli zodpovědní římskému senátu. Prokonzulové byli jmenováni na počátku císařství na jeden rok, později i na delší dobu. K takovým provinciím patřila například Achaja, v době Pavlovy návštěvy tam byl prokonzulem Gallio (Sk 18, 12).

Nepokojné provincie byly pod přímým dohledem císaře a byly spravovány prefekty nebo prokurátory, které jmenoval císař a kteří mu byli přímo zodpovědní. Za časů Pána Ježíše byla Palestina součástí syrské provincie pod dohledem císaře a prokurátorem byl Pontius Pilát (Lk 3, 1). Prokurátoři zastávali svůj úřad, dokud je císař neodvolal. Vláda v provinciích byla zdrojem dobrých příjmů. Za normálních okolností nebyl prefekt Judska pod pravomocí legáta v Sýrii, ale při speciálních příležitostech mohl legát zasáhnout.

Helénismus

Helénismem nazýváme kulturní proud, který vychází ze základů staré řecké kultury, ale vlivem historických změn, střetnutím s Orientem a římskou idejí světové říše, dostává nové rysy charakteristické pro kulturu mimo židovského světa novozákonní doby. V helénismu se jedná o spojení tří základních faktorů: staré řecké kultury, orientálních prvků a římské státní ideje. Helénismus není něčím jednotným a stabilním, ale je zvláštním kulturním zjevem

synkretistického charakteru, pro který je typické mísení, stálý vývoj, prolínání a vzájemné ovlivňování různých kulturních prvků.

Helénistická království

Kulturní atmosféra prvního století nebyla určována jen organizovaným politickým systémem Římanů, ale také pronikáním helénistického duchovního vlivu. Římané si sice Řeky vojensky podmanili, ale kulturně si Řekové zachovávali převahu natolik, že nejen na celém východě římské říše, ale i v samotném Římě se řečtina stala hlavní řečí.

Řecká civilizace se začala šířit s řeckými obchodníky. Helenizace východu byla urychlena výboji Alexandra Velikého. Jeho otec Filip, král Makedonie, vytvořil z Makedonie jednotný vojenský stát. Ještě před svou smrtí (337 před Kr.) sjednotil Řeky a chystal se podniknout výboje do Asie.

Alexandr byl vychován pod dohledem Aristotela. Po svém otci byl zdatný voják a výborný vojevůdce. Roku 334 před Kr. v bitvě u řeky Granicus porazil perské vojsko. V bitvě u Issu porazil Peršany podruhé a ovládl celou Malou Asii. Táhl až do Egypta, kde založil Alexandrii. Po obsazení Egypta a Sýrie táhl na východ u Arbely získal konečné vítězství nad Peršany. Okupoval Babylon, Susan a Persepolis. Obsadil též Indii až k řece Indu. Rozmařilý život oslabil jeho síly. Alexandr umírá na horečku roku 324 před Kr. ve věku 32 let.

Nenechal po sobě dědice a jeho říše byla rozdělena mezi jeho generály. Egypt a jižní Sýrii ovládl Ptolemaios, Severní Sýrii a západní Babylonii Antigonus, Trácii a západní část Malé Asie Lysimachus a Makedonii a Řecko Cassander. Roku 301 před Kr. dobyl Seleukos i území Antigonovo a Lysimachovo. Neustálé nepřátelství a války mezi Seleukovci v Sýrii a Ptolemaiovci v Egyptě způsobily, že Palestina se ocitla v ohnisku stálých válečných střetnutí obou velmocí. Seleukovci i Ptolemaiovci byli považováni za cizácké vládnoucí dynastie, uspěli však v zavádění řeckých zvyků a obyčejů. Celý Blízký východ byl prostoupen vlivy řecké kultury a v tomto prostředí bylo šířeno evangelium a křesťanství v dobách svého prvního misijního rozmachu.

Společnost a kultura v helénismu

Římská společnost

V římské společnosti prvního století po Kristu se jednotlivé společenské třídy lišily od sebe mnohem více než v židovstvu. Aristokracii tvořila třída senátorů a jezdců. Zařazení do jednotlivých tříd bylo určeno původem a bohatstvím. Patricijové reprezentovali nejstarší aristokracii Říma. Dále zde byli *nobilis*, potomci těch, kteří zaujímali v minulosti postavení konzula. Základním zdrojem bohatství a sociálního postavení bylo vlastnictví půdy. Nová aristokracie zbohatla vykupováním půdy od rodin ožebračených válkou.

Třída senátorů se skládala v době císaře Augusty z 600 senátorských rodin. Senátorem se mohl stát vlastník nejméně 250 000 denárů. Členství v senátu bylo získáno jmenováním od řídicích úřadů v Římě (kvestor, prétor, konzul). Znamením senátorského stavu byl široký

purpurový pás (*latus clavus*) na tóze. Ačkoliv senát hrál poměrně malou roli ve správě říše, senátorská třída byla důležitá, protože z ní se rekrutovali hlavní civilní a vojenští hodnostáři.

Třída jezdců (*equites*) byla početnější, protože se požadoval majetek jen 100 000 denárů. Jméno pochází z doby, kdy v možnostech určitých rodin bylo vystrojení vlastního koně s jezdcem do války. Do této třídy mohl být člověk zařazen nejen na základě původu, ale také získáním majetku nebo povýšením v armádě. Protože živit se prací nebo obchodem se považovalo za nedůstojné pro senátory, mnozí jezdci získali touto činností velké bohatství. Příslušníci třídy jezdců se mohli stát vyššími důstojníky v legiích či finančními úředníky v provinciích (prokurátory). Mnohým jezdům se dařilo velmi dobře, protože nebyli tolik vystaveni císařské žárlivosti jako senátoři a mohli se bez překážek věnovat obchodním činnostem.

Dekurióni členové městských senátů, stáli na vrcholu městské aristokracie. V městech západní části říše římské jich bývalo 100, na východě se počet měnil od 30 do 500 osob. Dekurióni museli být bohatí, a očekávalo se od nich benefiční financování veřejných budov (chrámů, lázní, divadel), které byly označeny jejich jmény.

Plebejci (*plebs*) byli nazýváni římstí občané, kteří nepatřili k jmenovaným privilegovaným vrstvám. *Plebs* neboli chudina, byla nejpočetnější třídou, jejíž životní podmínky byly ubohé.

Propuštěnci byli otroci, kteří získali svobodu a zůstávali ve vztahu vzájemné odpovědnosti se svými bývalými vlastníky. V Římě osvobozený otrok římského občana získal sám římské občanství. Mohl se stát jezdcem. Takovým propuštěncem byl místodržící v Judsku Felix (Sk 23, 26).

Otroci tvořili nadpoloviční většinu obyvatelstva římské říše. Otrokem se člověk mohl stát v důsledku zajetí ve válce, pirátství, odložení dítěte či jeho prodeje, nezaplacení dluhů, rozhodnutí soudního řízení nebo narození matce otrokyni. Většina otroků pocházela z východní části říše. Otrok byl právně považován za „věc“. Aristoteles definoval otroka jako „žijící majetek či žijící nástroj“. Otrok neměl žádná zákonná práva a byl vydán absolutní moci svého pána. Životní podmínky otroků se lišily také příslušností do určité pracovní kategorie, chrámovými otroky počínaje, přes otroky pracující v zemědělství, průmyslu, domácnosti, až po kategorii otroků pracujících v dolech, kteří žili v neuvěřitelně hrozných podmínkách. Někdy si otroci mohli „vydělat peníze“, tzv. *peculium*, které právně zůstávalo vlastnictvím majitele otroka, ale mohlo být dáno otroku k dispozici pro jeho vlastní potřebu, nebo také na vykoupení z otroctví. Při propuštění otroků někdy představovalo božstvo prostředníka, který zastupoval v právním aktu jinak bezprávného otroka. O otrocích se běžně hovoří v Novém zákoně, který otrokářství neschvaluje, ani proti této instituci nebojuje. Vlivem křesťanství však instituce otroctví slábne, až docela zaniká.

Římské občanství

Možnost získávání římského občanství se stalo nástrojem podpory loajality k Římu a znamením sjednocení říše jedním soudním systémem. Bylo možné mít dvojí občanství. Pavel

byl občanem Tarsu (Sk 21, 39) i občanem Říma (Sk 22, 26 – 27). Zvláště za císaře Claudia byla rozšířena možnost získání římského občanství. Toto občanství bylo možné získat narozením, propuštěním z otroctví, kde pánem byl římský občan, jako zvláštní ocenění za služby Římu (pravděpodobně takto získala toto právo rodina apoštola Pavla, který jako římský občan již narodil - Sk 22, 28), dále odměnou za službu v pomocných vojenských sborech nebo v legiích.

Privilegia římského občanství zahrnovala právo volit v Římě, osvobození od ponižujících trestů, jako bylo bičování (Sk 16, 22 nn), právo odvolat se do Říma a vyhnout se tak soudní pravomoci místních úřadů nebo římských místodržících.

Římské právo

Pramenem římského práva byly zákony a nařízení přijatá volbou lidového shromáždění, rezoluce senátu (*senatus consulta*), edikty vládců a ustanovení císařů (*edikta* - co má být určeno, *decreta* - soudní rozhodnutí ve sporech, *rescripta* - odpovědi na žádosti, *mandata* - instrukce pro úředníky). Samozřejmě existoval i nepsaný zákon zvykový (tradice). Císařská rozhodnutí zřejmě ztrácela platnost úmrtím císaře, zvláště v případě, kdy senát rozhodl o jeho vymazání z paměti (*damnatio memoriae*). Během druhého století a později se objevují první sbírky zákonů, jejichž vrcholem je sbírka velkého právního kodexu Theodosia a Justiniána ve čtvrtém a šestém století.

Římští vladaři v provinciích na všech úrovních měli moc tzv. impérium, která jim poskytovala takřka neomezenou moc nad životem a smrtí obyvatel provincií. Pouze nositel impéria mohl odsoudit na smrt a nemohl tuto moc delegovat (J 18, 31 je s touto praxí v souladu). Vladař se zodpovídal pouze císaři a senátu.

Závažnější provinění byla detailními ustanoveními a předepsaným postupem a mírou trestu. Tyto zákony tvořily *ordo judiciorum publicorum*, jenž byl v Římě závazný. Mnohé další zločiny a přestupky, o kterých se v *ordo* nehovořilo, byly ponechány jurisdikci (pravomoci) nositele impéria. Římští úředníci v provinciích se nemuseli vázat řádem platným v Římě. V provinciích se zajímali předně o veřejný pořádek a mnohou pravomoc ponechávali v rukou místních soudů.

Soudní proces byl vyvolán formálním aktem obvinění (*delatio*). Žalobce se měl setkat s obviněným tváří v tvář. V případě falešného obvinění byl odsouzen ke stejnému trestu, který hrozil obviněnému (*calumnia*).

Důležitou praxí římského práva byla adopce (Ga 4, 5). Adoptovaná osoba byla vytržena ze svých dosavadních podmínek, všechny její dluhy byly zrušeny a začala nový život jako syn či dcera v rodině, která si ji adoptovala. Adopce byla legálním aktem, dosvědčeným svědky.

Sociální morálka

Otroctví poskytovalo příležitost pro krutost a sexuální svévoli. Všeobecná mravní úroveň v římském impériu byla nižší než dnes. Pohanství v sobě nemělo žádnou moc k duchovnímu

pozdvížení lidí. Řecko - římský svět byl charakterizován morální zkažeností, jak dosvědčuje Pavlovo líčení v (Ř 1, 18 - 32). Sexuální hříchy byly běžné. Homosexualita byla běžným jevem v důsledku názoru řecké společnosti, že nejušlechtilejší formou lásky je přátelství mezi muži. Mnohé nemravnosti byly spojeny s uctíváním bohů, posvátné prostituce. Přesto Pavel předpokládá normální cítění pohanů v (Ř 2, 12 - 16). Někteří filozofové dosahovali ve svém etickém vyučování vysokého standardu. Nápisy na náhrobcích často oceňují laskavost a manželskou věrnost.

Rodinu tvořila celá domácnost, manželé, děti, někdy i ostatní příbuzní a otroci. Rodina byla základní jednotkou společnosti. Řecký zákon žádal, aby manželství bylo zahájeno dohodou manželů za přítomnosti svědků obou stran, kdy se domluvilo také věno nevěsty. V době římské říše bylo možné manželství na základě vzájemné domluvy, kdy žena se nedostávala pod pravomoc (*manus*, ruka) manžela, ale zůstávala částí rodiny svého otce. Rozvod byl snadnou záležitostí. Stačilo písemné či ústní vyjádření jednoho z manželů. Za Augusta byl rozvod právně uznán za přítomnosti svědků a žena dostávala nazpět své věno. Tento císař také nabízel zvláštní výhody rodičům tří a více dětí. Naopak svobodní mládenci byli v dědictví znevýhodňováni. Ovdovělé a rozvedené ženy měly vstoupit do dalšího manželství. Jestliže byla prokázána nevěra, žena a její milenec byli posláni doživotně do vyhnanství na různé ostrovy. Muž mohl být žalován jiným mužem pro svazek s neprovdanou dívkou (pokud nebyla prostitutkou), či vdovou.

Místem ženy byla domácnost. V domech byly části označené „ženské oddělení“, které byly pro muže nepřístupné. Hetéry opatrovaly mužům společnost a zábavu a často též sexuální služby. V helénistickém světě byla nejčastější rodina s jedním dítětem. Rodiny se čtyřmi či pěti dětmi byly výjimkou. Často docházelo k pokusům o potraty, které však za císaře Septima Severa se staly ilegálními, takže častěji docházelo k odkládání nově narozených dětí. Nově narozené dítě bylo považováno za součást rodiny teprve tehdy, když bylo uznáno otcem za vlastní a přijato do rodiny náboženským obřadem. Židovský zákon zakazoval potrat i odkládání dětí. Dětská úmrtnost byla ve starověku mimořádně vysoká.

Hospodářství

Oblast kolem Středozevního moře byla tehdy úrodnější než dnes. Byly zde pěstovány téměř všechny druhy obilí a ovoce. Olivy, vinná réva, obilí a ovoce tvořily základ hospodářské ekonomiky Středozevního světa. Řím byl zásobován potravinami především z Egypta a Afriky. Zboží bylo vyráběno ručně v malých dílnách, v nichž pracovali otroci. K tradičnímu průmyslu keramickému a textilnímu, těžbě kovů a drobným řemeslům přistoupilo v novozákonní době též foukání skla. Provincie v Asii a Africe se rozvíjely rychleji než ostatní. Luxusní zboží se dováželo.

Obchod v římské říši kvetl. Římské lodě se plavily do Indie, na Cejlon a do Číny. V helénistickém věku byl ostrov Delos v Egejském moři hlavním přístavem při spojení mezi Římem a Východem. Po jeho zničení v roce 88 před Kr. se centrem této obchodní aktivity stalo Puteoli v Itálii (Sk 28, 13). Po Traianovi to byl přístav v Ostii. Protože Egypt byl v prvním století obilnicí Říma, alexandrijské lodi na obilí, které byly největší a nejlepší ze

všech lodí té doby, zabezpečovaly časté spojení mezi Egyptem a Itálií. Plavba osob lodí byla velmi laciná. Cesta z Alexandrie do Athén stála rodinu pouze 2 drachmy. Nejdůležitějším námořním přístavem byla Alexandrie, odkud se dováželo všechno obilí z Egypta do Říma. Základní měnovou jednotkou byl denár, který měl hodnotu jednodenní mzdy. Procenta při půjčkách se pohybovala od 4 do 12%. Řím vybudoval síť výborných silnic.

Daně přímé (*tributa*) byly vybírány vládcem provincie prostřednictvím úředníků. Hlavní daní v každé provincii bylo *tributum soli*, daň placená každým vlastníkem země se zemědělských produktů. Vlastníci jiné formy majetku platili *tributum capitis* (daň z hlavy, *kensos* či *census* Mt 17, 25 a 22, 19). Z nepřímých daní (*vectigalia, telos* v Mt 17, 25) byly nejvýznamnější hraniční poplatky (*portoria*). Tyto nepřímé daně vybírali *publicani*. Ti museli odvést určitou sumu vládě a to, co vybírali nad tuto sumu, jim zůstalo. Systém vybírání daní vedl ke korupci. Římští *publicani* pocházeli z třídy jezdců a byli vysokými finančními úředníky. Celníci (*telonai*) na Východě byli bohatými místními lidmi, kteří měli s městem či oblastí dohodu o právu vybírat daně pro Římány.

Zábava

V řecko – římském světě existovaly tři hlavní druhy zábavy – divadlo, aréna a cirk.

Divadlo se těšilo velké pozornosti zvláště v Řecku. Řecká dramata mají svůj počátek předvádění při Dionýsových slavnostech. Řecké divadlo mělo kruhový prostor (*orchestra*) pro chór a herce s řadami sedadel stupňovitě se zvedajících kolem dvou třetin *orchestra*. Římské divadlo se lišilo od řeckého tím, že tvořilo uzavřený celek se scénou, která byla vyvýšena do poloviční výše auditoria a byla s ním spojena. Divadla byla často největšími místy pro veřejné shromáždění uvnitř města a stala se důležitými místy veřejného života. V prvních křesťanských stoletích byl věk velkých řeckých dramát již minulostí a nejoblíbenějšími představeními byli frašky a pantomima, parodie každodenního života. V helénistické době skupiny Dionýsových umělců cestovaly od města k městu a hrály hry.

Sportovní soutěže byly v Řecku též velmi oblíbené. Tělesné cvičení bylo důležitou součástí řecké výchovy a mělo své centrum v zařízení zvaném *gymnasium*. Atletické závody doprovázely řecké náboženské slavnosti. Známé olympijské hry, istshmické hry poblíž Korintu, pythické v Delfách, panathénské v Athénách začínaly přinášením obětí, modlitbami a sliby závodníků božstvům. Závody probíhaly na stadionech. Profesionální atleti získávali finanční odměny a dostávalo se jim vysokých poct. Hlavními sporty byl běh, box, *pankration* (dovoleno vše kromě kousání) a *pentathlon* (běh, skok do dálky, disk, oštěp a zápas). Řekové si olejovali těla a soutěžili nazí, což uráželo Židy a Římány.

Arény a cirky byly druhem zábavy, jímž Římané dávali přednost. Nejznámějším amfiteátre je Koloseum, vybudované Vespasianem a Titem, kam se vešlo 50 000 diváků. Konaly se zde divadelní hry, gladiátorské zápasy, ano dokonce vodní bitvy. Cirk y či hipodromy jak byly nazývány na řeckém východě, byla zařízení pro závody vozů. Circus maximus v Římě mohl pojmut až 255 000 osob. Profesionální týmy bylo možno identifikovat podle jejich barev. Čtyři koně táhli lehký dvoukolák se závodníkem.

Gymnasia charakteristická pro řecký a **lázně** charakteristické pro římský svět byly v době římské říše často spojovány v jedno zařízení. Jednalo se o kulturní a sociální instituce. Každé město se snažilo zřídit jedny nebo více lázní, kde byly nádrže ke koupání. Koupání probíhalo většinou v pořadí - teplá voda, horká lázeň, teplá voda a ponoření ve studené vodě. Římané byli zdatní v konstrukcích pecí, které vyhřívaly nejen vodu, ale též teplé a horké místnosti. Některé lázně využívaly teplých minerálních pramenů. Pobyt v lázních sloužil nejen ke koupání, ale i k setkání s přáteli, ke čtení, masáží, naslouchání filozofům či básníkům, často však lázně byly místy, které přispívaly k mravní zkaženosti.

Bankety byly místem společenských setkání a zábavy v soukromých domech. Při řeckých banketech byl volen prezident, který určoval míru mísení vína a vody v nápojích a předsedal večerní zábavě. Při římských banketech bylo určováno pořadí a čest každého místa v jídelně. Byla zde tři lehátka (*triclinium*) a jídlo bylo servírováno na stůl uprostřed místnosti. Otroci přinášeli pokrmy a obsluhovali hosty ležící u stolu.

Kultura

Hudba hrála svou roli při banketech či jiné zábavě, při svatbách a pohřbech, při oficiálních příležitostech, dále při přinášení obětí a jiných rituálních aktech (1 K 14, 7 - 8) jmenuje tři hlavní hudební nástroje: flétnu (*aulos*), kytaru (harfa či *citera*) a trubku (polnice). Mnohá starověká města měla malá hudební divadla známá jako *odeion*.

Za císaře Augusta působili známí římscí **básníci** Vergilius, Horatius, a Ovidius. Vychovatel Nerona Seneca napsal filosofické eseje. **Historikové** Tacitus a Suetonius nezkrášleně popisují historii císařů. Za císařů v prvním století se Řím neustále stavebně rozšiřuje. Římský svět měl 3 jazyky: latinu, řečtinu a aramejštinu. Řečtina byla kulturním jazykem impéria a běžným jazykem většiny obyvatel od Říma na východ. Aramejšтина byla hlavním jazykem Východu. Pán Ježíš běžně tento jazyk užíval. Klasická hebrejština byla mrtvým jazykem již v Ezdrášově době.

Římané se příliš nezajímali o **matematické a přírodní vědy**. V matematice a ve fyzice vynikl Řek Archimedes ze Syrakus (287 - 212 před Kristem). Na vysoké úrovni byla astronomie. Řečtí hvězdáři věděli již ve 4. století před Kr., že země je kulatá a otáčí se kolem své osy. Univerzita v Tarsu měla svou přidruženou nemocnici v chrámě Aeskulapově. Lékař Celsus za císaře Tibéria napsal pojednání o chirurgii a Galén (129 - 200 po Kr.) uspořádal **lékařské znalosti** v systém.

Výchova

Řecké slovo pro výchovu je *paideia*, což znamená trénink, disciplínu. Do latiny se překládalo jako *humanitas*, což vyjadřovalo ideál helénistické výchovy - formování lidské osobnosti. Povinné školní vzdělání pro děti neexistovalo. Výchova dětí byla svěřena otrokům zvaným *paidagogos*. Většina škol byla privátní, malá zařízení s jedním učitelem, který dostával od svých žáků poplatků. Učitelství bylo skromné a opovrhované, protože učitel musel běhat za svými žáky a vymáhat od nich peníze za vyučování. V řeckořímské výchově šlo

o trojstupňový systém - základní, střední a pokročilé vzdělání. Děti začínaly školu v sedmi letech. Základními předměty bylo čtení, psaní a počítání. Metodou vyučování bylo memorování a napodobování. Při středním studiu se učila gramatika, rétorika, dialektika, geometrie, aritmetika, astronomie a hudba. Pokročilé studium pro aristokracii zahrnovalo *ephebeia*, jedinou výchovnou instrukci starověkého světa, která byla vždy veřejně podporována. Jednalo se o přípravu na veřejný život. V 18 letech aristokratičtí mladíci prožili jeden rok jako *ephebe*. Ať již ukončili *ephebeia*, či nikoliv, mladý muž mohl volit mezi povoláním - filozofií, medicínou a právem. Nejběžnější formou pokročilého studia byla rétorika, jež byla považována za královnu studií. Vyučování v rétorice a filozofii bylo možné skrze potulné učitele, soukromé učitele nebo vstupem do výchovných institucí, jako byly v Athénách a Alexandrii. Vzdělání bylo dobrovolné, ale základní školy byly široce rozšířené. V základních školách byli chlapci i děvčata, i když vzdělání pro dívky bylo hůře dosažitelné.

NÁBOŽENSKÉ POMĚRY

Řecké náboženství

Homér položil základy řeckého náboženského myšlení. Ve starém Řecku je třeba rozšiřovat mezi původními božstvy některých měst a božstvy, jež byla všeobecně uctívána. Řecké pohanské náboženské představy vznikly převedením lidských poměrů a vztahů do světa bohů. Odtud pochází silně antropomorfní pohled na božstva, která jsou podobna lidem, ale na rozdíl od nich jsou nesmrtelná, mohou se převtělovat do nejrůznějších podob či se stát neviditelnými. Bohové tvořili božskou společnost a přebývali spolu s Diem na hoře Olympu. Většinou se uctívá 12 bohů, s kterými později Římané ztotožnili své bohy. Proto nejprve uvedeme jejich řecké a poté římské jméno:

Zeus - Jupiter: otec bohů a lidí v patriarchálním smyslu. Má na starosti centrum rodinného života, autority a disciplíny. Byl považován za původce všeho a za nejdobrotivějšího a nejspravedlivějšího z božstev. Jako bůh oblohy a počasí byl reprezentován bleskem ve své ruce.

Hera - Juno: manželka Dia, ochránkyně manželství.

Poseidon - Neptun: Bůh moře, řek a zemětřesení. Bratr Diův zobrazovaný s trojzubcem.

Apollo: bůh světla a slunce, ideální typ krásného mladíka, spojován s hudbou, prorocstvím, medicínou, zákonem, civilizací. Zobrazován s lyrou a lukem.

Artemis - Diana: sestra Apolla, bohyně cudnosti a lovu.

Athéna - Minerva: bohyně moudrosti, umění a řemesel, ochránkyně Athén. Vyskočila Diovy z hlavy plně vyzbrojená a proto je zobrazována ve výzbroji.

Hermes - Merkur: posel bohů. Dozírá na cesty a ty, kteří je používají. Bůh obchodu a bůh pastýřů.

Áres - Mars: bůh války.

Afrodité - Venuše: bohyně lásky, krásy a plodnosti. Personifikace sexuálního instinktu a matka erosu. Představovali si ji jako zrozenou z mořské pěny, a proto neobyčejně krásnou. Jejím synem a pomocníkem byl Amor čili Kupid.

Demeter - Ceres: bohyně úrody, zvláště obilí.

Dionysus - Bacchus: bůh vína.

Hefaistos - Vulcan: bůh ohně a řemesel.

Dále je možné přidat boha **Hades (Pluto)** dalšího Diova bratra, boha smrti, který měl moc nad podsvětím.

Božstva vyžadovala kult, jehož podstatou byla oběť a očišťování osob, které přicházely do chrámu. Obětovalo se vše možné, od denních potřeb v domácnosti až po zvířata a v nejstarší době byli obětováni i lidé. Při oběti nesměl být člověk nečistý. Nečistotu mohl způsobit například dotyk mrtvého, pohlavní styk, nebo jedení určitých pokrmů. Očištění krví zvířete a předepsanými modlitbami předcházelo obětování, jehož podstatou bylo obdarování božstva. Božstvu se dávala oběť, votivní dar, na který božstvo mělo odpovědět svou dobrotou (Do, ut des - Dávám, abys ty dal; něco za něco).

Bohové byli ochránci morálního pořádku. Nad lidskými bytostmi vládla spravedlnost (Nemésis - bohyně odplaty). Lidé i bohové byli poddáni osudu (Moiry - bohyně osudu, Sudičky). Vykonání řádného pohřbu bylo nutné z toho důvodu, aby duše zesnulého nemusela bloudit kolem. Lidé odchází do Hádu, smutného místa, kde pokračuje stínový život. V nejstarší době se nepočítá po smrti ani s odměnou, ani s trestem.

V Řecku některé sváteční dny světil celý národ. Každé čtyři roky se opakovaly olympijské a pythické hry a každé dva roky istmické (přístav Isthmos poblíž Korintu). O těchto svátcích nešlo jen o sportovní zápolení, ale jednalo se o náboženské úkony. V době římského císařství však z toho zbyl pouze vnější rámeček.

Významnou částí řeckého náboženství je věštění. Nejznámější se stala Apollova věštírna v Delfách, kde Pythie, sedíc na trojnožce, pronášela svá orákula.

Římské náboženství

Římské náboženství bylo polyteistické. Původním římským náboženstvím v prvních dobách republiky byl animismus. Přírodní síly, s nimiž se člověk setkával, byly zbožštěny. Byla uctívána božstva polí, lesů, řek, oblohy, úrody. Například bohem rolnictví byl Saturn, bohem lesů byl Silvana, bohem stád a polí Faun a bohem války a praotcem Římanů byl Mars. Postupně si Římané vytvářely další bohy, stykem s řeckou civilizací dochází ke splývání bohů, jak jsme shora naznačili. Od Řeků převzali Římané také Múzy, ochránkyně devíti umění, Hóry, bohyně ročních období a Grácie (Charitky), bohyně půvabu a krásy. Přímou z Řecka převzali Římané boha lékařství Aeskulapa, jediného skutečného člověka mezi antickými bohy. Kromě veřejných bohů a jejich kultu existoval i kult domácích a osobních božstev.

Římské náboženství bylo tolerantní, otevřené všem bohům a lidem. Nemělo pevná dogmata, nevytvořilo „církve“. Neznalo však ani citový vztah lidí k bohům. Nejdůležitější v něm bylo přísné a přesné vykonávání obřadů. Nejvyšší dozor nad veřejnými obřady vykonávali kněží zvaní pontifikové. V jejich čele stál *pontifex maximus*. Ten losem zvolil šest panen vestálek, které měly „udržovat domácí oheň“ a sloužili po 30 let. Svým bohům stavěli Římané chrámy, svatyně, oltáře a sochy. Největší a nejvýstavnější byl Jupiterův chrám na Kapitolu. Chrám nebyl určen jako místo k bohoslužbám, ale bylo to sídlo boha.

Náboženství v helénistické době - obecná charakteristika

Největším příspěvkem Římanů bylo poskytnutí bezpečí a sjednocení lidí v jednom impériu. Římané byli tvrdí lidé většinou s malou představivostí. Proto byli málo tvůrčí a náboženské oblasti a z velké části přejímali náboženské představy z Řecka a později z Orientu.

Řeckořímské pohanské náboženství nebylo exkluzivní. Uctívat jedno božstvo neznamenovalo neuznávat jiná božstva. Exkluzivní požadavek náboženského uctívání u Židů a křesťanů byl považován za skandální a křesťané byli často považováni za ateisty, protože uctívali jen jednoho Boha. Identifikace božstev v řeckořímském pohanství však vedla k omezování počtu bohů a později to přispívalo i zde k monoteistické tendenci.

Antropomorfismus klasického řeckého náboženství byl oslabován uctíváním mocností. Lidé se předně zajímali o božské činy a moci než o božské osobnosti. Na druhé straně docházelo k deifikaci ctností a personifikací abstraktních idejí. Morálka není úzce spojena s náboženstvím. V kultu jde především o rituální a ne o etickou či morální čistotu.

Helénistická lidová zbožnost představuje nižší formy náboženství širokých vrstev. Víra se soustřeďuje na bohy, kteří uzdravují z tělesných nemocí, na divotvorce (*theios anér*), kouzelníky, věštce. Nejslavnějším bohem, od něhož lidé očekávali uzdravování, byl **Asklepios**. Tento syn Apolla se podle mýtu narodil ve svatyni a již jako dítě uzdravoval a křísil mrtvé. Často je označován jako spasitel (*sóter*). K uzdravování docházelo během spánku v chrámě, tzv. inkubace. Uzdravení přinášeli jako dar chrámu napodobeniny svých uzdravených tělesných orgánů vyrobené z různých materiálů (pálená hlína, mramor, stříbro, zlato). K dosažení uzdravení užíval antický člověk též sošky či obrazy božstva.

Protože menší bohové byli identifikováni s démony, kteří vyplňovali mezeru mezi bohy a lidmi, dochází k přeplnění světa démony. Cílem kouzelnických praktik bylo zahánět zlé démony a dobré démony využít ve svůj prospěch. Velmi silně je vnímána moc osudu a studuje se astrologie, která vychází z přesvědčení, že hvězdy mají vliv na všechno dění. S ní je spojeno přesvědčení, že nebeské úkazy (komety apod.) jsou předzvěstí významných pozemských událostí. Různé formy předvídaní budoucnosti nazýval Řek *mantiké* a Říman *divinatio*. Mantika je vázána na určité podmínky. Řekové znali orákula, jimiž bohové zjevovali svou vůli. Orákula jsou zpravidla poskytována jen v určité dny a na určitých místech. Nejslavnějším místem pro jejich udílení je Apollův chrám v Delfách s prorokyní Pythií.

Mysterijní náboženství

Jako mysteria označuje antický svět tajné kultury, které jsou intenzivně praktikovány od 7. století před Kristem do 4. století po Kristu. V novozákonní době ustoupilo klasické řecké a římské náboženství do pozadí a do popředí se dostala mysterijní náboženství. Nemohly tomu zabránit ani příkazy císaře Augusta a Tibéria k potlačení orientálních mysterijních kultů. Právě ve století rozšíření křesťanství byla mysterijní náboženství nejvíce v popředí. Mysterijní náboženství vykazují silné synkretistické prvky. Jejich nositeli se stali především kupci a vojáci. Orientální náboženství získávají na přitažlivosti zvláště svou velkou tolerancí vůči jiným náboženským systémům a osobním náboženským prožitkem. Zůstala sice vyhrazena určitým skupinám obyvatelstva, ale velká rozmanitost mystérií umožňovala prakticky každé skupině účastnit se na některém z mysterijních kultů. Mnohým výrokům Nového zákona porozumíme jen na pozadí mysterijních náboženství.

Podstatou mysterijních náboženství bylo zasvěcení do tajných dějů, opírajících se jednak o běh přírody s každoročním umíráním a ožíváním a jednak o běh života člověka s jeho narozením a umíráním. Člověk se snaží poznat tajemství života. V mysterijních náboženstvích se nepodává nauka ve formě učení, ale v symbolech. Poznávat a přijímat symboly, chápat jejich význam a moc může člověk jen ve zvláštním stavu. Proto iniciační rituál (*mnésis*), který zahrnuje též očišťovací procesy, tvoří vstupní bránu k účasti na hlavním ritu zasvěcení (*teleté*), kdy zasvěcenec skrze vidění, vizi, prožití božstva má účast na osudu božstva a je sám zbožštěn. Tomuto cíli slouží konání svatých rituálů (*dróména*), odhalení kultických symbolů (*deiknyména*), a sdělení kultických formulí (*logoména*).

Mystéria kladou důraz na individuální spasení člověka. Spasení je chápáno jako osvobození od moci osudu, kosmických sil a smrti. V zasvěcení získává člověk účast na nadpozemském světě božstva, na tomto světě již nezáleží. Proto etické či sociální rysy jsou s výjimkou Mithrova kultu podstatě mystérií něčím cizím. Pohrdání zemí vede buď k askezi, nebo k mravnímu libertinismu. V mystériích dochází ke zbožštění člověka. Člověk má nesmrtelnou duši a poznání o tom se mu dostane v zasvěcení. Zasvěcení má proto rysy rození či znovuzrození a výsledkem je zbožštěný člověk - *theios antropos*. V jednotlivých mystériích je zřetelný silný individualismus, magie a sakramentální prvky, askeze i mravní libertinismus.

Eleusinská mystéria

Eleusinská mystéria tvoří dobrý přechod od lokálních k univerzálním mystériím. Lokální byla v tom smyslu, že člověk musel navštívit město Eleusis nedaleko Athén, aby mohl přijmout zasvěcení. Univerzální byla v římských dobách proto, že byla otevřena příslušníkům všech národů.

Za každým mysterijním náboženstvím byl kultický mýtus, který nebyl tajný. Podle kultického mýtu v eleusinských mystériích bůh podsvětí Hádes se zmocnil Kore (jiným jménem Persefone), která byla považována za moc v obilí samém, a unesl ji do podsvětí. Kore byla dcerou Demeter, matky bohů a bohyně obilí. Demeter marně hledá svou dceru, zatímco úroda na zemi vysychá. Její putování ji přivedlo do Eleusis a zde převlečena za starou ženu byla přijata v královském domě jako chůva pro králova syna. Když zjevila svou podstatu,

eleusinští jí postavili chrám. Odměnou za jejich pohostinnost zasvětila královu rodinu do mystérií, která zajišťují šťastnou nesmrtelnost. Mezitím Zeus přemluvil Háda, aby dovolil Kore vrátit se ke své matce. Demeter se mohla vrátit na Olymp a země opět vydala obilí. Kore musela prožít vždy čtyři měsíce každého roku v podsvětí.

Vlastní zasvěcení mělo tři stupně: menší mystéria, větší mystéria (*telété*) a *epopteia* o rok později. Při menších mystériích se zasvěcenec připravoval na větší mystéria posty, oběťmi, kropením či ponořováním v řece a zpíváním hymnů. Při větších mystériích zasvěcenci se spolu s malým prasátkem ponořili v moři. Toto prase bylo pak obětováno Demeter a Persefone. Vepř byl považován za základní obětní zvíře užívané k očišťování při uctívání Demeter a jeho krev očišťovala od všeho nečistého. V dalším dnu se konalo velké procesí (*pompe*) do Eleusis, kam se přišlo večer za svitu pochodní. *Epopteia*, nejvyšší stupeň zasvěcení, mohla být absolvována rok po přijetí větších mystérií. Zasvěcení se událo ve velké iniciační hale (*telesterion*) a jeho vyvrcholením bylo spatření určitého objektu. Jeden zasvěcenec to popsal na papyru: „Viděl jsem oheň, uviděl jsem Kore.“ Současně zasvěcenec slyší liturgické volání kněze: „Svatého chlapce porodila Paní.“ Možná bylo zasvěcenci ukázáno, jak Kore porodila božské dítě, což mělo symbolizovat jeho vlastní znovuzrození.

Dionýsovská mystéria

Jedná se o mystéria prostoupená řeckým duchem, která byla velmi rozšířená helénistickém a římském světě. Střediskem kultu byly zvláště Delfy, kde se ukazoval i Dionýsův hrob. Dionýsos byl syn Diův a smrtelné ženy Semele. Hera ve své žárlivosti přemluvila Semele, aby požádala svého milovníka, aby dokázal své božství tím, že se zjeví ve vší své moci a slávě. To znamenalo pro Semele záhubu, ale její šestiměsíční plod donosí Zeus ve svých bedrech. Hermes předává dítě do péče nymf. Dále mýtus vypráví o pronásledování a smrti božstva. Hera na ně pošle Titány, kteří ho roztrhají a pozrou. Pallas zachraňuje srdce Dionýsa, které Zeus pozře a podruhé jej porodí. Po dovršení dospělosti Dionýsos sestoupil do Hádu a vyvedl svou matku z podsvětí. Dal lidem dar vína a založil kult svého uctívání.

Podstatou dionýsovského kultu byla plodnost. Sám bůh je nazýván Dimorfos (dvoutvarý), protože v něm je dobrota i láska, ale i zuřivost a ničení, je spasitelem i ničitelem člověka. V jeho uctívání se proto střídají radost i zmar, plnost života i smrt. Dionýsos je bohem trpícím a umírajícím, ale nakonec vítězem přemáhajícím všechny nepřátele. Dává sílu révě, aby vydala hrozný, je původcem všeho ovoce a obilí. Nejdůležitějšími kultickými symboly jsou vinná réva, džbán s vínem, kozel, koš fíků, falos (mužský pohlavní úd). Ke spojení s božstvem dochází v extázi, která nemá člověka odvést z pozemského světa, ale naplnit ho zvláštními schopnostmi prorokovat. Radost se spojení s božstvem projevuje člověk tancem, zpěvem a hudbou, ano i opojením vínem. Slavnosti mystérií se konaly v noci. Maskovaní muži a ženy tancovali s vysoko pozdvíženými rukama a se zvrácenou hlavou v extázi se vžívali do boha plodnosti. Ženy vyjadřovaly svůj mateřský cit zvláště tím, že dávali o těchto slavnostech pít zvířatům mléko ze svých prsou. Zasvěcencem se stával člověk, když prošel zvláštním obřadem zasvěcení, na který se musel deset dní připravovat asketickým životem. Po křtu mohl pak vstoupit do svatyně k vlastnímu aktu zasvěcení či zbožštění. Ve svatém koši bylo

připraveno různé ovoce a mezi ním *falos*, který nechybí na žádném zobrazení dionýsovského zasvěcení. Rozhodujícím aktem bylo odhalení tohoto koše. Kultické obřady byly provázeny nemravnostmi. Dionýsovská mystéria zaslibovala po smrti šťastný život. Na rozdíl od eleusinských mystérií mají vysloveně misijní charakter. Často je božstvo zobrazováno jako cestující. Za dopravní prostředek mu slouží plachetnice. Jeho poslové působí jako misionáři. Antiochus IV. Epifanes nutil Židy k účasti na tomto kultu (2 Mak 6, 7).

Kult Izidy, Osirie - Sarapise

Izis a Osiris byla stará egyptská božstva. Osiris byl důležitý jako bůh vegetace a král podsvětí. Izis byla jeho sestra a manželka a matka Hora. Řekové identifikovali Izis s Demeter (a později s Afrodité) a Osiris byl nahrazen v řeckém světě Sarapisem či Serapisem a často byl portrétován s Diiovými rysy. V Řecku bylo centrem těchto mystérií přístavní město Korint.

Mýtický příběh o Izis a Osiris byl zachován Plutarchem. Podle něho Osiris, který na zemi vykonal mnoho dobrého, vzbudil závist mladšího bratra Tyfona. Ten jej vlákal do truhly, zavřel za ním a truhlu hodil do Nilu. Když ho Izis našla, Osiris ožil po přijetí oběti oka svého syna, přestože Tyfon rozdělil předtím jeho tělo na 14 dílů. Tak Izis s Osirisem zvítězili nad zlem. Právě tento rys spravedlnosti způsobil velkou oblíbenost mýtu. Představy o Osirisovi byly přeneseny na každého mrtvého, který prostřednictvím zasvěcení může prožít to, co Osiris.

Sarapis byl bohem spasitelem, vysvobozujícím z nebezpečí a uzdravujícím z nemocí. Byl na vrcholu úcty, i když se do popředí stále více dostávala Izis. Jako bohyně lásky, pohlavního života, jako matka přírody převyšuje všechna ostatní božstva. Často je zobrazována se svým synem Horem (řecky Harpokratem) jako madona s dítětem. Je oslavovaná jako velká, dobrá, blahoslavená, krásná paní dobra. Byla ochránkyní žen a její kult byl rozšířen zvláště mezi ženami. Izidiny chrámy byly nesmírně bohaté, protože jako oběti se nepřinášela jen jídla, ale i různé drahocennosti. Izidini kněží měli oholenou bradu a hlavu. Jen v Egyptě bylo v jedné době na 100 000 kněží. Izidin kult se v Egyptě zevně projevoval každodenním uctíváním slunce. Jeho podstatou bylo ranní otevírání a večerní zavírání chrámu. Přes den byly chrámy otevřené, aby věřící mohli vejít do chrámu a prožívat společenství s božstvem. Zasvěcenec po křtu a desetidenním půstu měl vnitřně prožívat úděl božstva.

Na rozdíl od dionýsovského kultu nebyly v Izidině kultu žádné divoké orgie. Pro křesťanství byl jako konkurent nebezpečný zvláště svou náboženskou vážností a silnými eschatologickými prvky. Eticky stojí mnohem výše než kult Dionýsův.

Kult Mithrův

Tento kult je perského původu. Do Evropy se dostal značně smíšený s babylonskými prvky. Ve třetím století byl již velmi rozšířen v celé římské říši. Zvláště Evropa jím byla silně zachvácená. Vojákům vyhovoval určitý heroický rys, který tento kult charakterizuje. Podle Plinia byl Nero též zasvěcencem Mithrovým.

Mithra byl bohem světla, ochráncem pravdy a bojovníkem proti lži a klamu. Stal se prostředníkem, Božím poslem, který spojoval svět ducha a svět lidí. Podle legendy se narodil ze skály, z které se vysekal, máje v ruce pochodeň a nůž. Pochodní přináší skutečné světlo, nožem má obětovat býka. Jeho narození bylo slaveno 25. prosince. Mithra přinášel nejen světlo, ale také osvěžující déšť. Nejvýznamnější událostí v Mithrově působení je jeho boj s býkem. Býk zde znázorňuje člověka s jeho zlým nitrem, se zlými žádostmi, které je třeba přemoci. Zde se projevuje silný charakter tohoto kultu.

Zasvěcenci procházeli sedmi stupni zasvěcení. Při bohoslužbách měli na sobě předepsané oděvy a masky podle stupně zasvěcení. Patřili k nim také společné večeře a křty, které byly přístupné všem zasvěcovaným. Svatyně byly buď jeskyně, nebo prostory jim podobné. Kvůli intimitě kultu nemohly pojmut více než 100 lidí. Hlavní obraz na oltáři představoval Mithru vítězího nad býkem. Zvláštností kultu jsou tzv. *taurobolie*. Při tomto obřadu zasvěcenec sestoupil do jámy před oltářem. Jáma byla uzavřena dřevěnou mříží, na níž byl zabit býk. Jeho krev tekla na zasvěcence, který ji s rozkoší pil. To mělo způsobit znovuzrození jeho duše. Sestoupení do jámy mělo symbolizovat pochování, vystoupení bylo symbolem radostného znovuzrození a vystupující zasvěcenec byl vítán jako božstvo. Zachovala se také podrobná liturgie aktu nazývaného *apathanatismos* tj. zvěčnění člověka.

Někteří poukazovali na paralely mezi křesťanstvím a Mithrovým kultem. Podobnost je však pouze vnější. V Mithrově kultu člověk totiž dosahuje spasení vlastními ctnostmi. Kult nemá historický základ a je synkretistický, tzn. ochotný uznat stejnou náboženskou hodnotu jiných náboženských proudů.

Dea Syria

Tento kult je rozporný a plný nemravnosti. Sama orientální bohyně je známá také pod jménem Astarte. Jedná se o bohyni plodnosti. Byla uctívána ve velkých procesích, pořádaných na její počest. Kult byl na jedné straně divoce extatický, na druhé straně plný askeze. Příznačným jevem kultu byli žebraví kněží, kteří táhli krajinami ve velkých skupinách a na vozech vezli podobu bohyně. V městech a vesnicích zastavovali a prováděli náboženské tance, které přecházely do extáze, při které se často zmrzačovali. Po tancích lidé obdarovávali bohyni penězi a jinými hodnotami. Když kněží nedostali nic, často se změnili v bandy, které kradly a loupily. Kult při chrámech měl na jedné straně množství prostitutek, na druhé straně si žádal kastraci. Rozšíření tohoto kultu v Evropě bylo svědectvím o přesycenosti a duchovní touze člověka římské říše, který hledal stále nové věci a při svém hledání se často mýlil.

Kult Kybele a Attise

Frygická bohyně Kybele, zvaná „velká matka“, (*magna mater*) byla uctívána spolu se svým lidským milovníkem Attisem. Kybele jako bohyně přírody a úrodnosti byla často zobrazovaná sedící na trůně. Podle mýtu Attis donesl kult bohyně Kybele do Lydie a zato ho Zeus ztrestal smrtí. Mýtus však ví nejen o smrti, ale též o vzkříšení Attise. V mystériích se zasvěcenec vžíval do všeho, co souviselo s Attisem. Kult, který měl hlavní svátky na jaře v březnu, znázorňoval smrt a vzkříšení Attise. V kultu hrála hlavní roli kastrace.

Okultní náboženství

Jejich prostřednictvím se pověřivé masy lidí snažily uctívat duchovní síly, které neznaly a jimž nerozuměly. Věřily, že svět je plný duchů a démonů a že je možné si je podrobit různými tajnými obřady a zaklínadly. Existovali profesionální vymítači zlých duchů a mágové. Magické obřady jsou známy z nejstarších dob. Budoucnost byla předpovídána z vnitřností zabitých zvířat a letu ptáků. Astrologie pocházející z Babylóna byla rozšířena i v římském císařství. Teorie astrologů je založena na víře, že nejvyšší moci vesmíru, které ovládají planety a lidské životy, působí v obou sférách současně.

Bible magii, okultismus i astrologii odmítá. Uznává existenci démonických sil, ale zakazuje jejich uctívání a jakýkoliv styk s nimi (Dt 18, 10 – 12 a 20; Mi 5, 12; 1 K 10, 20 – 21).

Uctívání císaře

Ve starém Řecku vyřešili zbožňování panovníka tím, že odstranili království. Místo panovníka uctívali hrdiny, *theioi anthropoi*, ale ani ti nebyli vpravdě zbožštěni, jen se jim dostávalo božských poct. Změna nastala v době Alexandra Velikého, od jehož vítězství se začíná zbožštění jeho osoby. Ve svatyni Siwa v Libyjské poušti byl vrchním knězem označen jako „syn Ammonův“ (= Diův) a přijal toto označení zcela vážně. Po svém návratu z Indie roku 324 před Kr. vyzval Řeky, aby jej oficiálně uznali jako boha. V helénistických královstvích Seleukovců a Ptolemaiovců bylo běžné, tak jako jinde na východě, uctívání králů, jimž byly dávány tituly Pán (*Kyrios*), Spasitel (*Sotér*), Zjevený bůh (*Epifanes*). Obrovské soustředění moci do císařských rukou vedlo ke kultu císařů. Julius Caesar byl po své smrti nazván „Božský Julius.“ Od doby Augustovy mohli být zesnulí císařové prohlášeni za božské. Caligula a Domitiánus vyžadovali božské pocty již za svého života. Křesťané odmítali božské uctívání člověka, a proto i bohoslužby na počest císařů. To bylo chápáno jako protistátní jednání, a proto bývali pronásledováni.

Gnóze

K náboženskému pozadí patří též zmínka o gnózi, o jejíž kořenech se vedou diskuse až do dnešní doby. Někteří je vidí v heterodoxním židovství. Církevní otcové tuto herezi odvozují od učení kouzelníka Šimona ze Sk 8. kap. Pojem gnosticismus je používán k označení rozvinutého systému gnostického myšlení počínaje 2. st. po Kr. K jeho poznání velmi napomohlo objevených čtených gnostických spisů poblíž Nag Hammadi. Patří mezi ně Evangelium Tomášovo, Evangelium Pravdy, Evangelium Filipovo, Apokryfon Janův a Jakubův aj.

Nejzákladnějším poznávacím rysem gnóze je důraz na vykupující poznání (*gnósis*). Gnóze má základ v dualistickém pohledu, že člověk se nachází v zajetí, v nepřátelském obklíčení a často o tom neví. Gnostický mýtus předpokládá pád v božském světě, jehož výsledkem byl vznik existence hmoty, a tak *demiurg* (nižší nebeská bytost) stvořil svět. Do některých duší však byla vložena božská jiskra. Vykupitel přišel z božského světa, aby zjevil cestu k uniknutí božské jiskry z materiálního světa. V otázce vykoupení ve většině gnostických systémů hraje

důležitou roli mýtus o pračlověku. Prvním člověkem byl vlastně pravzor člověka, bůh. Vykupitel je buď někým z pravěku (Adam, Set) nebo někým ze současnosti (Simon Magnus, Manander). Mýtus o vykupiteli však se neobjevuje v žádných předkřesťanských dokumentech.

Hermetické spisy (Hermetika) představují pohanskou odnož gnosticizmu pro svá schémata individuálního spasení poznáním bez kosmického závěrečného dění, které napraví původní pád. Jejich vykupitel je zjevovatel. Pravé poznání je vnitřní osvícení, vidění boha. Extáze vede ke znalosti boha a výsledkem gnóze je zbožštění osoby, které je popisováno jako znovuzrození (*palingenésia*). Vykoupení je poznání sebe sama, poznání, že pocházím „z života a světa“ a k nim se opět navrátím. Spasení je vlastně kontemplativní extáze. Duše vystupuje skrze sedm planetárních sfér, v každé z nich odkládá neřest a až v osmé sféře, oblasti věčné dokonalosti, prochází skrze nebeské moci a nakonec je absorbována do boha.

Systém gnóze sliboval spasení prostřednictvím poznání. Bůh nemohl stvořit tento hmotný svět, protože hmota je ztotožněna se zlem. Cesta gnosticizmu k dosažení spasení jest ve zřeknutí se hmotného a v hledání neviditelného, duchovního. Důsledkem gnosticizmu jsou dva etické závěry – asketismus a libertinismus. Prvotní církve se musela s gnosticizmem vyrovnat a odmítla jak asketismus, tak libertinismus. Na gnostické prvky z prvního století křesťanství je třeba brát ohled při výkladu Nového zákona.

FILOZOFIE

Filozofie je pokusem shrnout všechno vědění o světě do systematických forem a sjednotit s nimi lidské zkušenosti. Žádná filozofie nestaví svůj systém na Božím zjevení. Každá předpokládá, že člověk na základě svého rozumu má schopnost porozumět světu, ve kterém žije, a ovlivnit svůj vlastní osud.

Platonismus

Platón, přítel a žák Sokratův, žil v letech 427 – 348 před Kr. Učil, že skutečným světem je svět idejí. To, co vidíme my, jsou jen stíny, které tento skutečný svět vrhá. Všechny ideje jsou seřazeny v řád, v němž první místo náleží ideji boha. Smyslem lidského bytí je uniknout z neskutečného hmotného světa do skutečného světa idejí. Spasení je ve vědění, nevědomost je hříchem.

Novoplatonismus

Na Platónovo učení navazuje Plótínos z Lycopolisu v Egyptě (204 – 269 př. Kr.). Novoplatonismus je náboženská filozofie založená na perském dualismu. Duch je dobrý hmota, tělo zlé. Duchovní život není dosažen intelektuálním úsilím, ale mystickým pohroužením se do nekonečna bytí. Pro křesťanské učení o stvoření zde není místo. Vzkříšení těla nepřichází v úvahu, protože by byla obnovena zlá hmotná existence. Dualistické myšlení gnosticizmu a novoplatonismu vytváří hlubokou propast mezi duchem a tělem.

Epikureismus

Epikúros (341 – 240 před Kr.) žil od roku 306 v Aténách, kde založil vlastní školu. Nejvyšším dobrem je slast, rozkoš (*hedoné*), která však není totožná se smyslností. Vybízí k hledání takové radosti, která by poskytla člověku další a plnější uspokojení. Epikureismus je v zásadě protináboženský, existenci bohů však nepopírá. Bůh je nepřístupný lidským bídám a nezajímá se o ně. Tato filozofie byla mezi lidem populární. Odstranila každou myšlenku o hříchu a zodpovědnosti před konečným soudem. Nemluvila o nesmrtelnosti.

Stoicismus

Založil jej kyperský občan Zénón (340 – 265 před Kr.). Svět je ovládán absolutním rozumem, božskou vůlí. Nejvyšším dobrem pro člověka je přizpůsobit se nejvyššímu rozumu. Osobní pocity nejsou důležité. Cílem stoiků je dokonalá sebekontrola, neovlivněná citovými stavy. Vše je určováno prozřetelností. Fatalistický pohled na veškeré dění přispíval k sebekontrola, a tím i poměrně vysokému standardu mravnosti u stoiků. Stoikové nepřiznávají člověku svobodnou vůli, neuznávají ani skutečnou existenci zla. Neznají osobní vztah k bohu. Bůh nemá zájem o osobní věci člověka, protože sám není osobností. Stoicismus není slučitelný s křesťanstvím, ačkoliv mravnost stoiků je v mnohém podobná mravnosti křesťanů.

Kynismus

Nejvyšší ctností je nemít žádné požadavky. Člověk musí přemoci přání, aby jimi nebyl ovládán. Kynikové odložili všechny platné normy a zvyklosti společnosti a stali se vyloženými individualisty. Často záměrně mluvili a jednali neslušně, aby ukázali svou odlišnost.

Skepticismus

Zakladatelem je Pyrrhón z Elis (365 – 295 př. Kr.). Naše vědění se zakládá na zkušenostech, které nejsou pevným kritériem. Všechny výroky a soudy jsou relativní. Skepticismus nevyhnutelně končí v naprostém intelektuálním rozkladu.

Kynikové a skeptikové odložili všechny uznávané normy jednání i myšlení. První odložili normu mravnosti, druzí normu intelektu. Křesťanství se od obou liší tím, že Bůh je pro člověka nejvyšší a konečnou normou. Filozofické směry neuspokojovaly většinu obyvatel, protože byli příliš abstraktní, takže obyčejný člověk je nemohl plně pochopit. Přemýšlení a důkazy končily v pochybnostech nebo v pravděpodobnostech.

DĚJINY ŽIDOVSKÉHO STÁTU

Juda v babylonském zajetí 597 – 539 př. Kr.

Nezávislost židovského státu skončila roku 597 př. Kr., kdy babylonský král *Nebúkadnesar* obsadil Judeu, dobyl Jeruzalém a odvedl přední vrstvy judských obyvatel do zajetí. V letech 597– 587 př. Kr. Judsko existovalo jako poplatné království. Po vzpouře byl Nebúkadnesarem

Jeruzalém opět v roce 587 př. Kr. dobyt, chrám spolu s význačnými domy byly vypáleny a chrámové hradby zbořeny. Kromě některých chudších obyvatel, kteří byli ponecháni v zemi jako vinaři a rolníci, byli ostatní přestěhováni do babylonského zajetí (2 Kr 25,11-12).

Juda pod perskou vládou 539 – 332 př. Kr.

Perské období tvoří pro nedostatek mimobiblických materiálů jedno z nejméně známých období židovských dějin. Jméno Židé (původně občané judského království) ukazuje na důležitost těch, kteří přežili z jižního království pro pokračování existence vyvoleného lidu. Kýros a jeho následovníci¹ nevystupovali proti náboženství porobených národů, naopak podporovali rozvoj jejich řeči i kultu. Za jejich vlády měla Palestina poměrně pokoj.

Babylón byl dobyt perským králem **Kýrem** roku 539 př. Kr., který vydal dekret umožňující Židům návrat do vlasti. Prvá skupina přichází roku 537 př. Kr. a začíná budovat chrám, jenž byl však dokončen až roku 516 př. Kr. Další skupina pod vedením Ezdráše přichází roku 458 př. Kr. **Ezdráš** je prototyp zákoníka, experta na židovský náboženský Zákon. Provedl náboženskou reformu. V roce 445 př. Kr. přichází **Nehemjáš**, který za dva měsíce vybudoval hradby a spolu s Ezdrášem obnovuje chrámovou bohoslužbu. Pro pozdější vývoj judaismu mají oba velký význam. Bylo dosaženo relativní politické nezávislosti. Jeruzalém s chrámem se stávají středem obnovené židovské pospolitosti i mezinárodního židovství. Opevnění Jeruzaléma hradbami má velký význam pro rozvíjení obchodu a hospodářství. O další době máme málo zpráv. Vládnoucí mocí v zemi je kněžská třída. V tomto období se začíná vytvářet schizma mezi Jeruzalémem a Samařím, které později vyústí ve vytvoření vlastního samařského kultu. Na hoře Gerizím je postaven chrám. Josephus jeho postavení klade až do období Alexandra Velikého.

Palestina pod nadvládou Ptolemaiovců – v letech 322 – 198 př. Kr.

Alexander Veliký dobyl Palestinu bez boje roku 332 př. Kr. a ta se od této chvíle ocitá pod silným helénistickým vlivem. Josephus (Ant. XI. viii. 4 – 5) vypráví příběh o Alexandrově setkání s nejvyšším knězem Jaddua, před nímž se sklání a obětuje pod jeho vedením oběť ve chrámu. Po Alexandrově smrti (323 př. Kr.) o nadvládu nad Palestinou bojovali Ptolemaiovcí a Seleukovci. Pod vládou Ptolemaiovců se Židé těšili poměrné svobodě. Judstvo bylo autonomní oblastí, Židé však museli každoročně odvádět vysoké daně. Nejvyšší kněz byl státním úředníkem, jemuž podléhalo všechno zákonodárství. Chrám se stal střediskem všeho národního života. Za vlády Ptolemaia II. Filadelfa (285 –246 př. Kr.) byl pořízen řecký překlad Starého zákona, zvaný **Septuaginta**. Podle legendy 72 mužů přeložilo knihy Starého zákona za 72 dnů. Septuaginta vznikla v Alexandrii na žádost tamějšího řecky mluvícího židovského obyvatelstva. Septuaginta se stala biblí rané církve. Ptolemaiovcí podporovali rozvoj helénistického judaismu.

¹ Jména perských vládců oné doby a doba jejich vlády: Kýros: 539 - 529 př. Kr.; Xerxes: 486 - 465 př. Kr.; Kambýses: 529-522 př. Kr.; Dareios I. – 522-486 př. Kr.; Xerxes: 486-465 př. Kr.; Artaxerxes I.: 465-425 př. Kr.

Palestina pod nadvládou Seleukovců - v letech 198 – 142 př. Kr.

Antiochos IV., zvaný Epifanés (osvícený) usiloval o sjednocení říše v politické, sociální i náboženské rovině. Jednotícím prvkem se měla stát helénistická kultura. Ta byla podporována i vysoce postavenou společenskou vrstvou Jeruzaléma včetně některých kněží a velekněze Iásona. Zvláště příslušníci nižších vrstev však chtěli zůstat věrni židovským náboženským zásadám. Proti helenizujícím Židům vypuklo v Jeruzalémě povstání. Antiochos IV. je vojskem tvrdě potlačil. Vyplenil chrám a zastavil konání každodenních obětí. Zakázal svčení soboty i obřízku. 15. *kislevu* 167 př. Kr. byl do chrámu postaven obraz Dia Olympského a k pohanským obětem byla přinášena i nečistá zvířata včetně prasat. Situace se pro Židy stávala nesnesitelnou. Kněz **Matitjáš** z vesnice Modein, asi 25 km severozápadně od Jeruzaléma, zabil Žida ochotného přinést pohanskou oběť a syrského komisaře (roku 167 př. Kr.) a utekl se svými syny do judských hor, kde organizoval odpor.

Matitjáš zemřel během prvního roku povstání a ještě před svou smrtí předal vedení svému synu **Judovi** zvanému Makabejský (*makkábí* = kladivo). Odtud je příslušníkům této rodiny dáno populární jméno Makabejci. Přesnější název pro tuto rodinu je však Hasmonejci, od jména předka Hasmona. Juda se osvědčil jako mistr ve vedení partyzánské války a podařilo se mu ve dvou rozhodných bitvách porazit syrské vojsko a dobýt Jeruzalém. Na památku znovuposvěcení chrámu 25. *kislevu* (odpovídá konci listopadu až prosince) 164 př. Kr. Židé slaví slavnost zasvěcení chrámu (*chanúká*). Bylo dosaženo prvního cíle makabejského povstání, náboženské svobody. Také Řím uznal nezávislost Judska. V boji za uhájení této nezávislosti Juda umírá a jeho nástupcem se stává **Jónatan** (160 – 143 př. Kr.), který od roku 152 př. Kr. působil jako nejvyšší kněz. Poté co byl Jónatan zákeřně zavražděn nepřáteli, ujímá se vedení **Šimeón** (143 – 134 př. Kr.), poslední z žijících makabejských bratrů. Vyhnal poslední syrské vojáky ze země roku 142 př. Kr. Syřané uznali politickou svobodu Judeji a osvobodili ji od všech daní pro přítomnost i budoucnost. Šimeón byl v roce 140 př. Kr. prohlášen doživotně vůdcem armády, etnarchem a veleknězem. Tím začíná vláda dynastie Hasmonejců.

Pod Hasmonejci – 142 – 37 př. Kr.

Šimeón uzavřel roku 139 př. Kr. smlouvu s Římem o nezávislosti židovského státu a přátelství. Synové Šimeónovi zvítězili s pomocí žoldáckého vojska nad Antiochem VII., který porušil smlouvu a se syrským vojskem vtáhl do země. Dva synové spolu se Šimeónem byli však zákeřně zavražděni Šimeónovým zetěm Ptolemaiosem.

Třetí Šimeónův syn **Jóchanan Hyrkános** (*Jan Hyrkán*) (135 – 104 př. Kr.) však obsadil Jeruzalém a Ptolemaios byl vyhnán. Antiochos VII. znovu přitáhl, oblehl Jeruzalém a muselo být mu zapláceno velké výkupné. Později Hyrkános využil sporů v Sýrii a opět obnovil samostatnost. Vybudoval armádu ze žoldnů a vlastní tělesnou stráž. Podrobil si na jihu Idumeu, její obyvatele přinutil k obřízce a formálně je tak vtělil do židovského národa. Neváhal otevřít a vyloupit hrob krále Davida, aby mohl financovat své vojenské výdaje. Tím ukázal čistě světský charakter své politiky a ztratil sympatie národa. Nechal zničit chrám na Gerizím (128 př. Kr.) a později Samaří (107 př. Kr.). Na jevišti židovských dějin se v době

jeho vlády objevují farizeové a saduceové. Zpočátku podporují Hasmonejce, ale brzo si uvědomují, že Hasmonejci nabírají helénistický kurz a kriticky se od nich distancují.

V roce 104 př. Kr. nastupuje Hyrkánův syn **Aristobúlos**, který uvěznil svou matku i své bratry. Přisvojil si též královský titul. Po roce však umírá a jeho vdova **Salomé Alexandra** se provdala za jeho bratra Alexandra Jannaia, kterého předtím ustanovila za velekněze a krále. **Alexander Jannaios** vládl v letech 103 – 76 př. Kr. a většinu své vlády vedl války se sousedními městy a králi. Dobył Galileu a začal zde zřizovat židovské kolonie. Mezi králem a lidem však vzniká napětí. Josephus (Ant. XIII. 5) vypráví, že o svátcích stánků, když Alexander přinášel oběť, začal na něj lid házet citróny a vzniklo povstání. Povstalci povolali na pomoc seleukidského krále Demetria II. Alexander byl v bitvě již téměř poražen, ale v té chvíli Židé dezertovali od Demetria a připojili se k Alexandrovi, který tak nakonec v bitvě zvítězil. Po potlačení povstání nechal Alexander ukřižovat 800 mužů a u jejich nohou pobít jejich ženy a děti. Vede též neustálé spory s vůdci farizeů a před svou smrtí radí své ženě Alexandře, aby s farizeji uzavřela smír. **Alexandra** vládla v letech 76 – 67 př. Kr. ve shodě s farizeji, jejichž vliv rostl. Také moc synedria vzrůstá. Veleknězem byl její starší syn **Hyrkános II.** Mladší syn **Aristobúlos II.** se po smrti matky spojil se saduceji, stal se králem (67 – 63 př. Kr.) a osvojil si též úřad velekněze. Hyrkános II. by byl ochoten odstoupit, ale Antipater, guvernér Judska, jej chtěl využít pro své plány. Mezi Aristobúlem a Hyrkánem vyvolal napětí a propuká občanská válka. Římané využívají příležitost k zásahu do sporu obou bratří a Hyrkános vydává Jeruzalém Římanům. Při dobytí Jeruzaléma **Pompeius** vstupuje do svatyně svatých (63 př. Kr.) a je překvapen, že ji nachází prázdnou. Aristobúlos II. je odveden do Říma jako zajatec. Hyrkános II. je ponechán jako velekněz a bez titulu krále může vládnout pod římským dohledem nad Judeou, Pereí a Galileou (63 – 40 př. Kr.). Židovské území se tak stalo poplatným územím římské říše, a to pod správou syrského legáta. Velmi mocným se stává Idumejec **Antipater**, který roku 47 př. Kr. získává římské občanství a později se stává nejvyšším výběřčím daní nad Judeou. V roce 43 před Kristem byl však otráven. Jeho nejstarší syn Fazael se stává prefektem v Jeruzalémě a mladší syn **Herodes** se stává ve svých 26 letech prefektem nad Galilejí. Oba byli též jmenováni etnarchy, tj. vládci určité části území. Fazael však byl ve výpravě proti Parthům zajat a spáchal sebevraždu.

Parthové napadli Jeruzalém, zajali Hyrkána a ustanovili za krále jeho syna **Antigona** (40 – 37 př. Kr.). Ten nechal svému strýci Hyrkánovi uříznout uši, aby mu tak znemožnil vykonávání velekněžského úřadu. Herodovi se podařilo uprchnout a v Římě mu senát na doporučení Octaviana roku 40 př. Kr. propůjčuje titul krále. Své království si však musel nejprve vybojovat. To se mu s pomocí římských legií podařilo, když porazil v bitvě Antigona a dal jej popravit. Tím končí vláda hasmonejské dynastie.

Herodes Veliký – 37 – 4 př. Kr.

Byl to muž mimořádných schopností státnických, velké odvahy a energie. Jeho politika byla jasná a jednoduchá: naprostá oddanost Římu, jehož podporu se snažil udržet za každou cenu. Židovské tradice mu nebyly blízké, ochotně přijímal cizí vlivy a snažil se integrovat Židy do helénisticko-římského světa. Pro tyto postoje a svůj idumejský původ nebyl v národě oblíben. Vládl tvrdou rukou a jakýkoliv odpor krutě potlačoval. Jedno z jeho prvních opatření byla

reorganizace synedria. Z 71 členů nechal 45 popravít a na jejich místa jmenoval nové členy. Tím se tento nejvyšší zákonodárný sbor v Izraeli dostal pod jeho plnou kontrolu.

Jako Idumejec se nemohl stát veleknězem. Aby i tento úřad dostal pod kontrolu, určil, že volba velekněze nebude doživotní a dědičná. Herodes napříště jmenoval velekněze podle vlastního uvážení a degradoval ho na kultického úředníka. Herodova žena Mariamme byla z rodu Hasmonejců. Její matce Alexandře se podařilo prosadit svého syna Aristobúla III. na úřad velekněze. Protože se brzo stal u lidu oblíbený, dal jej Herodes utopit při koupeli v lázních. Pak mu vystrojil honosný pohřeb, při kterém hlasitě plakal. Později nechal popravít i svou ženu Mariamme a své syny Alexandra, Aristobúla a Antipatra. Císař Augustus se prý o něm posměšně vyjádřil, že je lépe být Herodovým vepřem než synem (slovní hříčka *hys*, vepř - *hyos*, syn). Biblická zpráva o povraždění všech novorozeňat v Betlémě odpovídá krutým Herodovým způsobům. V roce 7 př. Kr. nechal povraždit 300 vojáků a mnoho farizeů. Těsně před svou smrtí shromáždil významné Židy v hipodromu v Jerichu, aby byli zabiti po jeho smrti. Tak si chtěl zajistit, aby jeho smrt doprovázel smutek v zemi.

Dovednou politikou si Herodes získal nejen přízeň Antoniovu, ale později i jeho soka Octaviána. Za prokázanou oddanost Římu mu císař Augustus daroval nová území, takže Herodovo království bylo téměř rozlehle jako za doby Davidovy a Šalamounovy. Herodes věnoval mnoho peněz na výstavbu nových měst a honosných staveb. Přebudoval Samaří a nazval je Sebaste (Augusta). Mimořádnou pozornost věnoval Cesareji. Po 12 letech stavební činnosti se toto město stalo nejkrásnějším a nejvýznamnějším městem Palestiny. Vybudoval zde přístav a podobně jako v Samaří chrám k počtě Augustově. Cesarea se stala sídelním městem římské správy v zemi. V Jeruzalémě byly opevněny hradby, v severozápadním konci chrámového prostranství byla postavena pevnost Antonia, odkud mohl dohlížet na chrámovou oblast. Vybudoval královský palác a provedl rozsáhlou přestavbu chrámu. Během 18 měsíců byla dokončena přestavba hlavní chrámové budovy. Chrám byl zvýšen a bohatě vyzdoben. Byla to velkolepá stavba, obklopená nádvořími podloubími a krásnými kolonádami. Celková přestavba byla dokončena až v roce 64 po Kr., krátce před dobytím Jeruzaléma a zničením chrámu. Stavbou chrámu chtěl Herodes získat Židy na svou stranu. Z téhož důvodu postavil památník v Hebronu, kde byli pochováni Abrahám, Izák a Jákob. Herodes postavil v Palestině řadu dalších staveb (různé pevnosti včetně Masady a paláce). Za jeho dnů se Palestina stala opět bohatou a prosperující zemí.

Nástupci Herodovi

Augustus potvrdil poslední Herodovu vůli a vláda byla rozdělena jeho synům tak, že Archelaos obdržel Judsko, Samaří a Idumeu a titul etnarcha. Antipas dostal Galileu a východojordanou Pereu a titul tetrarcha. Tetrarchou se stal i Filip, který vládl východně a severovýchodně od jezera Genezaretského nad Batanaeou, Trachonitis a Auranitis. Lid tyto vládce nazýval králi (Mt 2,22; Mk 6,14)

Archelaos - 4 př. Kr. - 6 po Kr.

Ještě před odjezdem do Říma, kde mělo být potvrzeno jeho nástupnictví, musel tvrdě potlačit vzpouru Židů. I později neustále narážel na odpor proti své vládě. Jeho neoblíbenosti

napomohlo i to, že zapudil svou manželku Mariamme a oženil se s Glafýrou, vdovou po svém nevlastním bratrovi Alexandrovi. Po vzoru svého otce vystavěl řadu budov, ale též držel v úschově velebněšský šat po dobu, kdy nebyl nošen. Pro Židy to bylo znamením nedůvěry a kontroly. V 10. roce své vlády byl obžalován u císaře od předních Židů a Samařanů, kteří nechtěli dále snášet jeho tyranii a krutosti. Císař ho sesadil a poslal do vyhnanství do Galie a od roku 6 po Kr. do roku 41 po Kr. přešlo Judsko, Samařsko a Idumea pod přímou správou římských prefektů.

Filip - 4 př. Kr. - 34 po Kr.

Bylo mu svěřeno nejméně významné území. Nebydlelo tu mnoho Židů a celkově vzato, bylo to území řídce osídlené. Mohl si proto dovolit jako první židovský vládce nechat razit mince s vyobrazením římského císaře. Filip byl věrný Římu a vládl dlouhých 38 let až do své smrti. Počínal si moudře a uvážlivě. I on mnoho stavěl. V evangeliích je zmínka o Cesareji Filipově (Mk 8,27), kterou si vystavěl jako svou rezidenci blízko pramenů Jordánu. Jeho manželkou se stala Salome, Antipova nevlastní dcera. Zemřel však bez potomků.

Herodes Antipas - 4 př. Kr. - 39 po Kr.

Již délka jeho vlády svědčí o schopnosti udržet se u moci v nepokojné Galileji. I on měl zálibu ve stavbách. Zvláště významná byla stavba města jeho sídelního města Tiberias, na západním břehu Galilejského jezera. Protože část města byla vybudována na půdě bývalé hřbitova, odmítali v něm Židé dodržující Zákon bydlet. Nemáme žádnou zprávu o tom, že by Ježíš toto město navštívil. Antipas měl za manželku dceru Arety, nabatejského krále, ale zamiloval se do Herodiady, ženy svého nevlastního bratra Filipa (není totožný s tetrarchou Filipem). Ta souhlasila se sňatkem, pokud zapudí svou dosavadní manželku. Antipas přání vyhověl a Herodias odešla od svého dosavadního manžela (v rozporu se židovským náboženským právem, podle něhož jen muž mohl rozhodnout o rozluce) a provdala se za Heroda Antipu. To se dotklo jak Židů, tak i krále Arety, který ve válce ušetřil Antipovi porážky. Nakonec Herodias způsobila jeho záhubu, když jej přemluvila, aby v Římě žádal o udělení královského titulu. Nejen že titul nedostal, ale Caligula jej sesadil a vypověděl do vyhnanství. Pánem jeho území se stal ten, kdo jej obžaloval – Herodes Agrippa I. O Herodovi Antipovi se v evangeliích nejvíce hovoří. Ježíš ho nazval „liškou“ (L 13, 32). Tento Herodes nechal popravít Jana Křtitele² a před něho byl předveden Ježíš v den ukřižování (L 23, 6-13).

Herodes Agrippa I. - 37 – 44 po Kr.

Byl to vnuk Heroda Velikého a Mariamme, syn popraveného Aristobúla. Delší dobu pobýval v Římě, kde se stal blízkým přítelem Caligulovým, kterému předpověděl, že se stane římským

² "Toho nechal Herodes popravít, ačkoli to byl spravedlivý muž a nabádal Židy k tomu ..., aby přišli ke křtu; křest podle něj bude Bohu příjemný tehdy, když ho nebudou užívat k odstranění určitých pochybení, nýbrž k posvěcení těla, neboť duše je očištěna již skrze spravedlivý život. Protože se pak ze všech stran k němu začali hrnout lidé, neboť se každý takovými slovy cítil povznesen, začal se Herodes obávat, že vliv takového muže, podle jehož rady se všichni řídili, by mohl přivodit vzpouru, a pokládal proto za záhodné ho zneškodnit před vznikem takového nebezpečí, než aby později musel litovat při zvratu věcí své váhavosti. Kvůli tomuto podezření byl Jan spoután, poslán do pevnosti Machairús... a tam sťat" (Josephus, Židovské starožitnosti XVIII, 116-119).

císařem. Ten jej roku 37 jmenoval králem a vládcem Filipovy tetrarchie, která byla v letech 34 – 37 pod syrskou nadvládou. Claudius, jehož jmenování císařem úspěšně hájil v římském senátu, jej nejen potvrdil v jeho dosavadním královském postavení, ale roku 41 mu svěřil i Galileu, Pereu, Judsko, Samaří a Idumeu. Na dobu tří let (41 – 44) byla Palestina opět pod jedním vládcem. Žil přísně podle židovských zákonů, a aby se zavděčil Židům, nechal odstranit Jakuba Zebedea a uvěznit Petra (Sk 12, 1 – 3). Vůči helénistickému obyvatelstvu však vystupoval jako helénistický král, který se snažil zvyšovat svojí váženost honosnými stavbami jako jeho děd. Když přijímal božské pocty v nádherném divadle v Caesareji, onemocněl asi zánětem pobřišnice a za několik dní zemřel (Sk 12,21-23). Po jeho smrti nebyla vláda předána jeho sedmnáctiletému synovi Agrippovi, ale byla připojena k římské provincii Sýrii a byla spravována prokurátory se sídlem v Caesareji.

Herodes Agrippa II. – 50 – 100 po Kr.

V době smrti svého otce pobýval v Římě. V roce 50 po Kr. se stal tetrarchou malého království Chalkis na sever od Judstva s právem dohledu nad chrámem v Jeruzalémě a obsazováním úřadu velekněze. V roce 53 mu Claudius odebral správu království Chalkis a svěřil mu do péče území, které dříve spravoval Filip a Lyziáš. V roce 55 po Kr. Nero k jeho území připojil část Galileje a Pereje. Znal dobře židovství, a tak posloužil prokurátorovi Festovi jako poradce v procesu proti ap. Pavlovi. Přijel tehdy přivítat nového prokurátora do Caesareje spolu se svou sestrou Bereniké (Sk 25,13 – 26). U Židů vyvolával pohoršení podezřením, že sourozenci žijí v krvesmílném společenství. V povstání roku 66 po Kr. stál plně na straně Římanů a pokoušel se přemluvit obhájce Jeruzaléma, aby se vzdali. Císař Titus jeho království ještě rozšířil a v době pobytu Heroda v Římě měl císař poměr s jeho sestrou Bereniké a ke sňatku nedošlo jen pro silný odpor veřejnosti.

Pod vládou římských prokurátorů

Judsko, Samařsko a Idumea byly od roku 6 po Kr. připojeny k římské provincii Sýrii a byly pod přímou kontrolou Říma pod správcem, který měl za Augusta a Tiberia latinský titul „praefectus“ (ř. eparchos, č. prefekt) a od vlády Claudia (41 po Kr.) se nazýval „procurator“ (ř. epitropos, č. prokurátor). Literární prameny užívají o všech správcích pozdějších titulů. Prokurátoři měli vojenskou, soudní i finanční moc. Hlavní vojenská posádka byla v jeho sídelním městě Caesareji. Jedna kohorta (500 - 600 mužů) však trvale sídlila přímo v Jeruzalémě ve tvrzi Antonia. Během židovských svátků přijížděl prokurátor s vojenským doprovodem do Jeruzaléma, aby předcházel nepokojům. Existovala dohoda, že do Jeruzaléma nebudou přinášeny vojenské korouhve. Výkon spravedlnosti se řídil pro všechny Židy římského imperia židovským zákonem a byl svěřen místním synedriím. Rozsudky smrti (*ius gladii* – právo meče) byly vyhrazeny správci (J 19,31). Někdy však docházelo k lynčování (Sk 7,58-59). Jmenování velekněze bylo ponecháno na libovůli správci. Prokurátoři také dohlíželi na to, aby císař dostával náležité příjmy z provincií. Prokurátoři v Caesareji podléhali pod pravomoc legáta syrské provincie.

Prvním římským prokurátorem v Judeji, Samařsku a Idumeji se stal **Coponius** (6 – 9 po Kr.). Hned v prvním roce jeho správy nařídil římský legát v Sýrii Quirinus soupis obyvatelstva, který měl být základem pro zdanění. Toto nařízení Říma vzbudilo velký odpor. Juda

z Gamaly (Juda Galilejský zmíněný v Sk 5,37) a farizeus jménem Zadok stáli v čele revolty. A podle Josepha (Starožitnosti, 18,1) založili hnutí zélótů. V této době Samařané poskvrnili jeruzalémský chrám, když o velikonocích rozházeli lidské kosti v halách a v chrámovém prostranství. Dalšími prokurátory byli Markus Ambibulus (9 – 12 po Kr.), Annius Rufus (12 – 15 po Kr.). Valerius Gratus (15 – 26 po Kr.) odstranil z místa velekněze Annáše a postupně vystřídal na tomto místě čtyři další. Čtvrtým veleknězem byl Josef Kajfáš (18 – 36 po Kr.), známý spolu s Annášem z pašijního vyprávění.

Pátým prokurátorem se stal **Pontius Pilát** (26 – 36 po Kr.)³. Náležel k jezdeckému stavu a pocházel z římského rodu Pontiiů. Byl zřejmě dosazen Sejánem, známým antisemitou, kterému se chtěl zalíbit svými protižidovskými postoji. Se svou vojenskou jednotkou v noci vjel do Jeruzaléma se zahalenými obrazy císaře, které se nazývají *signa*. Když Židé protestovali, oznámil, že je nechá rozsekat meči svých vojáků. Teprve, když Židé obnažili své šíje a prohlásili, že jsou ochotni zemřít, kapituloval a *signa* nechal z Jeruzaléma odstranit. Pilát zlepšil zásobování vodou v Jeruzalémě, ale tuto nákladnou stavbu zaplatil penězi, které vzal z chrámového pokladu. Když Židé protestovali a shromáždili se ve velkém počtu, přikázal svým vojákům, aby se v civilu vmísili mezi dav a ozbrojeni klacky mnoho lidí zabili.⁴ Jindy nechal pověsit na zdi Herodova paláce pozlacené štíty se jménem císaře. Po stížnostech Židů na příkaz Tiberia tuto pro Židy provokaci odstranil.⁵ Lukáš 13, 1 – 2 zachoval zprávu o Pilátově masakru na galilejských poutnících, kteří přišli do Jeruzaléma obětovat. Židovské obyvatelstvo urážel Pilát i tím, že nechal razit drobné měďáky, na nichž byla vyobrazena augurská hůl pohanského kněze, symbol císařského kultu. Když Pilát nechal pobít mnoho Samařanů, stěžovali si na něj a Pilát byl vystřídán. Podle Eusebia byl Pilát za Caligulovy vlády přinucen spáchat sebevraždu.

Po Agrippově smrti byla zřízena tzv. **druhá prokuratura**, která trvala od roku 44 do 66 po Kr. V Novém zákoně⁶ jsou jmenováni z této řady **Antonius Félix** (52 – 60 po Kr.) a **Porcius Festus** (60 – 62 po Kr.). Odbojné hnutí v Palestině sílilo a stále rostlo vlivem nemoudrého jednání prokurátora **Albina** (62 – 64 po Kr.) a za jeho nástupce **Gessia Flora** (64 – 66 po Kr.) vypuklo otevřené povstání, při němž zélóti byli rozhodujícím činitelem.

Židovská válka začala na jaře roku 66 po Kr. Gessius Florus ukradl z chrámového pokladu 17 talentů. Židé protestovali a někteří výsměšně vybírali žebrotou peníze na chudého prokurátora. Ten se rozzuřil a povolal vojáky, kteří začali plenit Jeruzalém a usmrtili 3600 osob. Někteří muži jezdeckého stavu byli zbičováni a přibiti na kříž. Lid se vzbouřil, obsadil pevnost Antonii, vypálili archiv, kde byly uschovány dlužní úpisy a v chrámu přestaly být přinášeny oběti za císaře. Velekněz Ananiáš, který se nechtěl ke vzpouře připojit, byl zabit a jeho palác vypálen. V listopadu 66 přitáhl k Jeruzalému se svým vojskem syrský legát Cestius

³ Roku 1961 byl v Caesareji nalezen nápis, na němž z předpokládaného znění : “Prefekt Judský Pontský Pilát vybudoval Tiberium (chrám ke cti císaře Tiberia) se zachovala z jeho titulu ,”prefekt Judska”, praefectus Iudaeae jasně čitelná písmena ECTUS IUDA a z jeho jména Pontius Pilatus jasně rozpoznatelná písmena TIUS PILATU.

⁴ Josephus, Válka Židovská, 2,169-177.

⁵ Filón, Legatio ad Caium, XXXVIII.

⁶ Sk 23. a 25. kapitola.

Gallus, ale po neúspěšném obléhání Jeruzaléma odtáhl a při návratu byl v bitvě poražen. To vzbuřence velmi povzbudilo a na jejich stranu se připojili i mnozí z těch, kteří dosud radili k obezřetnosti.

Židé se začali připravovat na válku proti Římu v naději, že zvítězí jako kdysi v dobách Makabejců. Začali opevňovat města a pevnosti. K obraně Galileje byl poslán Josef syn Matthiův. Císař Nero pro potlačení povstání povolal svého nejlepšího vojevůdce Vespasiana a jeho syna Tita. Vespasián se třemi legiemi nejprve obsazoval Galileu. Josef se bránil šest týdnů v pevnosti Jotapata, po dobytí pevnosti se vzdal Římanům a předpověděl Vespasiánovi, že se stane císařem. Když se Vespasián v roce 69 po Kr. císařem skutečně stal, byl Josef propuštěn a přijal jméno Josephus Flavius. Jako očité svědek popsal předchozí události i celou válku ve svém díle *Válka židovská*.

Vespasián obsadil celou Galileu, Pereu a dobyl i okolí Jeruzaléma. V samotném Jeruzalémě zuřila občanská válka a mnozí umírali v bratrovražedném boji, protože proti sobě bojovaly frakce jednotlivých vůdců povstání – Menachema Galilejského, Jana z Gischaly a Šimona Bar Giory. Vespasián zvolil taktiku obležení Jeruzaléma a vyčkávání. Když jej alexandrijské legie v červenci roku 69 po Kr. vyhlásili za císaře, odcestoval do Říma a vedení války přenechal svému synu Titovi. Ten přišel s novou legií z Egypta a na jaře roku 70 vedl se čtyřmi legiemi útok na Jeruzalém. Útok vedl z jediné přístupné severní strany, zničil troje hradby, hrad Antonium a v srpnu r. 70 vstoupil Titus do chrámové svatyně, odkud nechal odnést sedmiramenný svícen a pozlacený stůl pro předkladné chleby těsně před tím, než chrám byl jakýmsi vojákem zapálen a poté zničen. Koncem září padl celý Jeruzalém do rukou Římanů, obyvatelé byli popraveni či odvedeni do zajetí, kde mnozí v dolech či arénách zahynuli. Většina města byla srovnána se zemí. Válka byla ukončena dobytím zbývajících pevností jako bylo Herodium, Machairus a nakonec v roce 72 po Kr. byla dobyta pevnost Masada. Když do ní Římané vstoupili, našli mrtvé obhájce, které v synagoze spáchali hromadnou sebevraždu. Jen dvě ženy přežily masakr a prozradily, co se v Masadě stalo.

Jako důsledek válečné porážky bylo Judsko odděleno od Sýrie a stalo se císařskou provincií. V Jeruzalémě byla ponechána římská legie. Židé namísto chrámové daně museli platit daň pro římský chrám Jupitera Kapitolského. Titus slavil s Vespasiánem v Římě triumf již v roce 71 po Kr., při němž byli popraveni dva vůdcové povstání Jan z Gišaly a Šimon Bar Gior. Jako kořist byly ukazovány sedmiramenný svícen a zlacený stůl pro předkladné chleby, jež jsou vyobrazeny na Titově vítězném oblouku, postaveném v roce 81 po Kr. na památku vítězství v jedné z nejkrvavějších válek v dějinách římské říše.

Za Trajánova parthského válečnického tažení se **v letech 115 – 117 po Kr. vzbuřili diasporní Židé na území Kyréné, Egypta a Kypru**. Pravděpodobně očekávali parthskou podporu. Desetitisíce Řeků bylo zabito, ale nakonec ještě více Židů bylo zabito a jejich povstání bylo potlačeno.

Za vlády císaře Hadriána došlo k druhému celožidovskému povstání proti římské nadvládě pod vedením Šimona Bar Kosiby, jemuž bylo dáno jméno Bar Kochba (Syn Hvězdy podle prorocství v Nu 24,17). **Povstání Bar Kochby někdy nazývané druhá židovská válka (132-135**

po Kr.) zapříčinily dekrety císaře Hadriána, podle nichž měl být na místě zbořeného jeruzalémského chrámu vybudován chrám Jova Kapitolského, a byla zakázána obřizka. Zpočátku se Židům podařilo dobýt Jeruzalém a velkou část území Judska. K potlačení povstání byl vyslán vojevůdce Sextus Julius Severa, který v bojích ztratil celou jednu legii. Bar Kochba byl rabim Akivou označován za Mesiáše. Po tři roky kladl odpor v Judské poušti,razil mince a živil naděje na vítězství. Křesťané, kteří se od povstání distancovali, byli zabijeni. Povstání, v němž zahynulo více než půl miliónu lidí, bylo potlačeno. Bar Kochba padl v bitvě a rabi Akiva zemřel mučednickou smrtí. Na místě židovského chrámu byla vybudována svatyně Jupiterovi. Na místo Jeruzaléma bylo vybudováno římské město Aelia Capitolina a Židům byl vstup do tohoto města pod trestem smrti zakázán. Aby byla zahlazena památka na židovské osídlení, byla Judea přejmenována podle dávných Pelištejců na Palestinu.

ŽIDOVSTVÍ

Židovství jak je známe z doby Nového zákona, se začalo utvářet až v době babylonského zajetí. V době exilu nemohly být přinášeny oběti a na jejich místo nastoupilo studium Zákona - Tóry. V exilu rostla touha studovat Zákon soukromě. Ezdráš a jiní zákoníci vykládali Zákon a stávali se vlivnými osobnostmi. Novým střediskem náboženského života se stávala synagoga.

Vliv perského období na myšlení židovstva se projevil předně pronikáním těchto prvků: Představy nebe jako královského dvora, učení o následných světových říších, o andělech a démonech a o božském prostředníku, očekávání vzkříšení a konečné odplaty a především tendence k dualistickému myšlení

Židovský stát zanikl, avšak židovstvo nevymizelo. Na místo kněží nastoupili učitelé Zákona. Poslušnost Zákona a jeho studium nastoupily na místo obětí, konaných na oltáři. Do té doby bylo kněžstvo hlavní politickou mocí v Izraeli s krátkou přestávkou za vlády Heroda Velikého. Opíralo se o sílu veřejného mínění. Lid uznával jen autoritu kněží, ostatní vladaře považoval za cizí uchvatitele. Nejvyšší kněz byl nejvyšší autoritou a byl radcem římského prokurátora, kterého často přinutil jednat podle své vůle. Tak kněžstvo kontrolovalo prakticky všechny život.

Teologie

Potrestání exilem ve velkém rozsahu vyléčilo Židy z problému modlářství. Židovství je výlučně monoteistické. Středem je pevná víra v jediného velikého Boha Hospodina. „*Slyš, Izraeli, Hospodin Bůh náš, Hospodin jeden jest*“ (Dt 6, 4) se stává základním vyznáním, jež Židé recitují při každé pobožnosti. Židé tvrdošijně odmítali uznat existenci kteréhokoli jiného božstva kromě Hospodina. Proto byli někdy považováni okolním světem za ateisty. Na rozdíl od řeckého nebo římského myšlení je jim však Bůh měřítkem všech věcí. Důraz je položen na Boží svatost a transcendenci. Božské jméno Jahwe nesmělo být vyslovováno s

výjimkou chrámové bohoslužby. Velmi často je užíván opis: „Svatý, jeho jméno buď požehnáno.“

Ani exil neoslabil víru ve vyvolení Izraele a velká pozornost je věnována rasové čistotě. S vírou ve vyvolení je spojeno velké oceňování daru země, kterou byl hoden přijmout pouze vyvolený národ. Rabínské učitelé stavěli do popředí osobní vztah Boží k Izraeli, vyjádřený vztahem otcovství. Filón, helénistický Žid z Alexandrie, zastává spíše filozoficky pojatou představu Boha. Bůh je nejvyšší bytí, věčný, neměnný, svatý, svobodný a dokonalý.

Podle židovské teologie je člověk Božím stvořením, obdařeným schopností volby mezi dobrem a zlem, mezi poslušností a neposlušností Božího zákona. Na této volbě záleží, zda zvolí život či smrt (Dt 30, 11 - 20). Hlavním smyslem a cílem lidského života je zachování Božích přikázání a všech předepsaných obřadů. Zákon shrnuje všechny lidské povinnosti a určuje vztah člověka k Bohu. Hřích je přestoupením Zákona. Mezi mravními a obřadními zákony není činěn rozdíl. Trestem za hřích je vyloučení ze společenství vyvoleného lidu (Lv 17, 14). Dříve byly zdůrazněny důsledky hříchu jednotlivce pro celé společenství. V době poexilní je více zdůrazňována osobní odpovědnost jednotlivce. Myšlenka odměny a trestu otevírá otázku nesmrtelnosti a věčného života, již se židovstvo více obírá než Starý zákon. Náznamy o vzkříšení se objevují v Žalmech a u proroků - Ž 16, 10 - 11, Iz 26, 19, Da 12, 2). Zákon zdůrazňoval spíše kolektivní spasení židovského národa zde v tomto životě a ne spasení jednotlivce po smrti. Šeol byl považován za místo přechodného pobytu mrtvých před vzkříšením a před konečnou odměnou či trestem. V období mezi Starým a Novým zákonem je toužebně očekáván příchod Mesiáše jako politického vysvoboditele Izraele.

Chrám

Šalamounův chrám byl zničen roku 586 př. Kr. Nebúkadnezarovými vojsky. Druhý chrám byl stavěn po návratu z Babylóna 537 - 516 př. Kr. Roku 168 př. Kr. byl zasvěcen Antiochem Epifanem a roku 165 př. Kr. byl očištěn a znovu zasvěcen Judou Makabejským. Roku 63 př. Kr. Pompeius vstoupil do svatyně svatých a roku 54 př. Kr. Crassus vyloupil chrámový poklad. Roku 20 př. Kr. začal Herodes chrám přestavovat. Stavební práce konali kněží a za rok a půl byla hotova hlavní budova. Všechny chrámové prostory byly dostavěny roku 62 nebo 64 po Kr. Chrám byl vystavěn z bílého mramoru, svatyně svatých byla obložena zlatem. Vnější dvůr byl dvorem pohanů a sloužil také jako tržiště. Dále tam bylo nádvoří žen, nádvoří mužů a nádvoří kněží, kde byl tři metry vysoký oltář ke každodenní zápalné oběti. Do vlastního chrámového prostoru se vcházelo po schodišti ze 12 schodů. Svatyně byla dlouhá asi 20 metrů a byl v ní umístěn stůl pro chleby předložené, proti němu stál sedmiramenný svícen a mezi nimi oltář na pálení kadidla. Vstupovat sem směli pouze kněží. Svatyně svatých byla krychle o rozměru 10 m. Kdysi zde byla truhla smlouvy, po její ztrátě byla svatyně svatých zcela prázdná. Od svatyně byla oddělena dvojitým těžkým závěsem. Chrám byl střediskem židovské bohoslužby. Ježíš a v počátečním období i apoštolové zde kázali na jeho nádvořích.

Chrám sloužil též jako pokladnice a v novozákonní době dosáhlo chrámové bohatství zřejmě svého vrcholu. Hlavním zdrojem příjmů byla chrámová daň ve výši půl šekelu, kterou musel

platit každý Žid nad dvacet let (Mt 17, 24 - 27). Dobrovolné oběti mohly být přinášeny do třinácti chrámových truhel.

Kněží

Kněží byli rozděleni do 24 tříd a každá z nich byla zodpovědná za opatření chrámového rituálu dvakrát do roka po jednom týdnu. Většina kněží žila mimo Jeruzalém, byli však k dispozici v chrámě pouze v době služby a o velkých svátcích. Mezi kněžskou aristokracií, která byla soustředěna kolem chrámu a obyčejnými kněžími rozptýlenými v zemi, existovaly velké sociální rozdíly. Specifické úkoly při chrámové službě byly rozdělovány losem.

Oběť zvaná *Tamid*, celopal, byla přinášena každý den při východu slunce a ve tři hodiny odpoledne podle předpisů v Ex 29, 38 - 42, a Nu 28, 1 - 8. V té době se konaly modlitby lidu (Sk 3, 1) Beránek byl za zpěvu lévijců zcela spálen na oltáři. Kněží recitovali požehnání, desatero přikázání a Šéma. Oběť kadidla ve svatyni tvořila vrchol bohoslužby. Kněz mohl zapálit oběť kadidla pouze jednou v životě (L 1, 5). Množství zvířecích obětí vzrostlo o šabatu a při slavnostech. Dvakrát denně byla přinášena oběť „ za císaře a římský národ“, jež sestávala ze dvou beráneků a vola a byla přijímána římskými úřady jako dostatečný výraz loajality. Podle Filóna výdaje na tuto oběť opatroval Augustus z vlastních zdrojů.

Instalace velekněze v novozákonní době spočívala v propůjčení velekněžského oděvu. Označení „ velekněz“ zůstávalo i těm, kteří již nevykonávali tento úřad, a také byli takto označovány další osoby nejvyšší kněžské hierarchie. Proto Nový zákon hovoří o velekněžích v množném čísle. V chrámu byl ustaven též velitel chrámové stráže (Sk 4, 1; 5, 24), který dohlížel na kult a řídil chrámovou policii. Také lévijci byli rozděleni do 24 tříd a tvořili skupiny zpěváků a vrátných (Ezd 2, 40 - 42).

Sanhedrin

Slovo Sanhedrin je hebrejský výraz pro řecké slovo Synedrion. V různých pramenech v různých dějinných obdobích se hovoří o gerousii, radě (*boule*), Sanhedrinu nebo Beth Din. Předchůdcem Sanhedrinu novozákonní doby byla rada starších či senát (*gerousia*) v hasmonejské době. Velký Sanhedrin v Jeruzalémě v novozákonní době byl složen z velekněží, starších lidu a zákoníků a předsedal mu úřadující velekněz. Po roce 70 po Kr. je Sanhedrin nahrazen Beth Dinem, kterému předsedal kníže (*nasi*). Beth Din byla rada znalců Písma, jejichž úkolem byl výklad Zákona. Římané uznávali *nasi* a jeho radu jako ty, kteří spravovali místní správu v Palestině. Podle (J 18, 31) mohl trest smrti udílet pouze římský správce. Někdy však židovští vůdcové brali výkon trestu do svých vlastních rukou (ukamenování Štěpána a bratra Páně Jakuba), zvláště v době nepřítomnosti římského prokurátora. Podle Mišny byli na soudu požadováni tři soudcové v soudních sporech týkajících se majetku a pro těžší soudní případy ve městech nad 120 mužských obyvatel bylo třeba celého malého Sanhedrinu s 23 členy. Velký Sanhedrin v Jeruzalémě měl 71 členů.

Synagoga

Slovo synagoga označuje shromáždění lidí a může také znamenat budovu, kde se shromáždění sešlo. Běžný, zvláště v Egyptě, byl též název *proseuché* (řecky „modlitebna“). Počátek shromažďování v synagogách je datován do doby exilu a v poexilní době se synagogou rozumí sejití ke čtení a studiu Zákona. Archeologické nálezy potvrdily existenci budov synagog v Egyptě ve třetím století před Kristem. Synagogy byly zakládány v každém městě, kde žili Židé. Stávali se centrem náboženského a společenského života židovského lidu. Sloužily jako školy (*beth midraš*), dům modlitby (*beth tefillah*), dům ke shromažďování (*beth kennesseth*) a soudní dům (*beth din*). Většinou se jednalo o kamenné budovy. V každé byla skříňka na ukládání svitků Písma, pódium s kazatelnou, lampy k osvětlení a lavice pro účastníky. Synagogální bohoslužby měly své těžiště v modlitbě a studiu Písma. Při bohoslužbách bylo nejdříve odříkáváno vyznání víry tj. Šema, dále chvály Boha zvané *bekarot*. Následovala obřadná modlitba 18 proseb (*Šemoneh Esre*), také zvaná *Amida* (protože se při ní stálo a po ní tiché modlitby účastníků). Čtení Písma začínalo čtením oddílu Zákona, který byl rozdělen na 154 oddílů a přečetl se za tři roky. Po čtení Písma následovalo kázání. Shromáždění bylo ukončeno požehnáním proneseným zpravidla knězem. Bohoslužby se mohly konat tehdy, bylo-li přítomno alespoň deset mužů. Pořádek bohoslužeb ovlivnil pořádek křesťanských shromáždění. Synagogy byly také společenským střediskem k setkávání během týdne. Konalo se zde vyučování Zákona. Pro židovstvo byla charakteristická také organizace sociální práce a pohostinnost.

Domácí zbožnost

Židovská zbožnost určovala všechny úseky života. Chlapec byl osmého dne po narození obřezán (Gn 17, 10 - 14). Při obřadu ho provázelo přání, aby dozrál k Tóře, svatbě (*chupa*) a k dobrým skutkům. Ve třinácti letech se stal mladý Žid „synem přikázání“, *bar micva* a tím byl přijat do náboženské obce. Od této chvíle směl náležet k modlitebnímu společenství deseti mužů, zvanému *minjan*. V liberálních reformních obcích se později zaváděla analogická slavnost i pro dívky, jež byly nazývány *bat micva*, „dcera přikázání“. Návštěva nemocných platila za zvláště záslužný čin. O opatrování umírajícího a jeho pohřeb se starala *chevra kadiša*, „svatá společnost“. Obzvláště závažný byl pro židovskou domácnost předpis přísného oddělení mléčného a masitého pokrmu, jež se odvozoval z biblického slova: „*Nebudeš vařit kůzle v mléce jeho matky*“. (Ex 23,19;34,26 a Dt 14, 21). To znamená pro židovskou domácnost dodnes oddělené nádoby, oddělené zařízení pro mytí nádobí a oddělené uchovávání mléčných a masných výrobků. Na dveřním rámu židovského domu se umísťovala *mezuzá*, kovové pouzdro s malým pergamenovým svitkem uvnitř, obsahujícím přikázání Šema Jisrael (Dt 6, 4 – 6 a text Dt 11, 13 – 21). Před jídlem se kulticky omývaly ruce, chléb byl požehnan a lámán a po ukončení jídla zaznělo díkyčinění. Pokud se podávalo víno, zaznělo oddělené požehnání. Při modlitbách se nasazovala *fylaktéria*, černé kožené řemínky s černými koženými pouzdry, které si židovský muž upevňoval při ranní modlitbě na levou paži a na čelo.

Svátky

Lidé v biblických dobách nerozlišovali mezi náboženskou a sekulární oblastí života. Každodenní život byl prostoupen náboženským myšlením. Každoroční koloběh svátků v židovském roce byl začleněn do týdenního řádu dne odpočinku (šabatu), který určoval celý rok. Svátky připomínaly Boží spasitelné zásahy v dějinách, ale i Boží péči o denní život Izraele skrze dary úrody v rámci zemědělského roku. Při třech hlavních výročních slavnostech (přesnice, slavnost týdnů a slavnost stánků) se každý dospělý muž musel dostavit do Jeruzaléma, pokud mu v tom nezabránila vážná příčina (Ex 23,14-17).

Židovský rok měl 12 lunárních měsíců po 29 nebo 30 dnech. Aby židovské svátky začínaly vždy v určitém ročním období, a kvůli srovnání se solárním (slunečním) rokem se vkládal další měsíc tzv. druhý Adar. Essejci zachovávali solární rok. Židovský kalendář je počítán od stvoření světa a k letopočtu podle gregoriánského kalendáře je třeba přičíst 3760 let. Občanský rok začínal sedmým měsícem (Tišri – odpovídá našemu září - říjnu). Náboženský rok byl zahájen prvním měsícem, který následoval bezprostředně po jarní rovnodennosti (Nisan, předexilní název Ábíb – odpovídá našemu březnu - dubnu), v němž se slavily svátky přesnic (Ex 12,2; 23,15). První den měsíce se nazývá hebrejsky Roš chodeš, „hlava měsíce“ česky novoluní (Ko 2,16), kdy se do Chrámu jako o svátku přinášely zvláštní oběti. Každý den začínal večer při setmění.

Den odpočinku

Mojžíšův zákon nařizoval svěcení dne odpočinku (Ex 20,8 – 11). V tento den si Izrael připomínal odpočinutí Boha po díle stvoření (Ex 20,11) a odpočinutí od otrocké práce v Egyptě (Dt 5,15). Hebrejské slovo *šabat* znamená „přestat, odpočinout“ a užívá se jako jméno dne, kdy lid Boží měl přestat se vši prací a odpočinout si. Byla to příležitost k návštěvě chrámu nebo synagogy. Od doby exilu se zachovávaní šabatu spolu s obřizkou staly nejdůležitějšími symboly židovského náboženství, základními viditelnými znameními, jimiž se Židé odlišovali od svého okolí. Ze dne, který měl být příležitostí prožívání radosti v Hospodinu (Iz 58, 13 – 14) se stalo těžké břemeno. Talmud vypočítává 39 prací, jež nesměly být v tento den konány. V době Nového zákona farizeové zakazovali např. mnout zrna z klasů a jíst (Mt 12, 12), uzdravit nemocného (Mk 3, 2), nosit břemeno (lehátko v J 5,10). Člověk nesměl ujít déle než 2000 kroků, nesměl se postit. Některé aktivity však měly přednost před svěcením soboty – obřizka (J 7, 22 – 23) a oběť v chrámu (Mt 12, 5). Také když byl ohrožen lidský život, mohly být sobotní zákazy porušeny. Ježíš učil, že je Pánem i nad sobotou, (Mk 2,28) a křesťané začali zachovávat jako den odpočinku neděli, den vzkříšení Krista (Sk 20, 7).

Pesach (velikonoce)

Pesach (aramejsky a řecky *pascha*) patřily k nejdůležitějším ze všech židovských svátků. Připomínaly vyvedení Izraele z Egypta, kdy Hospodin „*pominul*“ (hebr. *pasach*, Ex 12,13) domy Izraelců označené krví beránka („*hod beránka*“ hebrejsky *pesach* Ex 12,11). Dne 14. Nisanu (dnešní březen – duben) byly v Jeruzalémském chrámě obětováni beránci. Jejich krev byla vylita na oltář a tuk spálen. Maso beránka bylo doma upečeno na rožni a spolu s nekvašeným chlebem a hořkými bylinami bylo jedeno při obřadní večeři v kruhu rodiny či

přátel v počtu nejméně deseti osob. Během noci nesměli opustit Jeruzalém. Během stolování se pily čtyři poháry vína míšeného s vodou. Slavnost *pesachu* platila již záhy jako slavnostní předjímka eschatologického vykoupení. Pro proroka Eliáše byl připraven pohár pro případ, že již přijde a zvěstuje příchod Mesiášův. Proto liturgie *pesachu* končí větou: „Nyní ještě zde, příští rok v Jeruzalémě“. Již 14. Nisanu muselo být v domácnosti pečlivě vyhledáno a odstraněno vše kvašené. Nádoby, které přišly během roku do styku s kvasem, musely být pečlivě vyčištěny, košerovány. Od 15. do 22. Nisanu následoval týden nekvašených chlebů (*maccot* Ex 12,15). V této době se jedl pouze nekvašený chléb a byly přinášeny veřejné oběti.

Slavnost týdnů, Šavu'ot (letnice)

Byl slaven 7 týdnů po svátcích pšenice tj. padesátý den (řecky *pentekosté*). Původně byl výrazem vděčnosti za žně a svátkem prvotin z úrody, od druhého století př. Kr. (kniha Jubileí) židovská tradice připojila vzpomínku na vydání Zákona na hoře Sínaj. Zvláštností bylo pečení dvou chlebů z nové úrody. Pro křesťanskou církev jsou letnice svátkem vylíčení Ducha svatého.

Slavnosti stánků (Sukot)

Tyto svátky se slavily 15. dne až 21. dne měsíce Tišri (září – říjen). Původně se jednalo o slavnost shromáždění podzimní úrody, obzvláště oliv a vinné révy (Dt 16,13). Byly však spojeny též s připomínáním putování Izraele pouští, kdy bydleli ve stanech. Slavnosti byly velmi populární, často spojené s radostným veselím. Židé trávili čas v chýších zhotovených z ratolestí stromů a jako znamení radosti nosili při sobě plody ušlechtilých stromů (citrus) a palmové ratolesti. První den svátků a osmý den, následující po posledním dni této slavnosti, platily podobně jako šabat za dny svátečního klidu. V Ježíšově době se každý den konalo procesí k rybníku Siloe, odkud byla přinášena voda ve zlatém džbánu do jeruzalémského chrámu, kde byla vylévána na oltář. Chrám byl osvětlen světlem čtyř velkých *menor* (sedmiramenný svícen) celou noc, které mělo symbolizovat pravdu židovské víry. Tanec a hraní na flétny trvaly celou noc. Právě o těchto svátcích vystupuje Pán Ježíš s poselstvím: „Jestliže kdo žízni, ať přijde ke mně a pije.“ (J 7, 37). „Já jsem světlo světa; kdo mne následuje, nebude chodit ve tmě, ale bude mít světlo života“ (J 8, 12). O tomto svátku začínal cyklus čtení Tóry v synagogách.

Svátek trub - Nový rok (Roš ha-šana)

Občanský rok začínal pro Židy 1. dne měsíce Tišri (říjen) novoroční slavností. Od tohoto dne se počítají roky židovského kalendáře. Kněží v chrámě troubili celý den na polnice z beraních rohů (*šofar*). Zvuk měl připomínat smlouvu uzavřenou na hoře Sínaj, probouzet z mravní malátnosti a sdělovat, že se blíží den soudu. Lid nesměl konat žádnou práci, ale měl zpytovat své svědomí a činit pokání. Zvukem polnic je zahajován i každý další měsíc (Ž 81,4).

Den smíření (Jom kippur)

Den smíření, slavený 10. dne měsíce Tišri, byl v mnohém ohledu vrcholem židovského náboženského roku. Byl to den přísného postu a pokání (Lv 16, 29 - 34). Ráno se velebně oblékl do prostého bílého roucha a obětoval volka za své hříchy a hříchy všech kněží. Vstoupil do svatyně svatých, zapálil kadidlo a krví volka pokropil truhlu smlouvy, později pouze místo, kde se dříve nacházela. Potom se vrátil a vybral losem jednoho z dvou kozlů k

oběti za hřích lidu. Jeho krev vnesl opět do svatyně svatých a opakoval stejný obřad. Potom na hlavu živého kozla vložil ruce, aby na něj přenesl hřích všeho lidu. Kozel byl vyhnán do pouště na znamení, že byly vzdáleny všechny hříchy Izraele.

Svátek zasvěcení (Chanuka)

Tyto svátky pocházejí z poexilní doby a v pobiblických dobách byly nejpoblíbenějšími svátky židovstva. Svátky zasvěcení (chanuka) byly slaveny po osm dní od 25. dne měsíce Kislev (podle gregoriánského kalendáře na konci listopadu až prosince) a byly ustanoveny na památku znovu zasvěcení chrámu Judou Makabejským v roce 164 př. Kr. O těchto svátcích byl chrám osvětlen a v rodinách byl dětem předčítán příběh Makabejských. O těchto svátcích byly zapalovány svíce na speciálním osmiramenném svícnu (*chanukija*) spolu s devátým šamešem, „pomocníkem“ k jejich zapálení. První svíce se zapaluje první den a pak postupně další až do osmi svící osmého dne. Podle Talmudu našli tehdy Židé jen jediný džbánek neznečištěného oleje pro jednodenní svícení, který však vydržel po osm dní, dokud nebyla připravena čerstvá zásoba čistého olivového oleje. Proto se tento svátek nazývá též „slavnost světél“.

Svátek Purim

Svátky Purim byly slaveny 13. – 15. dne měsíce Adar (únor – březen) a připomínaly události vysvobození židovského národa podle vyprávění knihy Ester. Tato kniha byla o těchto svátcích předčítána. Název svátku připomíná Hamanovo metání losů (hebrejsky *purim*), kterými chtěl určit nejvhodnější den pro svůj zamýšlený plán vyhlazení Židů. Z radosti nad záchranou z tísně Židé každoročně nejen bujaře slavili, nýbrž také sobě navzájem a chudým posílali dary.

Farizeové

Farizeové se jako strana uvnitř židovstva začínají formovat na začátku makabejského povstání. Vzešli pravděpodobně z kruhů tzv. chasidů (zbožných), kteří zdůrazňovali přísné dodržování zákona. Máme zprávy o tom, že farizeové jako strana působí již v době Jochanana Harkána I. kolem roku 135 př. Kr. Od 1. století př. Kr. jsou již považováni za nejdůležitější, nábožensky nejvlivnější a vedoucí skupinu židovstva. Farizeové představují to nejušlechtlejší, co židovstvo vytvořilo. Jako jediná židovská strana přestáli války s Římany a měli poselství pro lid i po porážce Bar Kochby. Oni jediní zachránili z trosk židovského národa to, co mohlo být zachráněno. Judaismus, jenž se uplatňoval v dalších stoletích, byl ve své podstatě farizeismem. Talmud je jejich dílem a další rabínská literatura jen dále rozvíjí jejich základní principy a stanoviska. Farizeové jsou představiteli ortodoxní linie uvnitř židovstva.

Zbožnost farizeů má svůj základ a sílu v myšlence bezpodmínečné a svrchované vlády Boží nad člověkem. Proroci v Izraeli tuto Boží vládu a právo na člověka mocně vyhlášovali, farizeové usilují o praktické uskutečnění ideálu Boží vlády, teokracie. Podobně jako kdysi Ezdráš usilují podrobit celý život národa Tóře. Pentateuch se jim stává Magnou chartou teokracie, základním právním kodexem, z něhož mají být odvozovány náboženské i zemské pořádky. Farizeové usilují o to, aby panství zákona bylo rozšiřováno na stále větší oblast

skutečnosti. Jím má být formována celá židovská společnost i život každého jednotlivce. Aby tóra mohla sloužit těmto nárokům, potřebovala doplnění i přizpůsobení novým poměrům. Této úlohy se ujali vykladači zákona – zákoníci. Tóru vykládali tím způsobem, že ustanovili pravidla správného chování v jednotlivých konkrétních případech. Tak vzniká kromě psaného Zákona (Pentateuch) i ústní tradice tzv. *halacha*, jež obsahuje pravidla správného chování. Podstatou halachy je zachovat se v určitém případě podle předepsaného způsobu. Farizeus se neptal, zda jde o triviální či důležitou věc. Všechny předpisy mají stejnou důležitost. Podstatné je vědomí, že vůlí Boží je, aby určitá věc byla činěna určitým způsobem. Věc sama bez záměru sloužit bohu je bezcenná.

Kasuisticky chápaná etika je velkou slabinou farizejské zbožnosti. Farizeové se domnívají, že Boží vůli mohou plně a přesně vyjádřit ve svých ustanoveních. Dochází tím k osudnému zúžení Božího nároku na člověka a postupem doby nutně též k upadnutí do tuhého formalismu. Není dán prostor svědomí člověka a vlastní lidské odpovědnosti. Chybí mravní hierarchie.

Pro farizeje všechny předpisy, na nichž se dohodli vykladači zákona, jsou kryty autoritou Tóry, a jsou tedy závazné. Na otázku, kolik máme Tór, odpovídá Šamaj – „ Dvě, napsanou a ústní Tóru. “ Farizeové věřili, že celá Tóra, jak existovala v mysli Boží, byla dána Mojžíšovi. Celý proces interpretace sestává v tom, že se stává explicitní to, co bylo implicitně obsaženo již v Tóře dané Mojžíšovi. Boží zjevení nemůže být nikdy vyčerpáno a každá čerstvá interpretace zjevuje jen myšlenky, v Boží mysli dávno obsažené. Vykladači zákona, zákoníci, tím nabývají velké autority a těší se neomezené úctě. Jsou považováni za bezprostřední dědice a následovníky proroků, za znalce Božího tajného vědění. „ Prorok a zákoník, komu se podobají? Dva vyslanci jednoho a téhož krále“. Tak zní citát z palestinského talmudu. Joseph Flavius i Nový zákon považují za samozřejmé, že farizeové a zákoníci patří dohromady. Sice nepatřili všichni zákoníci ke straně farizeů, ale právem jsou na řadě míst v evangeliích měřeni jednou mírou. Zákoníci jsou teology farizeů. Co zákoníci usoudili teoreticky, to řadová farizeové provádějí v praxi. Každý farizeus se snažil osvojit si co nejpodrobnější znalost zákona a šířit ji i mezi lidem.

Těmto záměrům nejlépe odpovídala instituce synagogy. Její vytvoření patří k podivuhodným výtvorům židovstva. Její počátky spadají do doby babylonského zajetí a později se stává eminentně farizejskou institucí. Chrám byl jen v Jeruzalémě a ztělesňoval náboženství izraelského národa. Synagoga byla takřka v každé vesnici a byla výrazem náboženství všedních dnů pro každého jednotlivce. Synagoga představuje typ sborových bohoslužeb bez kněží a rituálu. Tím slouží za příklad i při pozdějším formování křesťanských sborů a jejich shromáždění. Synagoga plní i svou bohoslužebnou funkci, ale v první řadě slouží jako škola, v níž je vyučováno Tóře. Farizeové byli toho názoru, že Tóra byla dána celému Izraeli a její interpretace není výlučným privilegiem kněží. Farizeus a zákoník je vlastně laikem, jehož jedinou kvalifikací je zbožnost, znalost Tóry a schopnost předávat tuto znalost dál. Synagoga je organizovaným ztělesněním náboženství Tóry. Přispěla k obecnému rozšíření náboženského vzdělání a tím i k individualizaci zbožnosti. Negativním rysem však bylo to, že intelektualismus ovládl zbožnost. Znalost je povýšena na ctnost. Zbožným mohl být jen ten,

kdo byl vyučen v zákoně. „ Neučeny se nemůže uchránit před hříchem a nevzdělaný nemůže být nikdy v pravdě zbožný. “ (Hillel)

Farizeové jsou přesvědčeni o tom, že představují pravý Izrael. K pěstování zbožnosti vytváří vlastní společenství (*chaburoth*). Ta mají přesná ustanovení týkající se přijímání nových členů. Přijetí za člena společenství (*chaber*) předcházela zkušební doba, v níž se musela prokázat spolehlivost v plnění farizejských předpisů. Farizeové se vědomě oddělovali od ostatního lidu, který nedodržel Zákon. Odtud je vzat i jejich název. Označení farizeus, řecky *farisaios*, aramejsky *perišajja* je odvozeno z hebrejského kmene *prš*, který znamená oddělit, odloučit. Byla to původně přezdívka, jíž dostali od svého okolí. Sami se nikdy neoznačovali termínem farizeus, ale mluvili o sobě jako o *chaberim* tj. členech společenství. V době Ježíšově jich bylo asi 6000. Byli pilní a horliví na modlitbách i postech. Úzkostlivě dbali na dodržování kněžských předpisů o čistotě a na přísném dodržování ustanovení o sobotě. Mezi lidem se těšili veliké úctě. Jsou považováni za vzor zbožnosti a uskutečnitelé pravých životních ideálů. Farizeové však označují ostatní lid pohrdlivě *am haarec* (lid země) a tuto v zákoně nevzdělanou masu staví na roveň pohanům. Z farizeů vzešli essejci, kteří ještě radikalizovali myšlenku oddělení od ostatních a vytvářeli uzavřená společenství, žijící v naprosté odloučenosti.

Farizeové se pokouší realizovat ideál života zcela poslušného Božímu zákonu. Cílem jejich zbožnosti bylo jediné – naplnit zákon. Věřili, že si plněním zákona získávají zásluhy, které budou Bohem spravedlivě odměněny. To je další slabinou jejich zbožnosti, protože jejich etika je ovládána myšlenkou zásluhy a odplaty. Pojem odplaty je ovšem u farizeů postupně spiritualizován a mluví se spíše o odplatě v budoucnosti. Farizeové pevně věří ve vzkříšení z mrtvých a Boží soud, při němž bude všem odplaceno podle jejich skutků. Farizeové očekávali příchod Mesiáše a zřízení jeho království. Jejich eschatologie je tak jako vše ostatní zakotvena v myšlence Božího panství. Bůh je Pán a Král. Království tohoto světa stojí v protikladu ke království Božímu, jež se zde na zemi projevuje pouze ve skrytosti, a jeho zákony určují jednání zbožných. Ti se mohou těšit nadějí, že Bůh splní svá zaslíbení o seslání Mesiáše, který zde na zemi zřídí Boží království. Zéloti, kteří též vyšli z farizeů, se snažili politickými akcemi napomoci Bohu při splnění jeho slibů. Farizeové cestu jakékoli politické angažovanosti zásadně odmítají. Věří v Boží prozřetelnost. Bůh je Pánem dějin a své záměry provede sám, bez pomoci lidské. Jediné, co se od zbožného žádá, je plnění ustanovení Zákona. O ostatní se nemusí starat a má to přenechat Bohu. Odtud plyne politická pasivita farizeů, jež jim pomohla projít bez velkých otřesů i nesnadnými obdobími vlády Heroda Velikého a pozdější římské nadvlády. Farizeové nikdy nepodlehli politicky zabarvenému nacionalismu, jenž byl v židovstvu tehdejší doby tak svůdný a jenž přivedl nakonec národ ke katastrofě. Odmítali také apokalyptickou literaturu, tehdy velmi populární a rozšířenou, v níž se projevovala neochota trpělivě čekat na naplnění Božích zaslíbení. Farizeové žili nadějí, jež se upínala do vzdálenější budoucnosti. Obstarali tak základnu pro přežití židovstva v dějinách.

Ve farizeismu se jedná o duchovní směr, oproštěný od národního fanatismu, usilující o opravdové podrobení celého života zákonu Božímu. Není náhodné, že křesťanství se střetlo právě s tímto nejušlechtilejším plodem židovství. Již na půdě Nového zákona dochází

k závažnému střetu. Pojem farizeus se zde objevuje osmadvacátkrát. Z evangelií se můžeme dozvědět mnohé o farizeích a jejich vztahu k Pánu Ježíši a naopak o Ježíšově kritice farizejské zbožnosti. Pán Ježíš věděl o vážnosti, s níž farizeové usilovali o poslušnost Boží vůle. Ví o jejich horlivosti v modlitbách, konání pravidelného postu i ochotě k obětem při odevzdávání desátek. Neodporuje, když bohatý mládenec tvrdí, že zachoval všechna přikázání. Když zbožné nazývá spravedlivými (Mk 2, 17; Lk 15, 7), pak to nesmíme chápat jako ironii, nýbrž jako uznání jejich úsilí o spravedlnost. Nemáme právo podávat zkreslený obraz o farizeích, jak se to žel v křesťanských kruzích často děje. Ale přes mnohé pozitivní rysy, které lze při farizeích spatřit, vidí Pán Ježíš tyto zbožné ve zvláštním ohrožení a vzdálenosti od Boha.

Farizeům chybí hlubší pochopení podstaty a působnosti hříchu v lidském životě. Neberou hřích dost vážně. Svou kasuistickou etikou a zdůrazňováním vlastních zásluh hřích zlehčují. Kasuistika vidí jednotlivý hřích izolovaně. Hřích pro farizeje spočívá v přestoupení jednoho nebo více z 613 příkazů a zákazů, jež z Tóry odvodili. Zásluha je jakousi protiváhou hříchu. Izrael má jednak podíl svým původem na zásluhách otců. Dále je to vlastní zásluha, jež se získá plněním přikázání. Zásluha je jako kapitál, který roste v nebi. Jde o to, aby při konečném soudu zásluhy převýšily přestoupení. Farizeus věří, že tomu tak při něm bude. Tím se má za spravedlivého a stává se falešně sebejistý. Tato sebejistota deformuje celou jeho zbožnost. Když má člověk příliš dobré mínění o sobě, nebere Boha vážně v jeho skutečných nárocích na nás.

Farizeové jsou si jisti, že na nich spočívá Boží zalíbení, a proto vystavují sami sebe za vzor ostatním. Rádi svou zbožnost vystavují na odiv před veřejností, jsou velice sebevědomí a pyšní, cítí se povzneseni nad vše ostatní. „Bože, děkuji tobě, že nejsem jako jiní lidé.“ Tak začíná modlitba farizea v (Lk 18, 11). Hříšníky pohrdají a jsou vůči nim nelítostně tvrdí. Nemají naprosto žádné pochopení proto, že se Ježíš ujímal právě hříšníků a měl s nimi společenství. Pro farizeje Bůh předně požaduje, domáhá se poslušného plnění svých ustanovení. Nejvyšším pojmem pro farizeismus i celé židovstvo je spravedlnost. Bůh sám je v první řadě spravedlivý a spravedlnost před Bohem je nejvyšší hodnota, o níž je třeba usilovat. Tuto spravedlnost je možné dosáhnout jedině plněním zákona.

Pán Ježíš ukazuje na Boha, který je dobrotivý, milosrdný a veliký předně ve své lásce. Požadavky Tóry nesnižuje, ale naopak radikalizuje. Např. již bezdůvodný hněv proti druhému, žádostivý pohled na provdanou ženu jsou vážným přestoupením Zákona (Mt 5. kap). Také myšlenky na zásluhy před Bohem činí konec. Před Bohem neexistuje žádná zásluha. „*Když učiníte všechno, co vám bylo přikázáno, řekněte: Jsme jenom služebníci, učinili jsme to, co jsme byli povinni učinit*“ (Lk 17, 10). Všichni jsme odkázáni na Boží milosrdenství a jeho lásce se máme cele svěřit. Boží nárok na nás nelze zúžit na plnění jednotlivých ustanovení, odvozených z Pentateuchu. Životním zákonem Božího království je dvojjediné přikázání lásky (Mt 22, 37 – 40). Ke konfliktům s farizeji vedlo též to, že Pán Ježíš nedodržoval jejich ustanovení o sobotě a předpisy o očišťování, např. předpis o rituálním omývání rukou před jídlem. Ježíš odmítá ústní tradici, *halachu*, protože ji považuje za dílo člověka, které stojí v rozporu s přikázáními Božími (Mk 7, 6 – 9).

Přes mnohé kladné rysy, jež můžeme při farizejích objevit, platí na jejich adresu vážné Ježíšovo slovo – „*Běda vám, farizeové, pokrytci.*“ Jejich pokrytectví spočívá v objektivním rozporu mezi tím, jak vidí sami sebe a jak je vidí Bůh. V tom je tragika farizejské zbožnosti. Jejich sebejistota a pýcha je oslepila a učinila hluchými vůči pravému Božímu nároku a poselství, jež k nim zaznělo skrze Ježíše Krista, pravého Mesiáše a Božího Syna. Stávají se jeho úhlavními nepřáteli. Zbožnost, jež vede k sebejistotě, pýše a nelaskavému postoji k druhým lidem, je falešnou zbožností, jíž je člověk vzdalován od pravého, živého Boha. Farizeové představují ty, kteří usilují dosáhnout spravedlnosti ze zákona, ale při vši své horlivosti i upřímnosti snah troskotají. Pavel, v minulosti sám horlivý farizeus, jako apoštol Ježíše Krista se vším důrazem a rozhodností ostře odmítá možnost dosažení spravedlnosti ze skutků zákona, a tím podobně jako Pán Ježíš odmítá typ farizejské zbožnosti.

Saduceové

Nyní přejdeme k typu saducejské zbožnosti. O saduceích máme mnohem méně zpráv než o farizeích. Jejich vlastní literatura se nezachovala a pravděpodobně ani žádnou nevytvořili. Nábožensky nejsou ani zdaleka tak významnou a vlivnou stranou, jako byli farizeové. Proto se omezíme jen na stručnou charakteristiku.

Jméno této strany bývá odvozováno od Sádoka, velekněze z doby Davida a Šalamouna (2 S 8, 17; 1 Kr 2, 35). Jeho potomci jsou podle knihy proroka Ezechiele pravými kněžími (Ez 44,15) a byl jim později svěřen i velekněžský úřad. Na sádokovskou kněžskou rodinu se však neváží, neboť v pomakabejské době podporují hasmonejskou kněžskou dynastii. Rabínská tradice uvádí, že jméno saduceus je odvozeno od žáka zákoníka Antigona ze Sóko (2. století př. Kr.), který se jmenoval Sádok. Prvá historická zmínka o saduceích je z doby Jochanana Hyrkána I. (135 – 104 př. Kr.) o němž je známo, že se rozešel s farizeji a přešel k saduceům. Vedle kněžských kruhů se k nim hlásily bohaté měšťanské rodiny a aristokracie. Podle Josepha Flavia jsou saduceové malí v počtu, ale přední v důstojnosti a vlastnictví vysokých úřadů. Jsou stranou vznešených a bohatých. Tvořili významnou frakci ve veleradě a měli politické vedení národa v rukou. Také velekněz byl ustanovován z jejich kruhů.

Saduceové uznávali pouze závaznost Pentateuchu (5 knih Mojžíšových). Pro případy v Tóře nepředvídané je tu autorita učitelského úřadu kněží. Je to však autorita sekundární, lidská, nezávazná. Prakticky to znamená, že o čem Pentateuch výslovně nemluví, či pro co tam nejsou dány předpisy, je ponecháno volnému uvážení. Spisů ani proroků si saduceové příliš nevážili. Farizejskou *halachu* odmítají. V jejich zbožnosti se slučují velice konzervativní i liberální prvky. Houževnatě lpěli na plnění psaného Zákona a neproměnnosti předpisů. Byli však velice liberální tam, kde Zákon žádné předpisy nedával. Silně podléhali vlivu helénistické kultury.

Popírali Boží prozřetelnost. Podle jejich představ Bůh ani nezasahuje do dějin, ani se nestará o jednotlivého člověka. Nevěřili v nový budoucí věk, ani neočekávali příchod Mesiáše. Zdůrazňovali jen pozemskou existenci člověka. Každý je již zde na zemi potrestán za to, co vykonal zlého. Víru ve vzkříšení z mrtvých popírali, protože vzkříšení prý nelze dokázat z psané Tóry. Také o existenci andělů a duchů nechtěli nic slyšet (Sk 23, 8). Dobré a zlé má

svůj původ pouze ve svobodné vůli člověka. Jedná se tedy o směr, který sice teoreticky nepopírá Boží existenci, ale směřuje k praktickému ateismu. Jejich zbožnosti chyběly skutečné náboženské hodnoty. Přestoupení psaného Zákona však posuzovali přísněji než farizeové, ale jinak jim chyběla mravní opravdovost a ochota plnit Boží vůli ve všedních dnech. Neměli žádný ideový program, stále se jen přizpůsobovali. Většina obyvatel k nim zaujímal kritický postoj a příliš si jich nevážila. Farizeové je považovali za epikurejce, čímž naznačovali jejich mravní laxnost a volnomyšlenkářství.

Vlastní doménou saduceů byl chrám, Jeruzalém a politika. Saduceové byli ochotni se kulturně i politicky přizpůsobit za účelem udržení si vlivu a politické a hospodářské moci. Nerozpakovali se aktivně zasahovat do politického dění a snažili se naklonit si jak vládnoucí hasmonejce, tak později i Římany. Příliš se však svázali s věcí národních zájmů a chrámem, a tak po pádu Jeruzaléma jako strana zanikají.

V evangeliích vystupují saduceové samostatně pouze v perikopě (Mk 12, 18 – 27), kde chtějí Ježíše zaplést do sporu o otázkách vzkříšení. Na jiných místech Nového zákona je o nich pouze letmá zmínka jako o představitelích vládnoucí kněžské třídy. Závěrem si připomeňme slovo Pána Ježíše: „*Varujte se kvasu farizejského a saducejského* (Mt 16, 6).“ Typ farizejské a saducejské zbožnosti se v různých obměnách vyskytoval i na půdě církve. Nebezpečí vytváření různých novodobých obměn farizejské nebo saducejské zbožnosti je stále aktuální. Pravá křesťanská zbožnost překonává jak farizejství, tak i saducejství.

Rabínská literatura

Teprve po roce 70 po Kr. znamená *rabbi* odborný termín pro ordinovaného učitele Zákona. V předcházejícím období se tohoto oslovení užívalo ve volnějším a obecnějším významu, jak vidíme z oslovování Ježíše v evangeliích. Do rabínské literatury jsou zařazována díla, která vznikla z odborné činnosti rabínů, kteří uvažovali a diskutovali nad Starým zákonem a především nad Tórou (5 knih Mojžíšových). Zákon má v židovstvu metafyzický rozměr. Je pro lidi závazný. Jeho obsah tvoří 613 příkazů a zákazů. Židovský helénismus chápal Tóru jako *logos* a jako řád stvoření, imanentní všemu bytí. Tóra je ztotožněna se stvořitelským řádem Božím a Boží příkázání jsou chápána jako mocné stvořitelské síly. Poslušnost zákona i hřích ovlivňují světové dění.

Na počátku prvního století měli mocný vliv rabi *Hilel* (50 př.Kr. – 10 po Kr.) a *Šamaj*, jejichž školy dominovaly farizejské interpretaci Zákona až do roku 70 po Kristu. Škola Šamajova byla přístupnější a vlivnější do zničení chrámu v roce 70 po Kr. Po roce 70 po Kr. měla rozhodující vliv na formování rabínské literatury škola Hilelova. Vůdcem Hilelovy školy v polovině prvního století byl Hilelův vnuk raban *Gamaliel starší*, učitel Saula Tarsenského (Sk 22, 3). Jeho mladším současníkem byl *Jóchanan ben Zakkai*, který se ujal vedení při reorganizaci židovského života po zničení chrámu a vedl rabínskou akademii v Jamnia. Aktivní v této době byl rabi *Eliezer*. raban *Gamaliel II.* (činný v letech 80 – 120 po Kr.) zavedl do modlitby *Osmnácti proseb* kletbu proti křesťanům. Rabi *Akkiba* byl vedoucí osobností v období od roku 120 do roku 140 po Kr. Spolu se svým žákem rabi *Meirem*

významně přispěli ke kodifikaci ústního zákona. Autoritativní shromáždění ústního zákona ve sbírku Mišnu bylo výsledkem rabi **Jehuda ha-Nasi** (Kníže Juda) na konci druhého století.

Rabínům, učitelům Zákona šlo o to, aby náboženství ovládlo celý život člověka, včetně situací, které Starý zákon ještě nemohl brát v úvahu. Rabínská literatura má dvojí zaměření. Složka, zvaná **halacha** (jít, chodit), má spíše mravní a právní charakter. Druhou složkou je **hagada** (zvěstovat), která má blíže k dogmatice než mravouce. Nacházely se v ní i partie poetické nebo legendární. Spojením halaky a hagady vznikla sbírka zvaná **Mišna** (šana – opakovat). Jde o soubor zvykového práva poexilního židovství, jemuž se Židé snažili dodat autoritu tím, že jeho vznik vedli legendárně až k Mojžíšovi a označovali jej za ústní Zákon. Zbožnost ztuhla v mravních předpisech. Být zbožný znamená přísné plnění těchto předpisů a náboženských úkonů. Židovský zákon se netýkal jen kultu a náboženství, nýbrž celého života. Zákoníci nebyli jen teology, ale i právníky. Rabínští učenci z doby Mišny jsou nazýváni „**tanaité**“.

Mišna se stala předmětem disputací a vysvětlování rabínů a jejich škol, předně v Palestině a v Babylonu. Výsledkem této práce na Mišně byla tzv. **Gemara** (dokončení, doplnění, zdokonalení). Tito učitelé, nazývaní „**amorité**“, pracovali od roku 200 po Kr. do roku 500 po Kr. **Talmud** vznikl spojením Mišny a Gemary. Palestinský Talmud vznikl asi roku 400 po Kr. a Babylonský Talmud o sto let později.

Midraš je technický termín pro synagogální výklad Písma. Později se jím rozumí exegetická homilie, kázání. **Targumy** jsou překlady či parafráze hebrejského Starého zákona do aramejštiny, běžné řeči Ježíšovy doby.

Esejci, kumránské společenství

Tvořili asketické bratrstvo, kam byli přijímáni jen ti, kteří zachovávali přísné předpisy řádu. Nesměli se ženit, majetek měli společný. Teprve po dvouleté zkušební lhůtě mohl být nový uchazeč přijat za člena tohoto řádu. Tato společnost proklamovala rovnost a bratrství. Podobně jako farizeové pečlivě studují Zákon. Jeho dodržování bylo vysoce ceněno. Jeden z předpisů řádu nařizoval, aby přestoupení Zákona bylo zabráněno i za cenu smrti člověka. Velký důraz je kladen na obřadné očišťování, společná jídla, ale i na společnou modlitbu při východu a západu slunce a při jiných příležitostech. Esejci se rozešli s chrámovou zbožností a přestali docházet na svátky do Jeruzaléma. Měli též odlišný kalendář od oficiálního židovstva. Nedávné nálezy v Kumránu (1947) v blízkosti Mrtvého moře, přinesly mnohé nové poznatky o tomto společenství.

Význam kumránských nálezů je také v tom, že nám dávají poznat rukopisy Starého zákona před dvěma tisíci lety. Jejich znění je v překvapivé shodě se zněním dnešním. O příslušnosti Kumránu k esejskému hnutí většina badatelů nepochybuje. Kumrán byl zřejmě centrem celého hnutí.

Hlavním nedostatkem esejců bylo, že se obrátili zády ke světu a mysleli na zachránění sebe sama. Všechno mimo sebe viděli jako nečisté a ovládané zlými duchy. Lidi rozdělili na syny světla a syny tmy. V souvislosti s očekáváním konce dnů vyhlíželi Mesiáše, který bude

nástrojem spásy v Božích rukou. Očekávali Mesiáše – krále a Mesiáše – kněze. Mesiáš král je podřízen Mesiáši knězi. Ve spisech je často zmiňován Učitel spravedlnosti. Byl to zakladatel společenství, muž zbožný a opravdový a pro svou víru a učení mnoho trpěl. Víra v konečné vítězství dávala tomuto společenství sílu k nesení nemalých obětí.

Zélóti

Základní myšlenky a organizace zélótského hnutí pocházejí pravděpodobně od Judy Galilejského, který po nařízeném daňovém soupisu obyvatel v roce 6 po Kr. vedl se svými přívrženci boj proti Římanům (Sk 5, 37). Zélóti učili, že je lépe zemřít, než se podrobit cizí nadvládě. Jsou připraveni použít i násilných prostředků, aby byla dosažena výlučná vláda Boží. Zatímco esejci, viděli největšího nepřítele v současném velekněžském rodu v Jeruzalémě, zélóti jej spatřovali v římském císaři. Vyhlásili Římu boj na život a na smrt. Starozákonní postava Pinchase (Nu 25) jim sloužila za příklad horlivosti. Členové tohoto hnutí mají různé další pojmenování – lupiči, sikariové, barjone, Galilejci. Svým významným dílem přispěli k rozpoutání války proti Římanům a válečná porážka znamená konec tohoto hnutí.

Samařané

Jsou to potomci Židů a přistěhovalců v době po vyvrácení severního Izraele. Náboženský kult Samařanů vznikl na konci 4. století př. Kr., kdy byl nově postaven starý Sichem a na hoře Gerizím byl zřízen kult. Nejstarší židovské zprávy o Samařanech pochází z 2. století př. Kr., mluví se však o Sichemitských, lidu Sichem. Teprve od 1. století př. Kr. jsou židovskými protivníky označováni jako Samařané. Otevřeli se ve své velké části helénizující politice Seleukovců. Jochanan Hyrkános I. vyplnil Sichem a Gerizím. Gerizím však zůstává poutním místem. Za závaznou uznávají pouze Tóru. Mojžíš je považován za největšího proroka a na konci věků se vrátí, aby potrestal všechny, kteří nevěřili jeho zjevení. Pravověrní Židé považovali samařský kult za nezákonný a nečistý a Samařany pohrdali.

Diaspora

Většina Židů žila mimo Palestinu a bylo možné je najít v každém větším městě římské říše. V Alexandrii měli zvláštní čtvrť, kde žilo asi 2 miliony Židů. Mnoho jich žilo též v Římě. Židé byli osvobozeni od vojenské povinnosti, měli vlastní soudní pravomoc ve svých náboženských otázkách, směli stavět synagogy a vlastní hřbitovy. Vliv jejich náboženství se projevoval získáním proselytů i přívrženců označovaných jako bohobojní tj. mající úctu k pravému Bohu. Mnozí Židé v diaspoře podléhali vlivu helénismu, a proto i Nový zákon rozlišuje mezi hebreji a helénisty (Sk 7).

System vzdělání

Zvláště v diaspoře bylo vzdělání nesmírně důležité pro udržení národního povědomí. Spolu se synagogami se vyvíjely i školy. Povinná školní docházka neexistovala, ale židovská obec organizovala pro své děti vyučování nejzákladnějších znalostí, především čtení z Tóry, psaní a počítání. Podle tradice byly školy v Palestině založeny na popud zákoníka a farizea Šimona ben Shatah, který žil kolem roku 75 př. Kr. Děti se učili nazpaměť Šema, oddíly z Tóry, přísloví a vybrané žalmy. Veliký důraz kladli Židé též na vyučování řemeslům. Měli přísloví,

že kdo neučí svého syna řemeslu, dělá z něho zloděje. Pán Ježíš se vyučil tesařem, což označuje stavitele domů nebo zedníka. Pavel pracoval jako výrobce stanů. Dívky se učily domácím pracím a připravovaly se na manželství a mateřství.

Starozákonní apokryfy

Starý zákon uzavírá kniha proroka Malachiáše sepsaná kolem roku 450 př. Kr. V období mezi Starým a Novým zákonem, jemuž říkáme intertestamentální, vznikla obsáhlá literatura psaná v aramejštině nebo řečtině. Dělíme ji na dvě základní složky: literaturu apokryfní a pseudoepigrafní. Oběma je společné, že nebyly přijaty do Starého zákona. Apokryfy nalézáme v Septuagintě a katolické Bibli, a proto jim říkáme deuterokanonické. Termín Apokryfy vznikl z řeckého slova, který znamená skrytý, tajný. Tyto spisy byly pokládány za užitečné k náboženskému a morálnímu vzdělání, nejsou však součástí kanonického textu. Počítáme k nim: III. Ezdrášova, I., II., III. Makabejská, Tóbijáš, Júdit, Modlitba Manassesova, Přídavky ke knize Daniel, Přídavky ke knize Ester, Báruch, Dopis Jeremiášův, Sírachovec (Ecclesiasticus ve Vulgátě) a Kniha Moudrosti (Moudrost Šalamounova v Septuagintě).

Starozákonní apokryfy jsou důležité pro studium světa, v němž křesťanství začalo působit. Jejich pomocí poznáváme politické podmínky a teologické principy, které byly běžné v judaismu na počátku našeho letopočtu. Myšlenkový svět starozákonních apokryfů můžeme rozdělit do několika výrazných okruhů.

Motiv exilu a návratu

III. kniha Ezdrášova věnuje pozornost období, kdy se Židé vraceli z babylonského zajetí do své vlasti. Do období babylonského exilu náleží svým dějem i kniha Báruchova, připsaná žákou proroka Jeremiáše.

Kniha Tobiáš pojednává o těžkostech vzorného Izraelce, který pochází z Galileje a později přebývá v Ninive. Pochovává na svůj náklad nepohřbené Židy, které Sanherib nechal popraviti. Zdůraznění povinnosti pochovávat mrtvé se táhne celou knihou. Kniha obsahuje cenné modlitby a řadu dobrých myšlenek, jako např. nebrat si ženu jen pro povrchní radost, ale pro pravdu. Tato kniha nám dává poznat podobu židovské zbožnosti a rodinného života v 2. století před Kristem.

Do doby babylonského zajetí je umístěna i historka o Zuzaně, kterou předkládá apokryfní 13. kapitola kanonické knihy Daniel. Vypráví o krásné Židovce, která se zalíbila dvěma starším židovským soudcům. Když odmítla vyhovět jejich touhám, obžalovali ji z manželské nevěry. Je odsouzena k trestu smrti, ale v poslední chvíli ji zachrání mladičký Daniel, který ukáže na rozpor ve výpovědi svědků. Vyprávění bylo napsáno v době 1. století před Kristem, kdy se vzrůstala křivá svědeckví. V těchto spisech jde o kázání ve formě historek.

Cesta moudrosti

V druhém myšlenkovém okruhu jde o životní zásady a stanoviska, jež jsou shrnovány pod pojem moudrosti. Kanonické knihy Jób, Kazatel, Přísloví se ubírají tímto směrem. Mezi apokryfy sem patří Sírachovec a Kniha Moudrosti. Kniha Sírachovcova byla napsána v době

kolem roku 190 – 170 př. Kr., kdy sílil helénistický vliv na Palestinu a autor chce před tímto vlivem varovat. Sám mu však do jisté míry podléhá. Spis byl původně napsán hebrejsky, ale pisatelův vnuk ji v roce 132 př. Kr. přeložil do řečtiny. Vyzývá k bázni před Bohem a ke složení důvěry v Hospodina. Kniha Moudrosti je napsána v 1. st. př. Kr. zřejmě v Alexandrii. Chce prostředky helénistického vzdělání posílit židovskou víru. Moudrost je síla vycházející z Boha. Má moc činit z lidí přátele Boží a přátele pravdy.

Boj za svobodu

Tematicky sem spadají tři knihy Makabejské, kniha Júdit a dodatky ke knize Ester. Pouze 1. kniha Makabejská je historicky věrohodná, ostatní knihy obsahují mnohé legendární prvky. 2. kniha obsahuje např. vyprávění o starci Eleazarovi, který raději volí smrt, než by jedl zakázané vepřové maso. Druhá historka vypravuje o sedmi bratřích, kteří jsou postupně umučeni, protože se nechtějí zpronevřit předpisům svého náboženství. Jejich vlastní matka je v tom povzbuzuje a nakonec umírá i ona. Pozornost je věnována historickému údobí makabejských válek. Prvé dvě knihy Makabejské vznikly v 2. století př. Kr. a 3. kniha krátce před počátkem křesťanského letopočtu. Také kniha Júdit je ze stejného období a cílem vyprávění je dodat židovskému lidu sílu k odporu. Vojevůdce asyrského krále Holofernes přitáhne do Judska a oblehne město Betulii. Júdit, krásná a bohatá vdova v asyrském ležení podává zprávu o ubohém stavu města a žádá o povolení zůstat v ležení. Holofernes se při hostině na její počest opije, a když hosté odejdou, usekne mu Judit hlavu. Hlava je odnesena v koši do Betulie, odtud provedou náhlý útok a město je zachráněno. Júdit zpívá Bohu píseň díky. Ke knihám boje o svobodu patří i několik přídavků ke knize Ester.

Pasivní rezistence

Na rozdíl od předcházející skupiny se v těchto dílech ozývají myšlenky, že zlému se nemá odpírat, že násilí je marné. Patří sem zvláště apokryfní přídavky k 3. kapitole kanonické knihy Daniel, obsahující modlitbu Azariáše a zpěv tří mládenců. Bůh od nás nežadá nic jiného než důvěru v něho a pokornou poslušnost.

Proti modlářství

Do boje proti modlářství vede dopis Jeremiášův, Modlitba Manassesova a dodatek ke knize Daniel ke 14. kapitole o Bélovi a draku. Dopis Jeremiášův varuje před modloslužbou, před uctíváním stříbrných, zlatých a dřevěných výtvorů. Historkou o Bélovi má být zesměšněna modloslužba. Vypravuje o kněžích této modly, kteří předstírají, že oběti pojídá Běl sám. Daniel dokáže, že kněží berou oběti pro sebe a své rodiny.

Pseudoepigrafická literatura židovská

Označení knih jako pseudoepigrafy znamená lživě, klamně nadepsané a ukazuje předem na jejich nevěrohodnost. Tato literatura byla napsána přibližně mezi rokem 200 př. Kr. a rokem 100 po Kr. Židé věřili, že Bůh se dal poznat svému lidu již ve starozákonním období a není potřeba k dosažení spásy znát něco jiného. Věřili, že Tanach (hebrejská Bible) obsahuje plné zjevení. Pozdější spisy jsou nadepisovány jmény slavných postav minulosti. K

pseudoepigrafním legendám patří: Aristeův dopis, líčící vznik Septuaginty (72 učenců v Egyptě na ostrovu Faru přeložilo v 72 dnech Starý zákon do řečtiny). Kniha Jubileí je volným výkladem 1. knihy Mojžíšovy. Utrpení Izajášovo končí nanebevzetím proroka.

Druhou skupinu tvoří pseudoepigrafní básnictví zachované v Žalmech Šalamounových, třetí skupinu tvoří poučný spis tzv. 4. knihy Makabejské. Největší složku tohoto druhu literatury tvoří tzv. apokalypsy. Náleží sem knihy Sibyliny, Henochovská literatura, Nanebevzetí Mojžíšovo, 4. kniha Ezdrášova, Závěti dvanácti patriarchů, Život Adama a Evy. Řecké slovo *apokalypsis* znamená zjevení či odhalení. Apokalyptika odhaluje co se má v blízké budoucnosti stát. Nauka o zmrtvýchvstání je průvodním zjevem učení apokalyptiky o tomto věku a budoucím. Apokalyptikové počítali s Božím zásahem do tohoto světa v blízké budoucnosti. Často vypočítávali datum, kdy k Božimu soudu dojde.

GEOGRAFIE PALESTINY

Historie národů je v mnohém ohledu neoddelitelně vázána a limitována geografii. Je geograficky významné, že staré civilizace vznikaly při březích řek. Starý Egypt vděčil své existenci Nilu, Mezopotámie Eufratu a Tigridu, indické kultury vznikají při údolích řek Brahmaputry a Gangu. Evropské kultury se objevily při březích Tiberu, Dunaje, Rýna a Labe. Též zemětřesení a vulkanická činnost hrála svou roli v utváření dějin lidstva. Území velkých říší bylo limitováno nepřekročitelnými horskými masivy, pouštěmi a oceány. Také přírodní zdroje ovlivňovaly umístění a povahu různých kultur.

Bůh připravil zaslíbenou zemi pro svůj vyvolený lid právě tak, jako připravoval svůj vyvolený lid pro zaslíbenou zemi. Zaslíbená země mohla být stvořena jako prostředí, které by bylo ideální k bydlení. Bůh však připravil pro svůj lid zemi, která ztělesňuje nejextrémnější geografické rozdíly. Má málo nerostných zdrojů. Svým obyvatelům byla schopna poskytnout pouze prostou a nejistou existenci.

Palestina je geograficky součástí tzv. Úrodného půlměsíce, který se rozprostírá od jihovýchodního cípu Středozemního moře poblíž Gázy až k Perskému zálivu. Na severu je ohraničen pohořím Taurus a na jihu arabskou pouští. Označení Palestina sloužilo od roku 800 př. Kr. pro filistinskou pobřežní krajinu. V šestém století před Kristem je užívá Herodotus pro označení celého východního pobřeží Středozemního moře. Hadrián začal užívat toto označení pro zemi Židů, aby jméno Judsko bylo vymazáno z paměti. Označení Kanaán je nalezeno v dokumentech z Mari (18. st. př. Kr.).

Geopoliticky je to země nesmírně významná, protože tvořilo jediný mezikontinentální pruh země, který sloužil jako most spojující Afriku s Asií a Evropou a prostřednictvím Rudého moře spojoval Indický oceán s Atlantickým oceánem přes Středozemní moře. Na obou koncích tohoto mostu se stýkaly tehdejší velké civilizace, říše vzniklé v Mezopotámii a Egyptě. Palestina jako spojnice východu se západem se stávala velmi často místem, kde se střetávala, nebo jí procházela vojska obou velmocí. Byla to země, která svou kombinací

geografického položení a vojenského nepřátelství nebyla snadná k obývání a Izraelští se museli učit ve víře spoléhat na Boží pomoc.

Geopoliticky je možné Palestinu rozdělit na Předjordánsko a Zajordánsko. Předjordánsko lze dále rozdělit od severu na jih na Fénicii, Galileu, Samaří a Judsko. Fénicie se rozkládala asi v 200 km pobřežním pásmu na sever od hory Karmel. Galilea měla většinou hornatý terén, který byl ohraničen na východě řekou Jordánem, na jihu údolím Jezreel (Esdraelon) a na severu roklinou řeky Litani. Měřila ne více než 80 km od severu k jihu a 40 km od východu k západu. Údolím Beth Kerem (na východ od Acco, Ptolemais) je ji možno rozdělit na vrchní a spodní Galileu. Většina novozákonních zpráv je ze spodní Galileje, která byla asi ve výši 610 m nad mořem. Vrchní Galilea měla výšku asi 1000 m nad mořem. Galilea byla zranitelná kulturně i vojensky. Proto byla podezírána v náboženském (J 1, 46) i jazykovém ohledu (Mt 26, 73). Město Tiberias se postupně po zničení Jeruzaléma v roce 70 po Kr. stávalo centrem pro židovské učence pracující na Talmudu. Zde bylo poslední sídlo Sanhedrinu a byla zde vydána Mišna.

Samařsko dostalo své jméno po třetím hlavním městě Severního království. Rozprostíralo se na jih od údolí Esdraelon až k Jerichu a dnešnímu Tel Avivu. Zaujímal rozlohu asi 60 km od východu na západ a 65 km od severu k jihu. Přírozeným geografickým centrem Samařska bylo město Sichem, umístěné v údolí mezi horami Ebal a Gerizím.

Judsko zahrnovalo území asi 14 km na jih od Sychar až po Beer-šeba. Na východě tvořila hranici řeka Jordán a Mrtvé moře. Na východě sahala k pobřeží, ale nezahrnovala území Aškalon, někdy též oblast Gazy, Azotu a Jamnie. Judsko zahrnovalo asi 80 km od severu k jihu a 25 km od východu k západu. Provincie Idumea jako součást Judska hrála podřadnou roli v poexilní a novozákonní době. Idumea je řecké slovo pro Edóm. Rozprostírala se na jih od Hebronu až k Bersabé.

Zajordání se rozprostíralo na druhé straně Jordánu až k okrajům východní pouště (50 – 125 km), od hory Hermon na severu až k zálivu Akaba (400 km). Ve starozákonní době tato oblast zahrnuje od severu k jihu Bášan, Gilád, Mishor, Moáb a Edóm. V novozákonní době jsou to na sever od potoka Jarmúk oblasti Tetrarchy Filipa Gaulanitis, Trachonitis, Auranitis, Batanea a Iturea. Na jih od těchto území je oblast Dekapolis, která zahrnovala konfederaci nově vybudovaných řeckých měst Scythopolis, Pella, Gerasa, Filadelfia, Hippos, Gadara, Dion, Canatha, Raphana a Damašek.

Západní část bývalého velkého Moábu zaujímal v novozákonní době oblast Perea. Na severu sahala až k městu Pella, kam se utekli křesťané na počátku první židovské války. Na jihu sahala až k opevněnému městu Machaerus, kde Herodes nechal popravit Jana Křtitele. Hlavním městem celé oblasti byla Gadara.

Oblast, kde v době starozákonní sídlil Edóm, na jih od potoka Arnon je poslední geopolitická oblast Zajordánska. Mojžíš kdysi žádal krále Edom, aby Izrael směl projít jeho územím královskou cestou, ale král odmítl. V novozákonní době je zde nabatejské království. Jeho hlavním městem je Petra.

Při studiu topografie zaslíbené země je třeba si uvědomit, že se jedná o poměrně malé území 17 000 čtverečních kilometrů tj. o něco větší než jihomoravský kraj. Palestinu můžeme rozdělit na 4 geologické oblasti: přímořská nížina, centrální vrchovina, údolí Jordánu, zajordánská náhorní plošina.

Přímořská nížina je nízko položená, úrodná otevřená. Směrem k jihu nížina pozvolna stoupá a rozšiřuje se. Většina tohoto území má nadmořskou výšku nižší než 50 m nad mořem a celá nížina zůstává pod 100 m nad mořem. Na pobřeží nebyla vhodná místa, jež by mohla sloužit jako přístav lodím. Herodes musel vytvořit Cesareji umělý přístav, který by mohl sloužit jako kotviště lodí. V době vlády římských prokurátorů se Cesarea stala hlavním městem Palestiny.

Centrální vrchovinu můžeme charakterizovat jako opak přímořské nížiny tj. je vysoká, uzavřená a neúrodná. Na nejnižším místě je asi 460 m nad mořem a stoupá na některých místech až do výše přes 1000 m nad mořem. Kontrast ve výšce mezi přímořskou nížinou a centrální vrchovinou je značný, když si uvědomíme, že k němu dochází na malé rozloze. Při cestovní vzdálenosti 3 až 4 kilometrů je často třeba zdolat výškový rozdíl půl kilometru. V centrální vrchovině je třeba na některých místech překonat 5 odlišných hřebenů, které jsou od sebe odděleny hlubokými údolními. Řada míst je zde izolována a relativně nepřístupná. Nejvýše položená místa jsou v horní Galileji, kde je též nejvyšší hora Jarmuk, vysoká 1210 m. Mezi výšinami v Galileji a Samaří se rozprostírá údolí, které spojuje Jordánskou proláklinu s pobřežní nížinou u Acco. Ve starozákonní době je toto místo známé jako údolí Jezreel, v novozákonní éře Esdraelon. Zde se nachází planina Megiddo se starobylym městem téhož jména, jež jsou nejstrategičtějším městem Palestiny. Zde se konaly mnohé slavné bitvy a zřejmě jméno Harmagedon ze Zjevení Janova (16, 16) je symbolický termín pro konečnou rozhodující bitvu. Nedaleko odtud se do výše 600 m tyčí hora Tábor.

Ačkoliv samařská krajina je hornatá, je prostoupena množstvím malých plání a otevřených údolí. Čím více postupujeme na jih v Judsku, tím se krajina stává drsnější a rozeklanější. Pouze 8 km jihovýchodně od Jeruzaléma začíná Judská pustina. Je to opravdová kamenitá poušť: místo bez srážek, rostlin a živočichů. Na východním pobřeží příkře spadá do Jordánské prolákliny s výškovým rozdílem téměř 1400 m. Na jih od Judska se rozprostírá poušť Negeb. Ve své severní části poskytuje pouze nejskromnější možnosti života pro beduíny. Centrální Negeb odpovídá tomu, co je ve Starém zákoně nazýváno poušť Zin a neposkytuje možnost osídlení ani pro beduíny. Jižní Negeb, odpovídající starozákonní poušti Páran je nejpustší ze všech oblastí této zóny.

Dominantní geologické síly, které daly krajině celého Kanaánu podobu, se nejzřetelněji projeví v **Jordánské proláklině**. Ta je součástí jedné z nejdelších, nejhlubších a nejširších trhlin zemského povrchu, jež je známa jako Afro-Arabská proláklina. Začíná v jihovýchodním Turecku a pokračuje přes Rudé moře až k Etiopii. V nejhlubším bodě poblíž Mrtvého moře klesá až do hloubky více než 7320 m pod hladinou moře, teprve tam bychom narazili při vrtu naplaveninami na pevnou skálu. Dochází zde denně k 200 až 300 otřesům půdy, z nichž většina je pro lidské smysly nepostřehnutelná. Bible zmiňuje zemětřesení za krále Uziáše (Za 14, 5; Am 1, 1).

Hora Hermon je vysoká 2815 m nad mořem a její vrcholek zůstává zasněžen většinu roku. Napájí stovkami potůčků, jež se sbíhají ve 3 hlavní potoky, řeku Jordán. Bažinaté jezero Hula bývalo v minulosti zdrojem nákazy malárií. Když se stalo součástí státu Izrael, bylo vysušeno, a byla tím získána úrodná půda, kde je možné sklízet až 10krát úrodu různých plodin v jediném roce. Jezero Galilejské či Genezaretské nebo Tiberiatské je sladkovodní jezero měřící přibližně 21 km od severu k jihu a 13 km od východu k západu. Je hluboké 50 m a svou polohou 200 m pod úrovní moře je nejnižším sladkovodním jezerem na světě.

Vzdálenost Galilejského jezera od Mrtvého moře je pouze 100 km. Řeka Jordán však v této oblasti tvoří tolik meandrů, že je dlouhá v tomto úseku 320 km. Tok řeky není širší než 18 m. Mrtvé moře měří na délku 85 km a na šířku 16 km. Poloostrovem Lisan je rozděleno na dvě části. Severní je větší a v nejhlubším místě je hluboké 400 m. V jižní části je mnohem mělká, hloubka se mění od 1 m do 10 m. Nachází se 400 m pod úrovní moře, a je tak nejnižším místem na zemské kouli. Obsah solí tvoří ve vodě 26 – 35%, což je nejslanější vodní rezervoár na světě. Mrtvé moře neobsahuje žádný život, kromě výskytu některých bakterií a parazitů, kteří jsou schopni v této extrémně slané vodě přežít. Podél břehů jsou rozsáhlé zásoby síry a asfaltu.

Zajordánská náhorní plošina se rozprostírá asi 400 km od hory Hermon k Rudému moři, je široká 50 – 130 km a dosahuje výše až 1500 m nad mořem. Je zde poměrně dost srážek, které napájí 4 důležité řeky tekoucí v hlubokých roklích: Jarmuk, Jabok, Arnon a Zared. Severní oblast je úrodná a v dostatečně zavlažované půdě se daří různým obilovinám, zvláště pšenici. V době římské říše tato oblast sloužila jako sýpka pro Syrskou provincii. Na východě dochází k rychlému přechodu ze stepi ve východní poušť.

Hydrologie. Není náhodou, že hlavním božstvem v Egyptě byl bůh slunce Amon-Re a v Kanaánu Baal, bůh deště a plodnosti. V Egyptě a Mezopotámii nebylo potřeba dešťů, protože země byla napájena Nilem a Eufratem. V Kanaánu bylo přežití závislé na srážkách. V zaslíbené zemi nebylo mnoho řek a Jordán protékal hlubokou proláklinou a nebyl k němu snadný přístup. Zachování života v zaslíbené zemi záleželo na požehnání dešťů. Když nepřicházely, považoval to Izrael za znamení Božích soudů a v zemi nastal velký hlad (Dt 11, 10 – 17). Výraz „země oplývající medem a strdí“ je pastorální metaforou, která vypovídá o nejistotě a zranitelnosti života putujícího pastýře či rolníka. V takové zemi člověk zakoušel plodnost jako důsledek poslušnosti Bohu.

Nebeské deště jsou odpovědné za prosperitu, plodnost této země. Ve světle těchto hydrologických realit nám vyniká, jakou důležitost a symboliku měla v Izraeli voda. Každá zásobárna vody, každá cisterna, pramen byl s péčí opatrován.

Klima v zaslíbené zemi. V zaslíbené zemi převládají západní tj. oceánské větry a klima má dvě od sebe ostře odlišné sezóny. Horké a suché období (léto), které trvá přibližně do poloviny června do poloviny září; teplé a mokré období (zima), které trvá od října do poloviny dubna. Letní období je stabilní. Počasí je teplé, obloha většinou jasná, letní bouřky jsou výjimečné. Zimní sezóna je nestabilní. Je to období dešťů, o nichž se ve Starém zákoně hovoří jako o deštích „raných a pozdních“ – podzimních a jarních (Dt 11, 14; Ž 84, 6; Jr 5,

24; Oz 6, 3; J 2, 23; Jak 5, 7). Rané deště v průběhu října změkčily zemi a připravily ji pro orání a zasévání. Pozdní deště v dubnu byly důležité pro zrání určitých plodin (Am 4,7). Dny největších dešťů splývaly s obdobím nejchladnějšího počasí od prosince do února (Ez 10, 9 – 13). Na místech vyšších než 760 m nad mořem se objevuje malá vrstva sněhu. Obecně se dá povědět, že srážky narůstají směrem k severu. U Elatu u Rudého moře naprší ročně kolem 2 cm srážek, v Beer- šeba 20 cm, v Nazaretu 70 cm, při potoku Jarmuk v severní Galileji 110 cm a na hoře Hermon 150 cm. Srážky klesají od západu k východu. Pro horkost podnebí se 60 – 70% závlahy vypaří a pouze 10 – 25% může sloužit zemědělským účelům. Velmi významná je rosa, která se objevuje asi 250 dnů v roce, a některá vegetace je na ní zcela závislá.

Přechodné období změn obou sezón trvá krátce: od pozdního dubna do počátku června a od poloviny září do poloviny října. V tomto období vanou často pověsné větry „ široko “, v Bibli zvané „ východní větry “ (Gn 41, 6; Jb 27, 21; Iz 27, 8). Jsou to horké větry z Arabské pouště, které často trvají více než týden a vysuší všechnu vegetaci a působí mnohé problémy lidem i zvířatům. Kde země měla dostatek vláhy, tam byla v minulosti Palestina mnohem více zalesněná než dnes. Většinou byla však krajina pokryta křovisky typickými pro středozemní oblast. Palestinou procházely dvě hlavní obchodní cesty: Přímořská cesta (Via Maris) a Velká královská cesta (Nu 20, 17; 21, 22).

JAK ŽILI LIDÉ V BIBLICKÝCH DOBÁCH

Bible je Božím Slovem, které si zachovává svou platnost ve všech dobách a kulturách. V biblické terminologii, vyprávění o obrazech se odráží životní styl a kultura života v Palestině před dvěma až čtyřmi tisíci lety, která je značně odlišná od současnosti. Bližší seznámení s životními podmínkami lidí v biblických dobách nám může pomoci k lepšímu pochopení biblického poselství a k jeho správné aplikaci v našich podmínkách.

Bydlení

V nejstarších dobách bydlel Izrael ve stanech vyrobených většinou z kozích kůží. Stany byly stavěny ve skupinách, aby celá rozvětvená rodina byla připravena k pohotovému obraně. Půdorys stanu tvořil obdélník ohraničený po delších stranách třemi kůly. Prostředkem v podélné ose stála řada tří vyšších kůlů. Kůže byla přehozena a přichycena ke kůlům a stanovými kolíky upevněna k zemi. Závěs rozdělával stan na dvě části. Přední část byla otevřená a patřila mužům nebo hostům. Zadní část byla určena ženám a dětem. Cizím mužům byl vstup pod trestem smrti zakázán. Když Sísera přijal pozvání Jáely do vnitřní části stanu, zpečetil svůj osud. Zaplatil smrtí (Sd 4, 18 – 21).

Po usazení v Palestině stavěli Izraelci domy. Původní domky byly z hliněných cihel vysušených sluncem. Později začali používat jako stavební materiál kámen, nejčastěji bílý vápenec. V Galileji budovali příbytky z černého bazaltu, na pobřeží ze žlutého pískovce. Domek obsahoval většinou jednu malou místnost, do které se vcházelo přímo z ulice. Pouze bohatí lidé si mohli dovolit více místností s vchodem do dvora, ve kterém žila domácí zvířata. Ti nejbohatší vystavěli i druhé podlaží, které bylo k bydlení mnohem příjemnější. Pán Ježíš

jedl s učedníky velikonočního beránka a učedníci před letnicemi se shromáždili k modlitbám ve vrchní místnosti domu (Mk 14, 15; Sk 1, 13).

Střechu tvořila konstrukce z dřevěných trámů pokrytá větvemi stromů. Mezery vyplnili Izraelci blátem, které se za chvíli zazelenalo vyrůstající trávou (2 Kr 19, 26; Ž 129, 6). Prorazit otvor ve střeše nebylo nic obtížného (Mk 2, 4). Na střechu se vystupovalo vnějším kamenným schodištěm nebo po žebříku. Střecha byla příjemným místem k odpočinku uprostřed parného dne, k nočnímu spánku, k přátelskému posezení nebo k soukromým modlitbám (Sk 10, 9). Nevýhodou této střechy byla propustnost pro vodu. V období dešťů do domu neustále zatékalo a voda obyvatelům ztrpčovala život (Př 19, 13; 27, 15). Stěny domku byly silné, s výklenky pro zásoby jídla, nádobí a kuchyňské náčiní. Vysoko ve stěně bylo umístěno okénko s dřevěným mřížovým. Bylo příliš malé, aby přivedlo dostatek světla. Zato v zimě jím pronikal do domu chlad. Proto bývalo zakryté kůží. Světlo do místnosti přicházelo hlavně otevřenými dveřmi. K umělému osvětlení se používaly lampy s olivovým olejem postavené na svícen, aby bylo dost světla pro všechny v domě (Mt 5, 15). Lampa svítila dnem i nocí i v nejhudších rodinách. Původní lampička byla otevřená miska naplněná olejem s plovoucím knotem. Lampička z pozdější doby byla uzavřená nádobka se dvěma otvory. Jedním se naléval olej, druhý sloužil k uložení knotu. Do domu se vcházelo dveřmi, které byly večer zajištěny zevnitř dřevěnou závorou. Obyvatel domu nebo host vcházel přes práh bosý. Pokud přišel večer, přivítaly ho v přední části místnosti hlasy zvířat, protože nocovala společně s lidmi. Z této „předsíně“ vešel na vyvýšené místo pokryté kameny, sloužící jako místo k jídlu, sezení i nocování. Spalo se na slaměných matracích, sedělo na rohožích nebo kusech kůží. Jídlo se vařilo na otevřeném ohništi, ve kterém se topilo zvířecím trusem, dřevem nebo dřevěným uhlím. Pouze domy bohatých lidí měly komín. Vodu přinášely ženy z místní studně. Sanitární zařízení neexistovalo. Později ve velkých městech například v Jeruzalémě nebo v Caesareji byla zavedena kanalizace.

Život v domácnosti

Lidé v biblických dobách vstávali časně ráno, ještě před východem slunce. Chtěli využít denní světlo k práci, která byla přerušena pouze v době nejvyšších denních teplot polední siestou. Abraham vstal časně zrána, aby obětoval svého syna (Gn 22, 3). Pán Ježíš se modlil před východem slunce (Mk 1, 35). Celá rodina vstávala společně. Jestliže vstal jeden člen rodiny, vzbudil v malé místnosti všechny ostatní. Snídali chléb s olivami, sýrem, nebo sušeným ovocem. Po snídani muži a starší chlapci odešli do práce a ženy se věnovaly domácím pracím. Nejdříve pečlivě zametly dům a uklidily obytnou místnost. Rozdělaly oheň na ohništi. Starší dívky odešly ke studni pro vodu, popřípadě na trh nakoupit čerstvé potraviny. Nakupovalo se denně, protože v horkém podnebí potraviny snadno podléhaly zkáze. Voda se nosila v hliněných nádobách opřených o bok nebo na rameni. Příprava jídla zabrala většinu dne. Nejprve bylo třeba umlít mouku. Obilí se mlelo na ručním mlýnku tvořeném dvěma kameny. Na spodním kamenu se otáčel pomocí rukojeti vrchní kámen s otvorem pro sypání obilí. Výhodnější bylo, když mohly mlít dvě ženy (Mt 24, 41). Zvuk mlýnku provázel Izraelce každý den v dobách míru a Božího požehnání. V dobách Božích soudů mlýnky utichly, v zemi nastal hlad a místo zvuku mlýnků zněl nářek a pláč (Jr 25, 10). Chlebové těsto vzniklo

smísením mouky s vodou. Přidal se kvásek připravený z kousku těsta z předchozího dne. Chlebové placky se pekly na rozpálených plochých kamnech nebo v hliněných pecích vyrobených domácími kutily. Když se muži vrátili z práce, čekala je večeře připravená s láskou i velkou bázňí. Vždyť připálené nebo nechutné jídlo mohlo být důvodem k rozvodu. Večeře byla hlavním jídlem dne. Ke chlebu se podávala dušená zelenina, luštěniny, mléko, mléčné produkty. Konečným chodem bylo čerstvé nebo sušené ovoce.

Většina lidí jedla prostá jídla. Chléb, luštěniny, (čočka, hrách, fazole), zeleninu (cibule, pórek, česnek, okurky, melouny), mléko a mléčné výrobky (máslo, sýry, jogurty), ryby, ovoce (fíky, olivy, hroznové víno, jablka), pistáciové ořechy a mandle. Sladilo se medem nebo sladkým sirupem z převařené hroznové šťávy. Sůl se získávala odpařováním z mořské vody. Používala se ke konzervaci ryb a masa, k léčení (2. Kr 2, 19 – 22), ke kultickým účelům při obětech (Lv 3, 12), při oslavě uzavření smlouvy (Nu 18, 19). Maso bylo považováno za luxus. Nesmělo být jedeno společně s mléčnými produkty (Lv 7, 26). Maso se jedlo v období svátků, obětí a příležitostně při návštěvě hosta k jeho uctění. Již od dob praotců Izraele pohostinnost patřila k nejzákladnějším povinnostem hostitele (Gn 18, 1 – 18; 24, 31 – 33). Také Nový zákon přikazuje pohostinnost k hostům (Žd 13, 2).

Před jídlem a po jídle se myly ruce pod tekoucí vodou. V chudých rodinách se jedlo ze společné mísy postavené na rohoži na podlaze. V době novozákonní se při slavnostních příležitostech leželo na lehátkách u stolu. Levou rukou se stolovníci opírali o stůl a pravou namáčeli chléb do mísy s připraveným pokrmem. Voda ze studní byla kvalitní. Při jejím nedostatku se používala voda z cisteren, která se stávala často zdrojem nákazy. K pití se také používalo slabé víno, které bylo spíše kvašenou hroznovou šťávou. Písmo varuje před nadměrným pitím vína (Př 23, 20; Ef 5, 18).

Oblékání

Oblékání v starozákonní i novozákonní době bylo prosté. Hlavní součástí oděvu byla splývavá tunika, podobná naší košili. Byla utkána ze dvou kusů plátna, vlny nebo bavlny, sešitých horizontálně ve výši pasu. Šat Pána Ježíše měl zvláštní cenu, protože byl utkán z jednoho kusu (J 19, 23). Nesměly se použít dva druhy materiálu na jeden oděv. V dobách smutku či pokání se nosily tuniky z pytloviny nebo z kozí kůže. Muži si oblékali krátké, barevné tuniky v délce po kolena často v oblíbené červené barvě. Ženy měly dlouhé, většinou modré tuniky s výstřihem zdobeným vyšíváním do tvaru V. Tuniky mohly být přepásány v pase opaskem z kůže nebo drsné látky. Opasek sloužil jednak k připevnění peněžního váčku nebo zbraně, jednak k připásání beder při práci či k běhu. Spodní část tuniky se zastrčila za opasek, a tak se šat zkrátil. Toto přepásání beder je použito v Novém zákoně jako metafora připravenosti (1 Pt 1, 13).

Cennější částí oděvu byl vrchní plášť, který v noci sloužil jako příkrývka. Byl vyroben z tlusté vlněné látky sešité na ramenou, s otvory pro hlavu a ruce. Chránil majitele před chladem, měl však i funkci estetickou. Bohatí lidé nosili vrchní plášť vždy. Byl zhotoven z jemné tkaniny nebo z hedvábí, které bylo znamením luxusu.

Zbožní Židé zdobili spodní okraje svých plášťů modrými třásněmi, které jim měly připomínat plnění Božích přikázání (Nu 15, 38 – 39; Mt 23, 5). Těchto třásní se dotkla nemocná žena toužící a očekávající uzdravení od Pána Ježíše (Mt 9, 20). Kněží nosili místo vrchního pláště bílý lněný efod. Pod tunikou se nosila bederní zástěrka. Tu měl na sobě Petr, když čteme, že byl nahý (J 21, 7). Zřejmě též Pán Ježíš na kříži (J 19, 23). Na nohou nosili Izraelci jednoduché sandály s podrážkou z kravské kůže, připevněné k noze řemínky. Bosí chodili ti nejchudší a lidé v období smutku či pokání. Obuv se zouvala při vstupu na svaté místo nebo při vcházení do domu. Služebnictvo rozvázalo hostu řemínky a umylo nohy.

Na hlavě nosili mnozí muži turban a ženy šátek. Neprovdané ženy si někdy přikrývaly na veřejnosti obličej lehkým závojem. Ve starých dobách muži i ženy nosili dlouhé vlasy. Muži, zvláště kněží, si nesměli stříhat vlasy příliš na krátko, protože to bylo obvyklé při pohanských obřadech. Ti, kteří složili nazarejský či jiný slib si vlasy nestříhali vůbec. Muži měli plnovous, který stříhali jen na znamení smutku. V době apoštola Pavla nosili vlasy kratší než ženy. Často byli hladce oholeni. Dlouhé vlasy u muže byly považovány za nepřirozený jev (1 K 11, 44).

Šaty se praly v tekoucí vodě mýdlem vyrobeným z olivového oleje. Chudí vlastnili jen ten oděv, který měli na sobě, většinou jen tuniku. Když Jan Křtitel požadoval na bohatých, aby svůj druhý plášť dali tomu, kdo nemá žádný, byl to revoluční požadavek. Oděv byl velmi cenný. Roztržené roucho bylo projevem hlubokého zármutku (Jb 1, 20).

Stejně jako ženy v okolních zemích, tak i bohaté izraelské ženy používaly líčidla, lakovaly si nehty a užívaly parfémy. Zdobily se náušnicemi, náhrdelníky, náramky a jinými šperky z drahých kovů a drahokamů. Muži nosili pečetní prsteny a řetěz kolem krku. Proroci však ostře vystupovali proti okázalým projevům marnivosti a pýchy (Iz 3, 16 – 24). V novozákonní době jsou věřící vyzýváni ke střizlivosti a mají se zdobit dobrými skutky a tichým a pokojným duchem (1 Tm 2, 9; 1. Pt 3, 3 – 5).

Rodina

Základní sociální jednotkou v izraelské společnosti byla rodina, která nejen zajišťovala osobní bezpečnost svých členů, ale udržovala náboženské i národní tradice. Ve starozákonní době byly rodiny zvláště rozsáhlým společenstvím. Žily v nich pohromadě až čtyři generace společně s bližším příbuzenstvím, služebnictvem a otroky. S otroky bylo nakládáno jako s členy rodiny. Měli právo na odpočinek v sobotu, právo navštěvovat náboženské slavnosti. Otroci byli váleční zajatci, nebo lidé, kteří nebyli schopni zaplatit dluh. Izraelec nesměl zotročit příslušníka vlastního národa. Pokud se zadlužil, prodal svou pracovní sílu na sedm let. V milostivém létě musely být všechny dluhy odpuštěny a všichni otroci propuštěni (Lv 25, 39 – 41).

Rodina měla patriarchální charakter. Nejstarší muž byl nazýván otcem a neomezeně vládl tomuto „malému království“. Jako hlava rodiny byl muž odpovědný za její prospěch hmotný i duchovní. Byl nejen vládcem, ale i knězem rodiny (Jb 1, 5). Žena byla zcela podřízena svému muži. Její poslání je chápáno jako pomoc muži (Gn 2, 18) a prokazování jen dobra a

žádného zla po celý život (Př 31, 12). Portrét ideální izraelské ženy je krásným způsobem vykreslen v 31. kapitole Přísloví. Monogamie byla považována za ideál a byla povinností u velekněze. Po vyjití Izraelců z Egypta byla většina manželství monogamní. Polygamie byla povolena, ale více manželek vedlo k problémům (Lea a Ráchel, Chana a Penina).

Boží příkaz „*Plod'te se a množte se a naplňte zemi*“ (Gn 1, 28) byl brán vážně každou manželskou dvojicí. Děti byly darem od Hospodina. Za projev velkého požehnání byla považována rodina s mnoha syny (Ž 127, 3 – 5). Synové zůstávali i v dospělosti s rodiči, pečovali o ně v jejich stáří, byli zárukou pokračování rodu. Hlavním posláním ženy bylo porodit děti. Neplodnost patřila k nejtěžším údělům provdané ženy (Gn 16, 4; 1. Sa 1, 6 – 10). Při porodu asistovala většinou porodní bába (Gn 35, 17; 38, 28). Po narození umyla, potřela solí a pevně zabalila (Ez 16, 4).

Ve starozákonní době dostalo dítě jméno již v den narození, v novozákonní době v den obřizky. Nebylo jen označením osoby, ale bylo chápáno jako její podstatná součást. Zbožní Izraelci vkládali do jména též část Božího jména (Ezechiel, Daniel, Izaiáš). Pro své dcery vybíraly často poetická jména rostlin nebo zvířat. Osmý den se konala obřizka jako viditelné znamení smlouvy mezi Hospodinem a Izraelem. Prováděla ji hlava rodiny kamenným, později železným nožem (Gn 17, 12 – 13). Dítě bylo dlouho kojeno a po odstavení se konala slavnost (Gn 21, 8). Prvorozený syn patřil Hospodinu. Byl přiveden třicátý den do svatyně a vykoupen zaplacením pěti šekelů knězi. Po otcově smrti přecházelo na něho vedení rodiny a náležel mu dvojnásobný díl dědictví.

Autorita rodičů byla dána zákonem a vzbouření se proti ní mohlo být potrestáno smrtí (Ex 20, 12; Dt 21, 18 – 21). Rodiče byli odpovědní především za náboženskou výchovu dětí. Předávali jim znalost zákona a historie Izraele, aby děti poznaly Boha v jeho milosrdenství (Dt 6, 7 – 9). Od třinácti let byly děti povinny ve všem zachovávat Zákon jako dospělí. Až v novozákonní době vznikají při synagogách školy, kde se hoši učili číst, psát, počítat, hrát na hudební nástroje. Otec byl odpovědný za to, že svého syna vyučí řemeslu nebo obchodu. Matka učila dcery předení, tkaní a ostatní domácí práce. Manželství se uzavíralo na základě dohody otců rodin. Jednalo se o výši věna (*mohar*), které otec ženicha platil otci nevěsty jako náhradu za ztrátu pracovní síly. Průměrná výše věna byla padesát šekelů stříbra. Bylo určeno ženě k užívání hlavně pro případ ovdovění nebo rozvodu. Kdo se izraelské panny zmocnil násilím, byl povinen si ji vzít a zaplatit jí věno (Dt 22, 28 – 29). Mezi příbuznými byl sňatek zakázán. Pokud se otcové dohodli na výši věna, došlo k zasnoubení, které trvalo asi dvanáct měsíců. Mělo právní platnost manželství a mohlo být zrušeno pouze rozvodem. Po zasnoubení následovalo období příprav. Nevěsta šila svatební šaty, její rodina připravovala svatbu a ženich společný domov.

Svatba se konala nejčastěji na jaře po ukončení dešťů a na podzim po skončení sklizně. Trvala sedm i více dní. Ve svatební den byl ženich centrem pozornosti, byl slavnostně oblečen a nosil na hlavě diadém. Také nevěsta měla nádherné šaty, byla ozdobena klenoty jako královna. Svatební pochod vyšel z domu ženicha, aby se sešel s průvodem nevěsty na předem určeném místě. Jindy si ženich došel pro nevěstu až do jejího domu. Když se průvody setkaly,

konala se veselice. Potom nevěsta usedla do ozdobených nosítek spolu se ženichem a slavnostní průvod pokračoval v cestě do jejich nového společného domova. Tam svatební slavnost pokračovala. První rok manželé budovali svůj vztah i domov. Muž byl osvobozen od vojenské povinnosti (Lv 4, 5).

Právo rozvodu náleželo pouze muži. Se svou ženou se rozvedl tím, že jí napsal rozlukový list (Dt 24, 1). Rabín Hilel za důvod k rozvodu považoval připálenou polévku, rabín Šamaj nevěru. Když žena odešla z domu, mohla si odnést pouze to, co měla na sobě. Proto izraelské ženy nosily na sobě všechny své cennosti každý den. Žena s rozlukovým listem se mohla znovu vdát, ale nesměla si vzít kněze. Pokud manžel zemřel a nezanechal dědice, mohl být uzavřen levirátní sňatek. Bratr zesnulého si vzal ovdovělou ženu a děti z tohoto manželství se staly dědici zemřelého (manželství Bóaze a Rút).

Při úmrtí v rodině nastal čas smutku, který byl vyjadřován hlasitým a okázalým oplakáváním. Někdy byly za peníze najaty i plačky. Přísný smutek trval sedm dní (Gn 50, 10). Pohřeb se musel konat pro teplé podnebí co nejdříve. Den pohřbu byl současně dnem půstu. Tělo bylo umyto, zabaleno do plátna a na dřevěných márách neseno k hrobu. Bylo uloženo buď do jeskyně, nebo do země, kde v místě hrobu bylo navršeno kamení. Hroby byly obíleny, aby se živí neposkvrnili dotykem. Zůstat nepohřben a stát se kořistí divokých zvířat se považovalo za nejhorší úděl (1 Kr 14, 11; Ez 29, 5).

Zdroje obživy

Lov divokých zvířat patří k nejstarším způsobům získávání potravy. Prvním lovcem v bibli byl Nimrod (Gn 10, 9), dále je zmínka o Ezauovi (Gn 27, 5). Fauna Palestiny byla rozmanitá. Žili zde zajáci, divoká prasata, vysoká zvěř, různé šelmy jako lvi, levharti, medvědi, vlci a lišky. Z ptáků se vyskytovali holubi, hrdličky, vrabci, čápi, krkavci, sovy, jestřábi, orli a další. Zvěř se chytala do jednoduchých pastí, které tvořila zakrytá jáma nebo síť. Izraelité směli jíst jen maso čistých živočichů poté, co vytekla krev (Lv 11). Zvíře uhynulé nebo rozsápané bylo považováno za nečisté, a kdo ho jedl, stal se kulticky nečistým (Lv 17, 15).

Lovení ryb v Jordánu a na jezeře Genezaretském bylo velmi rozšířené. Ryby se lovily na udici a do sítí. Vrhací síť byla kruhová s průměrem 5 metrů. Petr a Ondřej byli povoláni Ježíšem, když vrhali síť (Mk 1, 16 – 17). Vlečná síť, 3 metry široká a několik desítek metrů dlouhá, byla tažena dvěma loďkami s dvou i vícečlennou posádkou. Na hladině byla udržována korkovými plováky a dole byla zatížena kameny. Při úspěšném rybolovu se vlečná síť uzavřela na obou koncích zatažením provazu a tak se vytvořil uzavřený prostor, z kterého ryby nemohly uniknout. Na Genezaretském jezeře vznikaly často náhlé bouře. Malé rybářské lodky byly vratké a snadno se staly hříčkou či obětí vln. Izraelité nebyli dobrými mořeplavci.

Pastevectví bylo rozšířeno v Izraeli od nejstarších dob, kdy izraelské kmeny žily polo nomádským způsobem života. Chovaly se krávy, ovce a kozy. Byly zdrojem masa, mléka a kůže. Z nich se vyráběly další výrobky. Sýry nebo jogurty z mléka, z beraních rohů trubky (šofar), nádobky na olej, stany a oděvy z kůží. Nejčastěji se jedlo maso kozí, i když nebylo tak

dobré jako jehněčí nebo telecí. Jedna koza zůstávala doma a sloužila hospodyni jako příruční mlékárna. Dávala až 3 litry mléka denně.

O kozy a ovce celé vesnice pečoval pastýř. Po době dešťů se pásly v blízkém okolí vesnice. Po sklizni stáda spásala zbylou slámu. V obdobích sucha vyhledával pastýř příhodnou pastvu a stádo napájel ze studně. Stálé soužití se stádem vytvářelo úzký vztah mezi ním a pastýřem. Pastýř znal ovce jménem, znal jejich povahové rysy a ony znaly jeho hlas (J 10, 4. 5. 14). Krácel před stádem, vzadu pobíhal pes a chránil ovce před divokou zvěří a před zaběhnutím. Pastýř byl vyzbrojen těžkou okovanou holí a prakem k ochraně před divokými šelmami. Dále nosil asi 2 metry dlouhou, nahoře zahnutou hůl, kterou používal k opírání při chůzi, nebo k vytažení ovce ze strže. V mošničce měl jídlo a píšťalku z rákosu. Kozy se pásly celý den, zatímco ovce v poledním horku odpočívaly ve stínu stromů. Kozy spásaly trávu u země a tak ničily pastvu. Kromě toho se také živily listím ze stromů. Při pochodu šly kozy vpředu a ovce za nimi.

Na noc pastýř shromáždil ovce do ohrady a držel nad nimi stráž (Lk 2, 8). Položil se u východu, a stal se tak dveřmi do ovčince (J 10, 7). Důležitým obdobím bylo rození mláďat v lednu až v únoru a stříhání ovčí vlny, která byla spojena se slavností (2 S 13, 23). Každé desáté zvíře patřilo Bohu. Zvířata byla počítána na úzkém místě pod holí či berlou a desátky odevzdány do chrámu. V chudých rodinách pečovaly o zvířata nejmladší děti. Na velikonoce kupovala i nejchudší rodina dva beránky. Jeden byl sněden a druhý se stal miláčkem rodiny. Na tuto praxi naráží vyprávění proroka Nátana (2 S 12, 1 – 7).

Zemědělství

Palestinu ve starozákonní době pokrývaly z velké části lesy. V úrodných oblastech, v jordánském údolí, v přímořské nížině a v údolí Jezreel se úroda sklízela dvakrát do roka. Hornatá judská krajina poskytovala dostatek pastvy pro stáda ovcí, koz a hovězího dobytka. Když Izrael vstoupil do zaslíbené země, každá rodina dostala kus půdy do trvalého vlastnictví. Tato země byla darem od Hospodina a nesměla být podle Zákona prodána. Na rozdíl od Egypta, kde úroda byla zajištěna pravidelným rozvodněním Nilu a v suchých letech umělými zavlažovacími systémy, byla Palestina zcela závislá na jarních a podzimních deštích. Izrael se musel učit závislosti na Bohu, který zaslíbil své požehnání těm, kteří ho poslouchají a dodržují jeho přikázání. Původní obyvatelé Kanaánu uctívali Baala, boha plodnosti země i lidí. V předexilovém období se Izraelci často odvraceli od Hospodina, uctívali Baala a očekávali od něho pomoc. „*Opustili mne, zdroj živých vod a vytesali si cisterny, cisterny rozpukané, jež vodu neudrží*“ (Jer 2, 13). Nedostatek vláhy, žhavý pouštní vítr (*široko*) a kobylky byly pro rolníky pohromou. Vítr vysušil všechny rostliny a kobylky po sobě zanechaly dokonalou spoušť. Nejdůležitějšími zemědělskými produkty byla pšenice a ječmen. Pšenice rostla ve výše zmíněných úrodných oblastech. Ječmenu stačila chudší půda a kratší vegetační doba, byl však považován za méně hodnotný druh obilí.

Zemědělská sezóna začínala podzimním obdobím dešťů v říjnu a listopadu. Setba s orbou probíhaly většinou současně. Zaseté zrno bylo zaoráno, a tím chráněno před ptáky (Mt 13, 4). Pluh tvořily dva dřevěné trámy ve tvaru T. Horizontální trám sloužil jako rukojeť, svislý trám

se zašpičatělým koncem, který byl v pozdějších dobách opatřen železným hrotem, rozrýval zem (1 S 13, 20). Oráč se musel plně soustředit na práci. Tlačil pluh dolů a vyhýbal se velkým kamenům, které by mohly poškodit pluh. Proto se nemohl ohlížet nazpět (L 9, 62). Pluh byl tažen volem nebo oslem. Nesměli být zapřaženi pod jedno jho (Dt 22, 10). Množství země, které zoral za den pár volů, se stalo standardní mírou (1 S 14, 14; Iz 5, 10).

Nejdříve byla zasetá pšenice, potom ječmen a ostatní plodiny – len, proso, čočka, hrách a jiné. Melouny, okurky, cibule, česnek a pórek pocházely z Egypta. V dalším období se pole okopávala a odstraňoval se plevel. Jarní deště na přelomu března a dubna napomohly tvorbě zrna v klasu a koncem dubna byl ječmen připraven ke žni. Pocestným bylo dovoleno trhat klasy k jídlu pro vlastní potřebu (Dt 23, 25; L 6, 12). K tomu sloužily pěšinky v poli, kudy také chodili ženci se srpy s ostřím na vnější straně. Přidrželi klasy rukou a odsekli horní část. Spodní části stébel sloužily za potravu dobytku. Za ženci sbírali chudí nepožaté nebo spadlé klasy (Rt 2). Klasy byly svázané do snopů, vloženy na osla nebo káru a odvezeny k mláčení (Gn 37, 7; Ž129,7).

Mlat měl tvrdě udusanou hliněnou nebo kamennou podlahu. Zrno se oddělovalo od slámy pomocí cepů, při větším množství obilí se používal pár volů, přivázaných ke kůlu a chodících stále dokola. Kopyty taženým ozubeným trámem mlátili obilí. Aby se mohli při práci nasytit, nesměl jim být dán náhubek (Dt 25,4). Navečer, když se zvedl vánek, se obilí převívalo pomocí speciální dřevěné lopaty, podobné vidlím. Tak se z větší části odstranily lehčí plevy od těžšího zrna. Zbytek plev zachytilo síto a zrno bylo uskladněno v hliněných nádobách nebo v sýpkách (Dt 28, 8; L 12, 18). Len se sklízel během března a dubna.

V Palestině se pěstovala též vinná réva. Noe byl prvním pěstitelem této ekonomicky výnosné, ale na ošetřování značně náročné rostliny (Gn 9,2). Vinice byly často pronajímány vinařům, kteří jako plat obdrželi část úrody. Byly budovány na jižních svazích, ohrazeny kamennou zítkou, zevnitř obrostlou trním, které chránilo vinici před divokou zvěří (Př 24, 30.31). Uvnitř stála strážní věž, kde rodina bydlela v době sklizně od července do září. Vinobraní bylo provázeno mnohým veselím a zpěvem. Plody vinné révy se sklízely do velkých košů. Hrozny se jedly čerstvé, některé byly usušeny a uchovávány jako hrozinky. Vinná šťáva se získávala šlapáním hroznů v lisu, vybudovaném přímo na vinici (Iz 5,2). Byla to cisterna vytesaná ve skále. Spodním otvorem vytékala šťáva. Většina se zpracovala na víno, které sloužilo k pití místo nekvalitní vody. Z části vinné šťávy se uvařil sirup, používaný ke slazení a v Bibli nazývaný medem. Vínem se čistily též rány (L 10, 34). Vinná réva byla používána jako symbol náboženského života Izraele (Ž 80; Iz 5, 1 – 5).

Významné místo v izraelském zemědělství mělo pěstování olivových stromů. Na divokou olivu byl naroubován ušlechtilý štěp a po 15 letech začal strom nést ovoce. Ze starých kořenů vyrážely nové výhonky (Iz 11, 1) a strom nesl plody po celá staletí. Sklizeň oliv probíhala v září až v říjnu. Pod strom se položil velký kus látky a ovoce bylo shazováno ze stromů klacky. Olivy, které nespadyly, patřily chudým (Dt 24, 20; Iz 17, 6). Plody se jedly buď čerstvé, nebo byly naloženy do soli. Získával se z nich olej, používaný k přípravě pokrmů, ke svícení, k výrobě mýdla (vaření se sodou), k léčení, v kosmetice a ke kultickým úkonům.

Olejem byli pomazáni a odděleni ke službě Bohu proroci (1 Kr 19, 16), kněží (Lv 8, 12) a králové (1 S 16,13). Mesiáš znamená hebrejsky Pomazaný. Lisování se provádělo v kamenném lisu. Ten byl tvořen spodním plochým kamenem s prohlubní a centrálním čepem, kolem kterého rotoval vrchní kámen otáčený člověkem nebo zvířetem. Z plodů jednoho stromu mohlo být získáno až 90 l oleje. Jiným způsobem získávání oleje bylo šlapání oliv zabalených do plátna. Takto však bylo získáno jen malé množství oleje. Název Getsemane znamená olivový lis. Dřevo olivy se používalo k vyřezávání a k výrobě domácího nábytku.

Sedmý rok měla půda odpočívat, a co se urodilo, patřilo chudým (Ex 23, 10.11). Izraelský rolník byl správcem Bohem darované země a měl s ní zacházet ohleduplně. Nešetrné jednání s půdou Job považoval za skutek hodný odsouzení a trestu (Jb 31, 38). Zákon o odpočinku půdy nebyl v době království často zachováván a doba exilu podle 2 Pa 36, 21 je náhradou za nedodržené dny odpočinku určené Božím Zákonem pro zemi.

Řemesla a obchod

Po usazení v Kanaánu Izraelité provozovali různá řemesla. Pracovali jako hrnčíři, kováři, tesaři, zedníci, valcháři a tkalci aj. Povinností každého otce bylo vyučit syna řemeslu.

Hrnčířství patří k nejstarším lidským dovednostem. Pracovalo se na otáčivém kruhu, později na dvou kruzích s plastickou hlinou, která byla ručně tvarována. Nádoby byly různě zdobené vlysem, vyrýváním ornamentů, nebo barvením. V Jeruzalémě byl hrnčířský královský závod, po němž a po odhozených střepinách bylo nazváno pole hrnčířovo. Toto pole koupili kněží za Jidášovu mzdu (Mt 27, 7). Střepů se používalo též ke psaní (*ostraka*).

K tesařství patřilo porážení stromů a zhotovování trámů ke stavbě domů, ale také výroba nábytku, dýchání, řezbářství a vykládací práce. Tesaři zhotovovali též pluhy, jha, lopaty. Pracovali s pilou, sekerou, dlátem, hoblíkem a kružidlem. Používali bronzové, později kovové hřebíky. Josef, manžel Marie, byl tesařem a Ježíše vyučil tomuto řemeslu.

Zedníci připravovali, opracovávali a řezali kámen, stavěli zdi a omítali je. Za krále Davida a Šalamouna byli najímáni feničtí zedníci, teprve později sami Židé se pustili do stavby vodovodů, zdí a mostů.

Řemeslníci, zabývající se prací s kovem, zpracovávali nejdříve zlato, stříbro a měď. Dva tisíce let před Kristem byl objeven bronz (slitina 4% cínu a mědi). Chetitě znali železo již ve 14. století před Kristem. Filištinští si přinesli znalosti o zpracování železa ze své vlasti Kréty. V Palestině se železo používalo na výrobu zbraní a zemědělských nástrojů až po porážce a podmanění Filištinů.

Mistry v tkalcovském oboru byli Egypťané. Od pradávna znali tkalcovské stavy, svíslé i vodorovné. Staří Izraelci tkali vlnu a len, kozí a velbloudí srst, později snad i hedvábí. Sukno odštířené od stavu se dále upravovalo namáčením do rostlinných a minerálních solí. Tuto úpravu prováděli valcháři. Látky se také barvily šarlatovým barvivem vyrobeným z vajíček

z červce, nebo purpurem, barvivem získaným z mořských měkkýšů. Látky takto obarvené patřily k luxusnímu zboží.

Řemeslníci pracující s kůží vyráběli stany, měchy, opasky, štíty a jiné. Toto řemeslo ovládal apoštol Pavel (Sk 18, 3). Koželuhové zpracovávali a upravovali kůže ze zvířat. Jejich práce podobně jako práce valchářů byla spojena se silným zápachem. Proto museli pracovat mimo město (Sk 10, 6).

Kolébka lékařství je v Egyptě. Egyptané znali léčivé účinky rostlin, ovládali chirurgii, včetně chirurgie hlavy. K rozvoji lidského lékařství přispěli jednak znalostí získané při mumifikaci zemřelých, jednak výskyt zvláštních nemocí v Egyptě. Egyptané předpokládali, že nemoci vznikají působením démonů. Proto léčení bylo doménou kněží. Palestina byla zdravá země. Neměla přístavy, které bývaly zdrojem epidemií. Bůh jim dal své příkazy a nařízení a jejich zachovávání je chránilo před mnohými nemocemi a bylo spojeno se zaslíbením zdraví (zachovávání dne odpočinku, vhodné jídlo, příkazy o manželství, izolace nakažených aj.). Židé považovali nemoc za trest Boží (Jb 9, 2), ale právě Jobův případ tvoří výjimku. Když lidé onemocněli, obraceli se na kněze, proroky nebo lékaře. Nemocná žena vynaložila mnoho peněz na léčení (Mk 5, 26). Pán Ježíš uzdravoval všechny nemoci. Rozpoznal, že některé nemoci jsou důsledkem posedlosti zlým duchem (Mt 12, 27). Nedával vždy nemoci do souvislosti s individuálním hříchem (J 9, 2 – 4). Raná církev přijímala službu lékařů (lékař Lukáš). Konkrétní postup při onemocnění uvádí Jk 5, 14 – 15.

Před zjetím Babylonským obchodovali Izraelci hlavně se zemědělskými produkty. Prodávali olej a víno do Egypta a Fénicie, dováželi obilí, dříví, zlato, stříbro, železo, koně a luxusní zboží. Největší rozmach obchodu nastal za krále Šalamouna. Palestinou vedly dvě hlavní obchodní cesty – Přímořská cesta (*Via maris*) a Královská cesta (Nu 20, 17). V novozákonní době vybudovali Římané rozvětvenou síť cest, aby umožnili čilý obchod a tím i prosperitu říše. Zboží se prodávalo na tržišti. Prodávač je rozložil na zemi a posadil se uprostřed. Ceny byly věci dohody. Původně byl obchod výměnný. Pak se platilo odvažovaným stříbrem (1 šekel cca 15 g stříbra, 1 hřivna cca 44 kg stříbra). Abraham zaplatil 400 šekelů stříbra za pohřební místo. Od 8. až 7. století př. Kr. se používaly mince v Malé Asii. Na minci byl umístěn znak krále, který garantoval váhu a čistotu, a tím i hodnotu mince. V době Nehemjáše čteme o zlatých *darejcích* (Neh 7, 71), které razil perský král Darius. V novozákonní době kolovaly v Palestině trojí peníze. Římské mince byly z mědi (*quadrans*), z bronzu (*sestercie* = 4 quadrans), stříbra (denár = 4 sestercie), zlata (*aureus* = 25 denárů). Řecké peníze se počítaly na *drachmy*, jež byly ekvivalentem denáru. *Mina* měla hodnotu 8 denárů. *Talent* je velké množství min. Židovské peníze byly raženy již za Nehemiáše, v období vlády Hasmonejců. Nazývaly se *leptony* (tenký) a měly hodnotu poloviny quadrans. Mojžíšův zákon určoval desátky, určené na provoz chrámu a potřeby kněží. Od doby královské byly na lid uvaleny vysoké daně, které za Roboáma vedly k rozdělení království (1 Kr 12, 14). V novozákonní době platily Židé daně Římanům. Výběřčí (publikáni, celníci) byli vybíráni z místních obyvatel. Levi byl celníkem (Lk 5, 27). Vrchní nad celníky (Zacheus L 19, 18) museli odvést určitý obnos peněz. Co získali navíc, patřilo jim. Židé je nenáviděli a považovali je za kolaboranty. Proto se zlobili na Ježíše, který s těmito lidmi udržoval kontakt.

Židé platili dále chrámovou daň (2 drachmy). Penězoměnci měnili peníze s 12 % ziskem. Byli přítomni též v chrámě na nádvoří pohanů. Pán Ježíš je vyhnal a naplnil tak mesiášské prorockví (Ž 69, 9). Znesvěcovali prostor chrámu určený pro modlitby pohanů a znevažovali tak zvěst, že Hospodin je králem všech národů.

Města a vesnice

Především z bezpečnostních důvodů si lidé stavěli svá obydlí jeden vedle druhého. Tak vznikaly vesnice. Sídliště ohrazené valem se stávalo městem. Město hrazené bylo město, obklopené pevnou hradbou (Lv 25, 29 – 31). V dobách ohrožení se obyvatelé vesnic ukryli za hradbami nejbližšího města. Středem vesnice byl vodní zdroj. Byla to studna nebo nádrž s dešťovou vodou, vyhloubená ve vyschlém korytě řeky. Zde se lidé scházeli k vzájemným rozhovorům nebo k odpočinku. V palestinských městech nebylo mnoho místa. Rozloha Jericha v době bronzové byla 2 hektary půdy. Předexilní Jeruzalém zabíral plochu 16 hektarů. Malým městem probíhala zpravidla jedna široká ulice, vedoucí k jediné bráně. Ostatní uličky byly úzké, křivolaké, plné odpadků, prachu a bláta (Ž 18, 43). Dláždění tato staré doba neznala. Zápach z rozkládajících se odpadků byl v létě těžko snesitelný. V blízkosti brány nebo na křižovatkách ulic bývalo širší prostranství nebo tržiště. Zde se projednávaly veřejné záležitosti, vynášely se rozsudky, konalo se vyučování a malé děti si zde hrály.

V nejstarší době tvořila města samostatnou jednotku, které vládl král nebo v Izraeli starší. Měla vlastní svatyni, vlastní náboženské slavnosti a kolektivní odpovědnost. Provinění jednotlivce znamenalo trest nad celým městem (1 S 22,19). Mohutné městské hradby měly kamenné základy a silné zdi z cihel. Jericho mělo hradby široké 2 metry a vysoké 10 metrů. Někdy byly budovány dvě paralelní hradby. Prostor mezi nimi byl využit k bydlení nebo byl zasypan drtí. Před hradbami byl často vykopán příkop a zemina sloužila k zvýšení náspu. Při obnově zničených měst se hradby stavěly na staré základy.

Města stavěná v době řeckořímské byla urbanisticky dobře řešena. Ulice byly již vydlážděny. Náměstí řeckých měst bylo čtvercové a nazývalo se *agora*. Římské město mělo obdélníkové náměstí nazývané *forum*. Z něho se rozbíhaly jednotlivé ulice. Poblíž náměstí se nacházela bazilika, budova určená k obchodování. Město mělo též tribunál, kde zasedal magistrát v řešení soudních sporů. V městech byly často lázně, divadlo, amfiteátr pro gladiátorské zápasy. Řada měst měla též vlastní vodovod a kanalizaci.

Cestování

Cestování bylo v dávných dobách nesnadné a nebezpečné. Apoštol Pavel vypočítává nesnáze, s nimiž se setkával na svých cestách (2 K 11,26 – 27). Nejstaršími cestami byly cesty královské, vybudované v Palestině v době nadvlády Egypta. První dobré cesty stavěli Peršané. Římané postavili 50 000 mil kvalitních silnic. Římská míle byla 1,6 km. Cesty byly budovány ze 4 vrstev. Spodní byla z písku, pak následovala vrstva z kusů kamene zalitých do betonu, potom šterkobetónová vrstva a povrch tvořila dlažba. Kolem cest byly budovány milníky, na

nichž byla vyznačena vzdálenost k cíli cesty. Ta se počítala na dny cesty. Rychlý posel mohl urazit v jednom dni vzdálenost 75 mil (121 km). Cesta z Říma do Ceesareje trvala 54 dní. Lidé cestovali ze služebních nebo osobních důvodů. Cestovalo se často pěšky. Zámožnější si mohli dovolit jako cestovní prostředek osla, mezka, nebo velblouda. Vozy osobní nebo nákladní byly taženy voly, později i koňmi. Na křižovatkách cest byly útulky pro pocestné, hospody. Za pobyt se muselo platit (L 10, 35). K poskytovaným službám patřila i prostituce. Pán Ježíš radí učedníkům, aby hledali ubytování v soukromých domech (Mt 10, 11). Pro větší bezpečnost se cestovalo ve skupinách. Přepadení bandity bylo na denním pořádku (L 10, 35).

Nejpříznivější doba pro plavbu po moři byla od 26. 5. do 14. 9. Plavbu od 10. 11. do 10. 3. římský zákon z bezpečnostních důvodů zakazoval. Plavidla plula podél pobřeží, protože byla nedokonalá a nemohla se odvážit na širé moře. Nejlepší popis starověkého mořeplavectví s odbornými názvy najdeme ve vyličení Pavlovy cesty do Říma (Sk 27 a 28).

Válečnictví

Ve starém Orientě a zvláště u Izraelců bylo válčení náboženskou záležitostí. Izraelci vedli boje Hospodinovy. Bojovníci museli být kulticky čistí. Před bojem jim byl zakázán sexuální styk se ženami. Tažení bylo připraveno modlitbou a obětí. Začátek boje byl zjišťován dotazováním se Hospodina skrze los nebo skrze proroka. Vítězství i kořist patřila Hospodinu (Joz 7). Jen výjimečně si mohl izraelský voják něco ponechat (Joz 8, 27). Vést válku byla drahá záležitost. Vojsko bylo zásobováno dobrovolnými potravinovými dary (2 S 17,27), nebo povinnými dárkami. V předkrálovské době neměl Izrael vlastní vojsko. V dobách ohrožení se jednotlivé kmeny spojovaly k obraně pod vedením soudce, kterého si Bůh vyvolil (kniha Soudců). Král David si vytvořil tělesnou stráž a Šalamoun zřídil vojenské posádky po celé zemi. Vojenské povinnosti podléhal každý schopný muž od dvaceti let výše. Jádro armády tvořila pěchota. Voják měl kulatý kožený štít, krátký meč v pochvě na levém boku, oštěp a často i kopí. Někteří vojáci se specializovali na lukostřelbu nebo střelbu z praku. Taktika boje byla jednoduchá. Vojáci postupovali proti sobě v souvislé linii, takže nakonec bojoval muž proti muži.

Při dobytí města byli muži pobiti, děti a ženy se staly otroky. Války se vedly hlavně v suchém letním období po sklizni. Sklizená úroda patřila k válečné kořisti. V novozákonní době již Izrael nesměl mít vlastní armádu. Brnění římského vojáka je popsáno v Ef 6, 13 – 17. Římská armáda v Palestině měla svou hlavní základnu v Cesareji. Vojenská jednotka byla též umístěna v Jeruzalémě v pevnosti Antonia poblíž chrámu. V oblasti Palestiny byly 4 *legie*. Římská legie měla 6000 mužů a byla rozdělena do deseti kohort. Kohorta měla tři *maniple* (jednotky), které se dělily na dvě *setniny*, vedené setníkem. Kromě pěchotních jednotek měla legie také technické odborníky, lučištníky, jízdu a zdravotní personál. Římané disponovali též těžkými obléhacími stroji. Každá setnina měla svou standartu. Orel byl základním legionářským emblémem a objektem zvláštní úcty. Plat prostého vojáka v době Augustově byl 225 denárů ročně, za Domiciána to bylo 300 denárů. Pretoriánská garda byla lépe placena a byla určena k ochraně císaře.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Ferguson Everett, Backgrounds of Early Christianity, W. B. Eerdmans Publishing Co. 1987
- Gabriš Karol, Dejiny novozmluvnej doby, Slovenská evang. boh. fakulta v Bratislavě, 1994
- Gower Ralph, The New Manners and Customs of Bible Times, The Moody Bible Institute of Chicago 1987
- Grundmann Walter, Umwelt des Urchristentums, Evangelische Verlaganstalt Berlin, 1966
- Josephus Flavius, Válka židovská, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965
- Lohse Eduard, Umwelt des Neuen Testaments, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, 1971
- Mánek J., Když Pilát spravoval Judstvo
- Matoušek, Jaroslav, Gnose, Herrmann a synové, Praha 1995
- Pokorný Petr, Řecké dědictví v Orientu, Oikúmené, Praha 1993
- Reicke Bo, The New Testament Era, Fortress Press Philadelphia, 1968
- Tenney Merill C., O Novém zákoně

Obsah

DOBOVÉ POZADÍ NOVÉHO ZÁKONA.....	1
Úvod.....	1
DĚJINY ŘÍMSKÉ ŘÍŠE V NOVOZÁKONNÍ DOBĚ.....	3
Augustus - 27 př. Kr. - 14 po Kr.	3
Tiberius - 14 - 37 po Kr.....	4
Caligula - 37 – 41 po Kr.....	5
Claudius - 41 – 54 po Kr.	5
Nero - 54 – 68 po Kr.	6
Galba, Otho, Vittelius - 68 – 69 po Kr.	6
Vespasianus – 69 – 79 po Kr.....	7
Titus – 79 – 81 po Kr.	7
Domitianus - 81 – 96 po Kr.....	7
Nerva – 96 – 98 po Kr.....	7
Traianus - 98 – 117 po Kr.	8
Hadriánus - 117 – 137 po Kr.....	8
Přehled doby vlády jednotlivých císařů:	8
Vláda v provinciích	8
Helénismus.....	8
Helénistická království.....	9
Společnost a kultura v helénismu.....	9
NÁBOŽENSKÉ POMĚRY.....	15
FILOZOFIE.....	23
DĚJINY ŽIDOVSKÉHO STÁTU	24
Juda v babylonském zajetí 597 – 539 př. Kr.	24
Juda pod perskou vládou 539 – 332 př. Kr.	25
Palestina pod nadvládou Ptolemaiovců – v letech 322 – 198 př. Kr.....	25

Palestina pod nadvládou Seleukovců - v letech 198 – 142 př. Kr.....	26
Pod Hasmonejci – 142 – 37 př. Kr.	26
Herodes Veliký – 37 – 4 př. Kr.	27
Nástupci Herodovi.....	28
Pod vládou římských prokurátorů	30
ŽIDOVSTVÍ.....	33
Domácí zbožnost.....	36
Svátky.....	37
Farizeové	39
Saduceové.....	43
Rabínská literatura.....	44
Esejci, kumránské společenství.....	45
Zélóti	46
Samařané	46
Diaspora	46
Starozákonní apokryfy	47
GEOGRAFIE PALESTINY	49
JAK ŽILI LIDÉ V BIBLICKÝCH DOBÁCH.....	53
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	65
Obsah.....	66